

Jevgenij Paščenko

**Ukrajinsko-srpske veze
u doba baroka
XVII–XVIII stoljeće**

*Svijetloj uspomeni na Vlastimira Erčića,
velikog prijatelja Ukrajine*

Savez Rusina Ukrajinaca Srbije

Za izdavača
Bogdan Vislavski
Jaroslav Pap

Recenzenti
prof. dr. Ljudmila Popović
prof. dr. Janko Ramač

Likovna oprema, grafička i računalna obrada
Aleksandar Paščenko

Štampa
“Maximagraf” Petrovaradin

Godina izdanja: 2018.

CIP

ISBN 978-86-88983-51-8

Sadržaj

Od autora	5
Uvodna riječ	7
Istorijske okolnosti razvoja ukrajinsko-srpskih veza XVII–XVIII vijeka ..	11
Istorijski razlozi jačanja ukrajinsko-srpskih veza XVII–XVIII vijeka	19
Uloga ukrajinskih centara u razvoju srpske kulture XVII–XVIII vijeka ..	23
Srpski učenici u Kijevu	33
Knjiga kao faktor progresa	37
Formiranje književnog jezika	47
Književna kultura srpskog baroka	53
Nove pojave u književnoj poeziji XVII–XVIII vijeka	61
Žanrovsko i stilsko bogaćenje proze	79
Srpska barokna umjetnost	89
Porijeklo baroknog zidnog slikarstva	101
Evolucijske promjene u raznim vidovima srpske umjetnosti	105
Međuetničke veze baroknoga doba	123
Odjeci srpskih seoba u ukrajinskoj kulturi	133
Problem komparativnog izučavanja epske poezije	159
Pogovor	171
Korištena literatura	179

Od autora

Jednog sunčanog dana, na ulicama starog srpskog grada Sremski Karlovci u Vojvodini, pojavili su se pozivi građanima da učestvuju u svečanom otkrivanju memorijalne ploče na zgradi gdje je nekada bila smještena prva srpska škola. Njen osnivač, izaslanik Kijevsko-Mogiljanske akademije Mihajlo (Manuil) Kozačinski, došavši Srbima 1733. godine, napisao je i postavio na scenu prvu srpsku dramu, koja je označila cijelu epohu u istoriji kulture ovog slavenskog naroda.

Budući autor knjige koju ste tek otvorili, tada student Beogradskog univerziteta došavši na studije iz Kijeva, bio je među svjedocima tih svečanosti i u njemu je nikla želja da upozna čitatelja sa ovim plemenitim činom Kijevljanina Kozačinskog. Kasnije istraživanje otkrivalo je nove detalje malopoznatih ranijih uticaja ukrajinske kulture na jednu od udaljenih slavenskih kultura. Dublja istraživanja ukazivala su na zaključak da je put prema Srbima bio samo jedan od pravaca trijumfnog pohoda ukrajinskog baroka, koji se širio od Dnjepra različitim pravcima prema slavenskom svijetu. Srpski pravac ukrajinskog uticaja značajan je zbog toga što omogućava da se na konkretnom inonacionalnom primjeru ispitaju počeci i posljedice uzajamnih veza slavenskih kultura, konkretno uticaja ukrajinske kulture u stvaranja baroka kod Srba.

Traganja za ukrajinsko-srpskim vezama izražena u doktoratu obranjenom u Kijevu i iz koga je nastala knjiga objavljena na ukrajinskom pod nazivom *Sto godina u Podunavlju. Ukrajinsko-srpske veze doba baroka* (Kijev, 1996. Drugo ponovljeno izdanje – Kijev, 2017.). Rad je također predstavljen i u digitalnom izgledu koji je naveden u bibliografiji. Knjiga je nastajala zahvaljujući svesrdnoj podršci tadašnjih naučnika s ukrajinske i srpske strane. Cilj knjige bio je – stvoriti sintezu, pokazati ukrajinskoj javnosti do tada nepoznati veličanstveni i plemeniti trud ukrajinskih intelektualaca u stvaranju barokne kulture kod Srba u kritičnom periodu njihove istorije. Knjiga je posvećena uspomeni Vlastimira Erčića – autora

opsežne monografije o Manuilu-Mihajlu Kozačinskom koji je svojom djelatnošću značajno doprinio razvoju srpske barokne književnosti.

Prijevod na srpski jezik i izdanje u skraćenoj formi ostavreno je zahvaljujući poduhvatima KPUU “Taras Ševčenko”, Banja Luka, 2015.

Autor izražava zahvalnost svima koji su saradivali na prevođenju, pripremi i objavljivanju ovoga izdanja – da bar u skraćenom obliku upozna s glavnim pravcima i dosezanjima ukrajinsko-srpskih povezanosti baroknoga doba, kao jedna od značajnih stranica u tradicionalno prijateljskim odnosima ukrajinskog i srpskoga naroda.

Jevgenij Paščenko

Uvodna riječ

Ukrajinski barok je važan sastavni dio opšteg evropskog razvoja. Književnost i umjetnost Ukrajine XVII–XVIII vijeka svjedoče o velikim dostignućima ukrajinskog društva u različitim socijalnim sferama. Narod Ukrajine u tom razdoblju je iskazao nacionalni identitet, direktnu vezu s nacionalnom kulturom ranijeg perioda srednjeg vijeka, čije se tradicije nastavljaju u baroku.¹ Umjetnost Kijevske Rusi obogaćena je u barokno doba novim oblicima i sadržajima - bez apologetstva, ali i bez dogmatske bojazni od zapadne kulture istakla se tradicionalna povezanost s kojima

---

1 Ukrajinska srednjovekovna državnost bila je poznata kao *Rusjka zemlja* (Nestor) a njen narod se nazivao Rusyči, Rusyni. Kasnije, u radovima velikoruskih istoričara carističog razdoblja lansiran termin *Kijevskaja Rusj* (kod Srba je poznata kao Kijevska Rusija) koji se pogrešno identificirao s nazivom nekadašnje Moskovske kneževine, imenovane 1721. Petrom Prvim nazivom, preuzetim iz grčkog - Rossija. U savremenoj ukrajinskoj nauci to ime se piše *Kyjivsjka Rusj* a pojam se definiše kao naučno-istorijski naziv državnosti koja je obuhvaćala zemlje istočnih Slavena i koja je postojala od kraja IX do početka 40-ih godina XIII vijeka. Naziv Rusy/ Rosy (ukr. РусИ/РОСИ) tumači se kao naziv etnosa o kojemu se prvi podatci javljaju sredinom 6. v., u radovima arapskih i bizantskih autora. Prema jednom od mišljenja, Rusy potiču od dijela Slavena s područja srednjeg toka rijeke Dnjepra, Zarubynecjke kulture te od slaveniziranih potomaka Sarmata, Roksolana, poznatih još iz 4. v. pod nazivom Rosomoni, te su činili jugo-istočnu komponentu Antskog saveza. Rusyči su zauzimali teritorij iznad rijeka Rosj i Tjasmin te stepe na lijevoj obali rijeke Dnjepra. Zbog ekspanzije Avara i raspada Antskog saveza, Rusy zajedno s Poljanima i Siverjanima krajem 6–7. v. na srednjem Naddniprovlju osnivaju novu državnu zajednicu, čije je ime najvjerojatnije bilo Rosj. Nakon navale Hazara, sredinom 8. v., te nakon uništavanja glavnih centara, Rusy se stapaju s Poljanima, nakon čega se etnonim Poljani postupno zamjenjuje nazivom Rusy. Sam naziv Rusj (ukr. Русь) u *starorusjkim* (upravo tako ukrajinska nauka naziva to razdoblje) pisanim spomenicima ima četiri značenja: 1) etničko – narod, pleme; 2) socijalno-društveni sloj ili status; 3) geografsko – teritorij, zemlja; 4) političko – država. Postoje mnoge teorije o porijeklu riječi Rusj, koja se prvo proširila na vojsku u cjelini, potom na narod, najprije na Poljane, koji su vladali u protodržavnoj tvorevini na srednjem Naddniprovlju s centrom u Kijevu, a zatim i na sve istočne Slavene i njihovu državu. To ime je preuzela Moskovska kneževina, zatim - carstvo koje se od 1721. zove kao Rossija. Zbog otpora denacionalizatorskoj politici carizma, ne prihvaćajući naziv Malorusija kao dio Velikorusije, od XIX v. a i ranije intelektualci rusjkih prostora koriste ime Ukrajina. Na prostorima Austrije i nadalje se čuva staro ime Rusyn koje se postupno sve više zamjenjuje imenom Ukrajinac – kao izraz jedinstvene Ukrajine. Međutim, stari naziv Rusyni (ukr. РусИНИ) očuvao se u Zakarpatskoj Ukrajini (zapadno od Ljvova). Sa ovih prostora su u XVIII v. na prostore Vojvodine bili doseljeni Ukrajinci poznati kao Rusini. U našem radu nazivom Rusj, Rusin, Rusjki podrazumijevamo naziv ljudi srednjovjekovne Ukrajine.

je ukorijenjena u najvažnijim fazama ukrajinskog duhovnog napretka od srednjeg vijeka do avangarde.

Velikim dijelom, zbog tako visokog prestiža i evropske geneze, tema ukrajinskog baroka u određenom periodu nalazila se pod zabranom. S konkretnom politikom i ideološkim ciljem, sva dostignuća Ukrajine ovog perioda sistematski i bez milosti su uništavana u 1930-im i kasnijim godinama antiukrajinske politike sovjetskog režima. Oспорavano je pravo ukrajinskog naroda da se smatra nasljednikom kulture Kijevske Rusji. Vjerodostojnim svjedočenjem dokazano je uništavanje spomenika Kijevske Rusji, koji su bili pod uticajem baroka. Proces kojim je iz korijena uništavan ukrajinski barok, ukazuje na to da se ne radi samo o objektima realigioznog kulta, već i o velikim, dokazanim svjedočanstvima ukrajinske kulture uopšte. Ovo objašnjava i činjenica da su spomenici arhitekture ukrajinskog baroka uništavani ne samo u Kijevu, već i iza granica Ukrajine.

Paradoksalno, ali i sama činjenica uništenja služi kao argument u korist tvrdnje o visokom nivou ukrajinskog baroka, s kojim se u vrijeme genocida bez milosti razračunavalo svim metodama. Iako kolonizirana, Ukrajina XVII vijeka je dala solidan doprinos aktuelnom jačanju imperije. Takvo značenje ukrajinske civilizacije bilo je većom mjerom aktuelizovano u domaćoj istoriografiji predsovjetskog vremena. Ovo posebno ilustruje Ivan Franko u svom pisanju o uticaju ukrajinske kulture u formiranju drame kod drugih naroda: „...istovremeno s južnoruskim crkvenim dostojnicima i učiteljima naša religijska i školska drama od polovine XVII vijeka kretala se prema Moskvi, do Rostova, Tveri, Polocka, čak i do Sibira, do Tobolska, gdje se održala čak do XIX vijeka, a takođe prema jugu i Srbima, gdje su se na sceni izvodili sadržaji iz nacionalne srpske istorije...“ U ovoj istoriografiji, Ivan Franko govoreći o Srbima navodi samo jedan od aspekata južnog toka širenja ukrajinske kulture. Njena prisutnost u srpskoj sredini bila je izuzetno značajna i raznolika, ističući viševjekovnu tradiciju ukrajinsko-slavenskih odnosa jednim od najpoznatijih dostignuća koje aktuelizira potrebu za dosljednim i sveobuhvatnim istraživanjem cijele slike tih odnosa.

Tradicionalno, kulturne promjene u regiji bile su povezane s uticajem Rusije koja je u promatranom periodu važila više kao politički faktor, nego izvoznik kulture. Značenje Ukrajine, koje se prikazuje kao uloga Rusije u oživljavanju duhovnog života srpskog društva VXII–XVIII vijeka, ne uzima se u obzir.

U posebnim istraživanjima posvećenim ovom pitanju, Ukrajina kao faktor jednostavno se ne spominje, a kada je to potrebno, onda više kao geografski pojam. Međutim, različiti procesi kulturnih i etničkih komunikacija nastajali su učestvom Kijeva s njegovim mnogobrojnim duhovnim i kulturno-umjetničkim centrima na prostranom ukrajinskom terenu, pripojenom Ruskoj imperiji koja je baš u to vrijeme ostvarivala ovdje svoju ekspanzionističku politiku. Zato je jedan od glavnih zadataka razriješiti ulogu upravo ukrajinskog faktora u tim promjenama na davnom istorijskom putu međuslavenskih odnosa, što je jedan od aspekata novih, savremenih istraživanja.

Takav pristup pitanju čini se logičan i odgovara istorijskim zakonima, ukoliko se kao važan aspekt posmatranja smatra zajedništvo nacionalnog i regionalnog književnog procesa. Kijev je još u srednjem vijeku bio snažan centar u kojem se podsticao proces duhovnog uzajamnog bogatstva naroda koji su pripadali vizantijskoj tradiciji. Srpski pravac širenja ukrajinske kulture to potvrđuje.

Istorijske okolnosti razvoja ukrajinsko-srpskih veza XVII–XVIII vijeka

Iz davnih ukrajinsko-srpskih odnosa

Ova knjiga je dana zemlji Srpskoj

Iosafat Krokovski

Od Rastka Nemanjića do Svetog Save

Ukrajinske-srpske kulturne veze sežu od davne prošlosti i nastale su mnogo ranije nego, recimo, kijevsko-moskovske. Razvitak ovih kulturno-religijskih odnosa bio je u trokutu Kijev – Vizantija – slavenski Balkan, još u vrijeme ranog srednjeg vijeka. Padom Prvog Bugarskog carstva, nakon 972. godine, jedan od vodećih centara kulture Južnih Slovena

Krštenje kneza Vladimira, 988. Saborna crkva sv. Vladimira, Kijev

postao je Ohrid, odakle je, po mišljenju nekih istraživača, kijevski knez Vladimir mogao da primi hrišćanstvo kao iz bliskog slavenskog centra. Uvođenjem hrišćanstva došlo je do jačanja kulturnog razvitka. Jaka država Vizantija imala je veliki uticaj na Kijevsku državnost. Ali, ne manje važan bio je i značaj južnoslavenskih duhovnih centara, što se pokazalo prije svega u stvaranju zajedničkog književnog jezika, koji je u raznim oblicima služio stoljećima kulturi Slovena pravoslavnog kruga.

Spomenik Sv. Vladimiru, Kijev

Nakon pada Ohrida, 1018. g. mnogi predstavnici iz ovog centra nalazili su smještaj u Kijevu, posebno u vrijeme vladavine kneza Jaroslava Mudrog, kada su u Kijev iz Bugarske, Srbije i Makedonije stigli prepisivači knjiga koji su donosili bogatu kulturnu tradiciju. Prihvatajući je i prigodavajući slavenizirana dostignuća vizantijske umjetnosti i književnosti, Kijevska Rusj uključivala se u evropski kulturni proces.

S druge strane, postepeno je i davna ukrajinska kultura aktivnije uticala na književnost i kulturu Južnih Slovena pravoslavnog kruga, među kojima su se širili radovi čuvenih Kijevljana - Ilariona, Teodosija Pečerskog, Klimentija Smoljatiča, Kirila Turovskog, te drugih pisaca. Jedan od najstarijih ćirilčkih spomenika kod Srba „Miroslavljevo jevanđelje“ (posljednja četvrt XII

Oranta, mozaik, katedrala Sv. Sofije u Kijevu, 11. vijek

vijeka) pod uticajem je tadašnjeg ukrajinskog jezika, o čemu svjedoče neke orfoepične, morfološke, leksičke i druge pozajmnice.

Veliku ulogu u konsolidaciji duhovnih i intelektualnih snaga tog vremena odigrao je Atos, gdje je u rusjkim (ukrajinskim), srpskim, i bugarskim manastirima stvarana književnost pravoslavnog Slavenstva. Među brojnim faktima kulturnih međusobnih uticaja posebno se ističe djelovanje Save Nemanjića (oko 1175. – 1235.), s kojim je povezan cijeli period u razvitku srpske pismenosti. Književna djelatnost sv. Save je neraskidivo povezana s književnošću u Kijevskoj Rusi. Postoji verzija prema kojoj su u postrigu (ređenju) u kaluđere budućeg srpskog književnika glavnu ulogu imali rusjki kaluđeri. Kao što svjedoče Savini biografi, 1191. g. u dvor srpskog vladara Stevana Nemanje došao je jedan kaluđer, „Rusin rodom“, koji je prikupljao milodare za opstanak rusjkog manastira na Svetoj gori (Atosu). U razgovoru s mladim nasljednikom velikog župana srpskog, nepoznati Rusin ubijedio je Rastka Nemanjića koliki je značaj monaškog zvanja i pobožnosti manastirskog života, ispunjenog duhovnim bogatstvom i odnosom s Bogom.

Mladić je odlučio da ostavi dvor svog oca i ode na Atos. Izbjegao je potjeru i sretno stigao u Atos, gdje je ostao u rusjkom manastiru i postao kaluđer, primivši ime Savo. Tamo je počela književna djelatnost poznatog predstavnika srpske srednjovjekovne pismenosti, Save Nemanjića. Rusini iz Atosa bili su prvi učitelji srpskog neofite, oni su ga vaspitavali i kao duhovnu ličnost i kao književnika, oni su mu pružili osnove tadašnjeg obrazovanja, koje se temeljilo na starorusjkoj, odnosno kijevskoj pismenosti.

Takav je bio životni put i drugog srednjovjekovnog predstavnika srpske književnosti, Danila, koji je našao sklonište u rusjkom manastiru sv. Pantelejmona, gdje je počeo svoj put i Sava. Kultura centra duhovnog života staroukrajinske države – Kijevsko-Pečerske lavre, bila je poznata, što je moglo uticati na odluku Srbina Rastka da sa kaluđerom Rusinom pođe na Atos. Nakon boravka i učenja u manastiru sv. Pantelejmona, Sava je osnovao manastir Hilandar, koji je kasnije prerastao u jedan od vodećih centara srpske srednjovjekovne književnosti.

Manastir Kijevo-Pečerska lavra

I prije Save veza ukrajinske i srpske književnosti bila je snažna, ali je, ipak, s početkom Savinog djelovanja doživjela puni procvat. Počinje jačanje uzajamnih odnosa dviju srodnih tradicija. Kao i ranije, u kijevske književnosti se osjećao uticaj slavenskog juga, a djela sv. Save i njegovih učenika obilježena su stilskim uticajem kijevske književnosti. Ova djela bila su poznata i cijenjena u Ukrajini. Tako je njegov „Nomokanon“, koji je 1247. g. poprimio status zakonskih propisa imao u Rusi-Ukrajini deset izdanja.

Srpski vladari pomagali su opstanak rusjckog manastira na Atosu, gdje je nikla književna djelatnost sv. Save. Slijedeći njegov put, srpski srednjovjekovni pisci tražili su u kijevske književnosti svoj pravac i stil. Tako je, 1253 – 1254. god. pišući Savin životopis, njegov učenik Domentian koristio poznato djelo „Slovo o zakone i blagodati“ Kijevljanina Ilariona (sredina XI vijeka), tog istog „Rusina“, koga je Jaroslav Mudrij naimenovao mitropolitom kijevske, odbivši pretendenta iz Vizantije. U leksičkoj strukturi teksta, koji je pisao srpski autor, nalazimo korištenje ukrajinske redakcije. Posebno pažljivo srpski pisci su se odnosili prema oratorskoj prozi Kijevske Rusi, posebno Kirila Turovskoga (umro 1182. g.) čija su djela bila u velikoj mjeri poznata u srpske književnosti XIII vijeka.

Ukrajinski zaklon od Osmanlija

Počevši od druge polovine XIII i do prve polovine XVI vijeka, u istoriji ukrajinskog i srpskog naroda takođe možemo naći mnogo sličnosti. Sa ovim periodom istraživači povezuju pojavu i širenje junačkog epa, koji se razvijao u ukrajinskom i srpskom folkloru, u uslovima koji su imali mnogo zajedničkog. Sličnost ukrajinskih duma i srpskih junačkih pjesama primijećena je još u XIX vijeku, i cijeni se kao jedan od dokaza duhovnog i etičkog zajedništva dvaju naroda, koje je dobilo svoj odraz u narodnoj kulturi, posebno u narodnim pjesmama.

Upadom osvajača u slavenske zemlje, kulturne veze ne samo da nisu prekinute, već naprotiv, one su – jačale. O tome svjedoči intezitet zajedništva, počev od sredine XIV vijeka kada je mnogo prosvjećenih Srba i Bugara emigriralo na slavenski istok. Tamo je kultura i umjetnost bila oslabljena zbog trajnog tatarsko-mongolskog jarma i na nju je uticala književnost i umjetnost Južnih Slavena.

U Ukrajinu se slijevala književnost Srba, posebno djela Save, Stevana Prvovjenčanog, Domentiana, Teodosija, arhiepiskopa Danila i drugih autora iz vizantijskih i južnoslavenskih prevoda. U duhovnom i političkom životu Kijeva značajnu ulogu su odigrali doseljenici iz južnoslavenskih država. Primjer je, posebno, djelatnost Grigorija Camblaka i Kiprijana, koji su bili kijevski mitropoliti i ostavili za sobom uočljiv trag u ukrajinskoj književnosti XV vijeka.

Kao rezultat takvih plodnih odnosa, u XV vijeku se u Ukrajini formirala i izrasla izvorna kultura koja je vremenom počela činiti obrnuti uticaj na razvoj književnosti i umjetnosti južno-slavenskih naroda pravoslavnog kruga, koji su bili pod osmanlijskim ugnjetavanjem.

U manastirima i na dvorovima srpskih vladara okupljali su se obrazovani ljudi koji su dolazili iz Ukrajine. Na dvoru srpske dinastije Brankovića, koja se opirala Turcima, bilo je dosta ljudi koji su se bavili književnošću. Među srpskim književnicima tu su bili i došljaci iz ukrajinskih zemalja. Neki od njih, zahvaljujući svome radu, ušli su u istoriju srpske srednjovjekovne

književnosti. To su, posebno, Andrij Rusin iz Galicije, pojac Jelisej iz Kamjanec-Podiljska, Vasilj Nikoljskij iz Zakarpatja. Takvi i mnogi drugi primjeri mogli bi se pronaći ako bi se dosljednije istraživao period XV–XVII vijeka. Te činjenice su veoma važna svjedočenja da je put iz Ukrajine do fruškogorskih manastira u Vojvodini, gdje će sljedećeg vijeka niknuti srpski barok, bio poznat Ukrajincima još davno, kao što je i Srbima bio poznat put u Kijev.

Nije gubio značaj ni Atos, davni centar ukrajinsko-srpskih duhovnih i kulturnih veza, iako je zbog osmanlijskih osvajanja bio odsječen od slavenskih zemalja. Kao i u ranijem srednjem vijeku ovdje su boravili došljaci iz Kijeva i drugih ukrajinskih gradova. Na to upućuju uspomene o „Rusjkima“ koji su se bavili književnom djelatnošću, ne obazirujući se na materijalne poteškoće zbog nemogućnosti dobijanja pomoći iz bogatih slavenskih zemalja. Jedan od manastira na Atosu, u blizini srpskog Hilandara, osnovao je Pajisij Veličkovski, koji je bio rodom iz Poltave. Poznato je da je na Atosu boravio Ivan Višenskij. Za vrijeme svog putovanja na Atos, 1580. g. on je posjetio Srbiju i Makedoniju, te boravio u Ohridu, gdje je bio svjedok surovog nasilja Osmanlija nad slavenskim stanovništvom. Sve što je vidio odrazilo se u djelima tog poznatog polemiste, napisanim na Atosu.

Tamo je djelovao i Samijlo Bakačić koga poznati srpski medijevista D. Radojčić naziva pridošlicom iz Ukrajine. On je ušao u istoriju srpske književnosti kao prvi prevodilac djela „Mač duhovni“ na srpski književni jezik. I Gavrijil Svjatogorec, i Samijlo Bakačić su bili porijeklom iz Male Rusije, Ukrajinci. O Bakačiću, jerejomonahu, govorili su, da je „iz Rusi“, „od Rusinskoje zemlje“, „Rusin rodom“, „Rusin“, tvrdi D. Radojčić, primjećujući da je S. Bakačić preveo za srpske manastire na Atosu poznato djelo I. Galjatovskog „Mesija istinit“ (Kijev 1669.), koje je doživjelo veliku popularnost kod Srba. Spomenuta imena i činjenice dakako ne iscrpljuju sve pojave ukrajinsko-srpskih odnosa tokom XV–XVII vijekova, perioda koji zahtijeva posebno istorijsko-arhivsko proučavanje.

Na razmeđu XVII–XVIII vijekova i tokom cijelog XVIII vijeka, kao efekat neprekidnih obostranih razmjena kulturnim dostignućima, nastaje

snažan povratni uticaj ukrajinske kulture na srpsku kulturu. Rezultat je da u srpskoj kinjiževnosti i umjetnosti raste i razvija se novi pravac, kao srpska varijanta baroka. Plodnost i trajanje ovih veza objašnjava se kao davna tradicija kulturne razmjene (kao u zakonu o spojenim posudama) u konkretnim istorijskim okolnostima razvoja srpske kulture tadašnjeg vremena.

Istorijski razlozi jačanja ukrajinsko-srpskih veza XVII–XVIII vijeka

*Bio je mač nad nama, a danas pada,
Njega s mjesta despotizam pokreće.*

Lazar Baranović

Austrija – nije izbavljenje!

Iseljenje zbog turskog ugnjetavanja nije Srbima donijelo željeno oslobođenje. Primljeni u sastav austrijske države, oni su pretvoreni u objekat progona. Austrija je svjesno kočila buđenje i jačanje nacionalne svijesti manjina. U odnosu prema srpskim došljacima bečka administracija djelovala je prema specijalno razrađenom planu. Treba se pribojavati, pisalo je u jednoj instrukciji već tada, kada su se Srbi, zajedno s austrijskom vojskom približavali do granica Austrije – da se ovaj narod ne ujedini, jer i tako razjedinjen, ima nesmireni karakter i radi šta mu je volja. Šta treba da se očekuje od njega kada se doseli u naznačene zemlje; nema sumnje, da ga tada neće biti moguće držati u poslušnosti i vladati njime, jer pobunama ne bi bilo kraja i svršetka, kada bi se ujediniio – sve prerasta u ogromnu snagu.

Kočeci proces konsolidacije Srba, bečki dvor je planirao da postepeno pretvori došljake u denacionalizovanu masu. Položaj Srba pogoršavao se i zbog toga što mađarski feudanci uopšte nisu priznavali doseljenike, smatrali su ih neželjnim elementom, koji je zaposjeo njihove zemlje. Raspirujući razmirice među Srbima i Mađarima, suprostavljajući srpske vojnike protiv mađarskih ustanika, Habsburgovci su istovremeno dozvoljavali njemačkim kolonistima da naseljavaju zemlje koje su obećane Srbima. O položaju srpskog naroda pod turskom i austrijskom vlašću jedan od hroničara napisao je 1696. g.: „I takva su se već tuga, bijeda i siromaštvo pojavili kakvih nikada

nije bilo... I u ovim zemljama u zaostalosti su bili Mađari, Srbi, Bugari i Hercegovci, čak do samog Soluna i Konstaninopolja, svi hrišćani. Najteže je bilo Srbima – i glad, i zarobljeništvo, i osveta, i uništavanje... Najgore je bilo onim siromasima koji su lutali od mjesta do mjesta po mađarskim i njemačkim zemljama i od Njemaca, i od samih pseudohrišćana progonjenim i ismijavanim, koji su ih mrzili, rugali im se i nazivali raskolnicima“.

Katolički kler razradio je specijalan plan preobraćanja Srba u Uniju, strategiju „tihog i postepenog ujedinjenja tog naroda s rimskom crkvom“. Ovaj plan su provodili sama crkva, administracija, književnost, umjetnost, u mjestima gdje je bilo brojnije srpsko stanovništvo, izbjeglo od turskoga jarma i naselilo nove zemlje. Srbi koji su došli na teritoriju današnje Vojvodine potpali su pod administrativnu vlast Beča; oni, što su činili Vojnu krajinu i branili austrijske granice na teritoriji Hrvatske, bili su pod kontrolom Zagreba i Rima. 1718. godine, kada je Austrija okupirala Beograd, ovdje su stigli katolički misionari raznih ordena. Na taj način, dijelove Srbije koji nisu bili pod Osmanlijama, preplavio je katolički kler, koji je „u slavu Božiju i za utjehu spasenja duša srpskih“ stremio da priključi Srbe u Uniju što je imalo politički podtekst, jer bi religijsko jedinstvo garantovalo i političku stabilnost.

Našavši se u kritičnoj situaciji, predstavnici progresivnih slojeva srpskog naroda su razumjeli da povratka u zemlje okupirane Turcima nema. Bilo je potrebno mobilisati sve snage za očuvanje nacionalne svijesti. Gubljenje državne nezavisnosti i trajan boravak pod Osmanlijama doveli su do izolacije Srba od opšteg evropskog kulturnomg razvoja. Iz okupiranih zemalja srpski živalj praktički je izašao bez ičega. Veliki broj srpskih književnih i umjetničkih spomenika Srednjeg vijeka je izgorjelo u vatri turske navale ili uništeno. Našavši se u granicama bogate, visokorazvijene katoličke države, srpski narod pretvoren je u objekat ismijavanja zbog odsutnosti centara kulture, vlastitih škola i štamparija, crkava, pa čak i zbog nereprezentativnog izgleda kaluđera. U takvim uslovima Srbi se vlastitim snagama nisu mogli suprotstaviti snažnom propagandnom aparatu Austrije. Istovremeno, nisu mogli očekivati ni pomoć iz nekadašnjih centara kulture u matičnoj zemlji.

Kijev kao izbavljenje

Pred opasnošću nacionalne i vjerske asimilacije osjećala se potreba za udruživanjem s pravoslavnim slavenskim Istokom. Srbi, našavši se u kritičnoj situaciji mogućeg gubljenja posljednjih ostataka nacionalne nezavisnosti koju su uspjeli da sačuvaju pod turskom vlašću i na koju je sada pokazivala zube Austrija, veliku nadu su polagali na pomoć s Istoka.

Ruska Vlada, imajući u perspektivi namjeru prodora na Balkan srpskim posredovanjem, nije odbacivala podršku, ali nije pokazala ni posebnu aktivnost – ona će se javiti kasnije, u XIX vijeku. Središte duhovne pomoći Srbima postao je Kijev sa svojim duhovnim centrima. Oni su bez ikakvog posredovanja učestvovali u formiranju srpske kulture XVIII vijeka, stvaranju spomenika književnosti i umjetnosti, obilježenih osobinama ukrajinskoga baroka. Savremeni srpski istraživači karakterišu razvoj srpske kulture s početka 70-ih do 80-ih godina XVIII vijeka kao „ukrajinski uticaj“ ili kao „ukrajinski period“, tokom kojega su Srbi postigli značajna ostvarenja, oslobađajući se zastarjelih kanona Srednjeg vijeka i stvarajući bazu za razvoj srpskoga baroka, i budućih kulturno-umjetničkih pravaca i stilova. Ukrajinsko-srpske kulturno-istorijske veze XVIII vijeka bile su produžetak opšte kulturne razmjene među Južnim i Istočnim Slovenima, koja je imala dugu istoriju. Razlozi plodnosti ukrajinsko-srpskih kontakata u oblasti kulture brojni su, a u prvom redu treba obratiti pažnju na sličnosti istorijskih uslova u vrijeme kada se razvijala kultura Srba u Vojvodini i ukrajinska kultura XVII vijeka. Prema rječima M.Pavića bez knjiga i štamparija, bez škola, srpska kultura trebalo je da se oslanja na najbližeg „prirodnog“ saveznika u toj borbi – na književnost Ukrajine, koja je već vodila sličnu borbu sa službenom jezuitskom propagandom u Poljskoj tokom XVII vijeka i imala razvijenu polemičku literaturu, potrebnu za takvu borbu.

Kulturna pomoć iz Ukrajine stizala je prema Srbima iz dva pravca. Iz raznih ukrajinskih centara u srpske gradove stizale su knjige, učitelji, književnici, umjetnici, bogoslovi. Srbi su, sa svoje strane, išli u Ukrajinu

za znanjem, koje su potom širili u vlastitoj domovini. Ova „istorijska trasa“ kulturne razmjene postojala je od ranijih vremena kada je trajao takozvani prvi i drugi južnoslavenski uticaj. U XVII–XVIII vijeku, koji se kretao u obratnom pravcu: iz Ukrajine na srpski prostor.

Kijev, 17. vijek

Uloga ukrajinskih centara u razvoju srpske kulture XVII–XVIII vijeka

Kijevsko-Mogiljanska akademija i početak školstva

Hoćemo takve škole, kao u Kijevu...

Vičentije Jovanović

Našavši se u okruženju gdje je u uslovima rivalstva protestantizma i kontrareformacije izrasla kultura visokog nivoa, trebalo je da Srbi prime sve što im je namjenjeno ili da se ovim uticajima suprotstave novim znanjima. Ipak, arsenal znanja koji su iznijeli nakon teške borbe s Turcima nije bio sposoban da se uključi u otpor. Prema opažanju istraživača, presađeni u drugu zemlju, premješteni u drugo društvo, osjetili su nepismeni, ali pametni Srbi, vođeni zdravim instinktom opstanka da većina njihovih patnji proizlazi iz neprosvijećenosti... I dugo je još glavna masa srpskoga naroda živjela u tami neznanja, a nad njom se uzdizao jedan mali sloj školovanih i prosvjećenih Srba, koji su stekli svoja znanja zahvaljujući istinitim nadljudskim naporima. Nije mi poznat drugi primjer tako stradalničkoga i napornog sticanja znanja kao u Srba tokom XVIII. vijeka.

U početku XVIII vijeka, u malobrojnim srpskim školama predavanja su održavana po sistemu srednjovjekovnih grčkih škola, gdje se učilo osnovnoj pismenosti: čitali su tekstove na starom slavenskom jeziku, pisali na tankim daščicama pokrivenim tankim slojem voska. Program je bio ograničen, nedostajalo je bukvara, gramatika. Škole su funkcionisale bez ikakvog sistema – nije bilo dovoljno učitelja a učenicima se nije išlo u školu. Predavači su bili sveštenici ili oficiri srpske vojske, često i sami polupismeni. Reorganizacija i daljnji razvoj sistema prosvjete postao je za Srbe primarni

zadatak. Škole su postale bastioni nezavisnosti naroda, njegova zaštita od asimilacije u uslovima katoličkog okruženja. Najvažnijim se smatralo izučavanje jezika, da bi „narod napokon mogao vlastitim, a ne tuđim ustima govoriti“. Kao primjer služio je sistem prosvjete za široke mase, a ne samo za socijalne vrhove, kakav su uvodila *bratstva* u Ukrajini.

1725 g. Sabor u Karlovcima prihvatio je potrebu da se svugdje osnivaju nacionalne škole. Ali, na sve molbe austrijski činovnici ili su odgovarali negativno, argumentirajući to dovoljnim brojem postojećih unijatskih škola, ili su uslovljavali da se obavezno u srpskim školama predaje katoličanstvo. Ne želeći kompromis, Srbi su jedini spas vidjeli u pomoći od pravoslavnog slavenskog svijeta. Mnogo puta su se obraćali ruskim vlastima. “Ne tjelesne, a duševne molimo pomoći – podići škole... Budi za nas drugim Mojsijem i oslobodi nas iz Egipta neprosvećenosti..., jer znanje je vrijednije od svih bogatstava, spominje se u jednom pismu Srba caru Petru I.

Prema preporuci Teofana Prokopoviča, inače predstavnika ukrajinskog baroka, Sinod je uputio u Beograd prevodioca Maksima Suvorova. Stigavši, on je 1726. g. organizovao „slavensku školu“. Za učenike je dovezao 400 primjeraka bukvara F. Prokopoviča i 100 gramatika Meletija Smotrickog. Prvi njegovi koraci u Vojvodini su bili teški. Austrijska administracija ponijela se prema njemu neprijateljski, želeći da ga kontroliše. Dio njegovih stvari je konfiskovan. Čak i konzervativni dijelovi srpskoga društva se nisu oduševljavali idejom o osnivanju škola i učitelja su dočekali neprijazno.

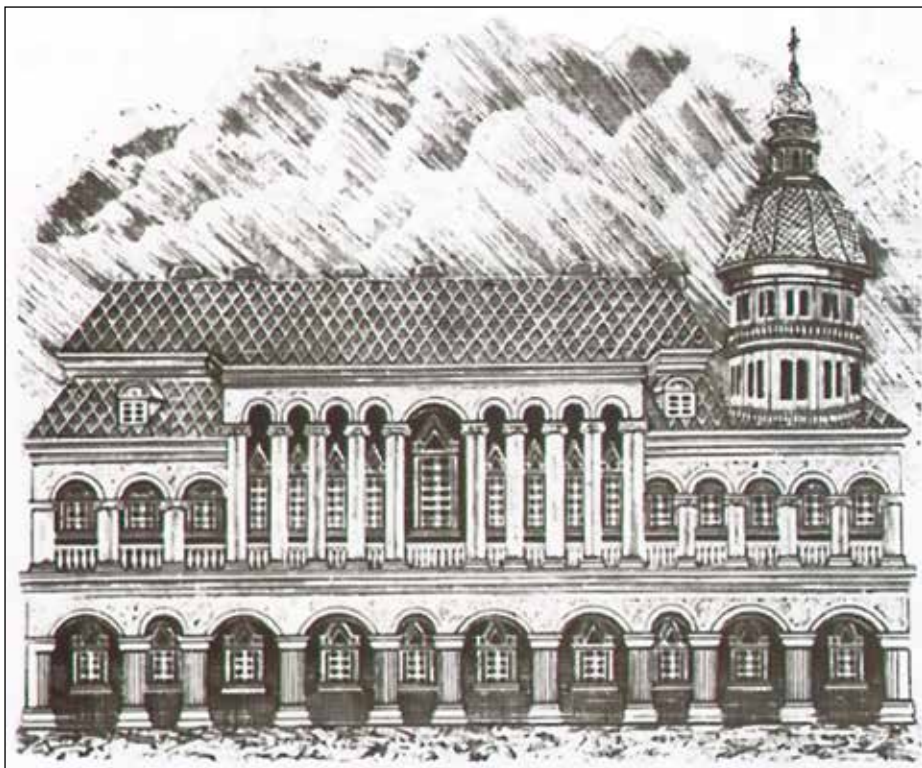
Razlika između opšteg znanja učenika i nivoa koji su zahtijevali udžbenici Smotrickog i Prokopoviča bila je velika. M. Suvorov je tražio da budu strpljivi “da se učenje primnoži“, ali uzalud. Iz raznih razloga školu su selili iz Beograda u Karlovac i obratno. Djelovala je ona nesistematski, a malobrojne učenike koji su posjećivali predavanja, čak su javno ismijavali, kao što se žalio Sinodu M. Suvorov. Učitelj je pesimistički konstatovao da je stekao mnoge neprijatelje i da su njegovi napori uzaludni. Uz to je došlo i do sukoba sa srpskim vođstvom. Sinod praktički nije mario za sudbinu svoga izaslanika koji je i dalje patio i trpio proganjanje. Nakon smrti M. Petroviča, Suvorov je izgubio podršku i prestao da predaje u školi te se vratio u Rusiju.

Ukrajinski učitelji

U to dramatično vrijeme potrebna pomoć je došla iz Kijeva, iz njegove Akademije, koja je u to vrijeme bila središte prosvjete za sve pravoslavno Slavenstvo.

Mitropolit Rafajil Zaborovski naredio je da se „u svim kijevskim školama... ispita da li ko želi otputovati u srpske zemlje učiti djecu“. Odaziv završenih učenika Kijevske akademije čak je premašio potreban broj. Krajem ljeta, 1733. godine, s blagoslovom R. Zaborovskog, grupa ukrajinskih učitelja krenula je iz Kijeva. Odabrani su između najboljih. O tome svjedoči činjenica da su neki od njih, po povratku u Ukrajinu, imali veliku ulogu u razvoju domaće kulture. Svaki od njih se specijalizovao u nekoj oblasti, ali u slučaju potrebe oni su mogli zamijeniti jedan drugoga.

Kijev-Mogilajnska akademija

Sinesij Zalucki, koji je otputovao, imao je solidno iskustvo predavanja u Akademiji. Do dolaska grupe učitelja, on je već obavljao obaveze rektora karlovačkih škola. Ime Petra Padunovskog spominje se u popisima slušalaca posljednjih kurseva Akademije: on je predavao filozofiju, pjevanje i sintaksu, a nakon povratka u Kijev aktivno se uključio u prosvjetnu djelatnost, bio na visokim položajima, smatran je uglednim predstavnikom svoje struke. Georgij Šumljak izlagao je bogosloviju, a taj predmet, kao pravilo, predavao je rektor Akademije, a ponekad su to činili najsposobniji učenici.

Trohim Klimovski s velikim uspjehom je predavao retoriku koja je, kako svjedoče savremenici, bila veoma popularna u srpskim školama. Razne predmete koji su bili u programu Kijevske akademije, predavali su Timofij Levandovski, Ivan Minacki i drugi. Najsvjetliji lik među njima je bio Mihajlo (Manujil) Kozačinski.

U oktobru, 1733 g. deset kijevskih učitelja stigli su u Karlovce. Njima su se pridružili i Srbi, koji su završili Kijevsku akademiju: Georgij Živojnov, Nikola Nikolajević i Petar Rajkov. Ova grupa magistara, prema ocjeni Vlastimira Erčića, bila je istinitom „malom akademijom!“ koja je pvela borbu za prosvjetu. Mitropolit Vičentije Jovanović, iako je bio vrlo bolestan, primio je izaslanike iz Kijeva i priredio im topao doček.

Kijeovski izaslanici osjetili su se sigurnim i zbog toga što je situacija u kojoj su se našli u mnogo čemu bila slična socijalno-političkoj atmosferi u Ukrajini. Od njih se očekivalo ono što je u njihovoj zemlji već imalo davnú tradiciju – suprotstavljanje Uniji putem razvoja nacionalne kulture.

Budući da prvi pokušaj osnivanja škola kod Srba nije uspio, trebalo je da Kijevljani, zaključuje V. Erčić, počnu sve ispočetka... Buduće učenike trebalo je odgovarajuće pripremiti... da bi sva ta djeca osjetila da su se našli pred ulazom Kijevske akademije. Prijašnja škola M. Suvorova bila je početničko-slavenska. Kijevljani su organizovali slavensko-latinsku. Odabirani su najsposobniji učenici, o čemu svjedoči obraćanje V. Jovanovića stanovništvu kada je pozvao u Karlovce najviše „dostojnih i voljnih“ polaznika, naglašavajući da će ih učiti „posebni magistri“.

Kijevljani su u početku predavali samo u Karlovcima, ali su se ubrzo razišli po svim glavnim centrima Austrije, Ugarske, Hrvatske, gdje su živjeli Srbi, osnivali su nove škole po sistemu učenja „...takvim, kao što je u Kijevu“. Osim Karlovaca i Beograda takve škole su funkcionisale u gradovima Novi Sad, Arad, Budim, Majdanpek, Sent-Andreja, Šid i dr. U početku, rektor ovih škola bio je S. Zalucki. Kada on se, nakon isteka ugovora, vraćao kući, V. Jovanović ispratio ga je „časno i s novčanom nagradom te drugim stvarima“. Naredio je da mu se pribavi tokom putovanja svaka pomoć, a u dokumentima zabilježio kako je veliku korist ovaj učitelj „našem narodu pravoslavnom učinio“. Poslije je, u svojoj oporuci, V. Jovanović spomenuo S. Zaluckog kao natprosječno sposobnog učitelja slavenskih i latinskoga jezika.

Nakon S. Zaluckog za rektora je imenovan M. Kozačinski; on je predavao sintaksu, latinski jezik, pjesništvo i govorništvo. Posljednjem predmetu posvećivana je naročita pažnja, jer je oratorsko umijeće bilo važna forma širenja nacionalnih ideja. Osim toga, predavali su i recitovanje. Ove i druge predmete nisu učili samo iz udžbenika iz Kijeva, već i iz kurseva koje su ukrajinski učitelji posebno pripremali, orjentišući se na mjesne slušaoce. Uz to, učitelji su upoznavali učenike s kulturom i jezikom Ukrajine, pričali o svom narodu i slično. Kada spomenemo popularnost i autoritet Kijeva i njegove Akademije kod Srba, možemo zamisliti kakav su utisak na srpske slušaoce činile lekcije kijevskih magistara (a među njima su bila dječaci i omladina od 20 do 30 godina). Kao primjer mogu poslužiti sjećanja Jovana Rajića, jednog od najprosvjećenijih predstavnika srpske književnosti XVIII vijeka, dosljednog pobornika kijevskog sistema obrazovanja, s kojim se on prvi put upoznao na predavanjima M. Kozačinskog, a produžio u Kijevskoj akademiji. J. Rajić oduševljeno je pisao kako su ukrajinski magistri vodili mlade „čak do vrata filozofije“.

Znanja koja su donijeli predavači iz Kijeva nailazila su na dobar teren, ubrzo su ih prihvatili mladi, među kojima je bilo veoma talentovanih ljudi. Ali konzervativna uticajna srpska društva ovo su oštro napadala. Neprosvećeno sveštenstvo činilo je jednu od najmoćnijih opozicija naprednim idejama i

na sve načine kočilo širenje obrazovanja. Najvažnij razlog bio je strah pred mladom generacijom koja je vremenom mogla istisnuti neobrazovano sveštenstvo sa vodećih pozicija.

Širenje obrazovanja predviđeno je ne samo kod klera, već i u vojnom kadru, kao što je bila praksa u Ukrajini (gdje su, kao što je poznato, u bratstvo pristupale čitave kozačke pukovnije sa hetmanom na čelu), kao i u ostalim društvenim klasama. Ove planove V. Jovanovića nisu mnogi mogli razumjeti. Posebno su starije srpske vojske smatrale da je lakše steći karijeru u Beču služenjem, nego sticanjem znanja.

Ne obazirujući se na teške uslove, Kijevljani se nisu odrekli školskog pitanja, ali nakon smrti V. Jovanovića (umro u junu 1737. g) takvog entuzijaste, kada je riječ o obrazovanju, više nije bilo. I gdje god bi se obraćali, kijevski učitelji nisu nailazili na podršku. Austrijskoj administraciji djelovanje kijevskih učitelja bio je trn u oku i takve prilike su im odgovarale. Uskoro je škola u Karlovcima bila zatvorena, učenici su plaćući otišli svojim kućama, a lijepo izgrađen Parnas i rascvjetani voćnjak bijahu uništeni.

Doba Kozačinskog

Uprkos teškim materijalnim uslovima, proganjanju, neodgovarajućim okolnostima (pogoršanje austro-turskih odnosa, glad, epidemije) nisu svi ukrajinski učitelji ostavili Srbiju. M. Kozačinski se uputio prema Hrvatskoj da pomogne tamošnjim srpskim sredinama. Za njim je došao i P. Padunovski. I. Lastovicki otputovao je na sjever Srbije u grad Požarevac, gdje su Austrijanci aktivirali svoju vjersku aktivnost. U Beogradu je jedno vrijeme predavao književnik S. Todorski. Njihov rad niko nije plaćao, pa učitelji često nisu imali novca ni za hranu. I. Malicki i dalje je tu ostao. Njegovo ime se susreće 1752. g. među imenima srpskih profesora Univerziteta u Pešti. M. Kozačinski kasnije je osnovao Kolegijum u Novom Sadu i bio prefekt čak do 1738. g. Tada se počela iz Ukrajine vraćati mladež koju je V. Jovanović svojevremeno poslao u Kijev, gdje su završili obrazovanje.

Pitanje obrazovanja sada je bilo moguće predati u pouzdane ruke. Od toga vremena počinje naredna etapa borbe napredne srpske inteligencije za obrazovanje koja traje od 40-ih do 70-ih godina XVIII vijeka. Diplomac Kijevo-Mogiljanske akademije Dionisij Novaković, kojem je M. Kozačinski predao vođenje Kolegijuma u Novom Sadu, stalno je održavao veze s Kijevom. Zahvaljujući njegovim naporima, Kolegijum je dosegao nivo filozofske obrazovne institucije, u kojoj je program bio blizu onoga na kojem se obrazovao i sam prefekt u Kijevskoj akademiji.

Veliki uspjeh u organizaciji obrazovanja dostignut je zahvaljujući energičnom djelovanju Pavla Nenadovića (1699–1768.) koji je dostojno produžavao djelatnost V. Jovanovića. Na narodnom Saboru 1748. g. on se izborio za odluku o osnivanju svenarodnog fonda podrške školama i donošenje zakona da ni jedno službeno napredovanje ne bude priznato bez potrebnog obrazovanja. P. Nenadović se oslanjao na obrazovane Srbe kojih je već bio značajan broj, te na one što su se vratili iz Kijeva i bivše učenike „škole Kozačinskoga“ (oni su se takođe nazivali magistrima, na primjer J. Rajić).

Ukrajinski prosvetitelji i dalje su pristizali bez ičije inicijative. Nažalost, ne znamo sva njihova imena. Među onima koju su djelovali među Srbima spominju se Ioan Rusj, Timofij Rusj, „jedan magistar Rusin“, Simeon Hristijanin. O posljednjem se zna da je stekao obrazovanje u Stokholmu, kod Srba je uživao izvanredan autoritet, bio predsjednik konsistorije jednog regiona i nominovao se kao „narodni kandidat“ na odgovarajući položaj u Budimu. Kada je, 1745. godine, odlučio da se vrati u domovinu, Srbi su ga molili da ostane radi daljnjeg širenja znanja usred „bjedne i neobrazovane naše nacije“. Poznato je da su 1747.g. Srbima stigli, „primljeni s velikom radošću“ učitelji „specijalisti iz latinskoga, njemačkoga i slavenskih jezika“. Osim njih su predavali S. Todorski (Beograd), I. Lastovecki (Požarevac), S. Pčelski (Transilvanija). U raznim mjestima su radili P. Mihajlovski, V. Križanivski.

Takva obrazovna hodočašća Srbima trajala su i u drugoj polovini XVIII vijeka. O tome svjedoče sjećanja na učitelje, kao na primjer na

„rusinskog magistra“ P. Kisiljovskog koji je radio kod Srba 1762. godine. Prema odgovarajućim arhivskim istraživanjima, ovaj pregled bez sumnje bio bi popunjen novim imenima.

Spomenuti i drugi učitelji radili su u školama koje je osnovao P. Nenadović 1749. g. najprije u Karlovcima, a kasnije i u drugim mjestima. Škole su djelovale tokom dvadeset godina i zvale se „Pokrovo-Bogorodičnim“, budući da je naukovanje u njima počinjalo „na Pokrov“ (14. oktobra po novom kalendaru). Ovo ime niklo je, takođe, ne bez uloge Kijeva, gdje je kult Pokrova bio veoma raširen (napomenimo da je neke tradicije prvih srpskih škola vremenom preuzeo i Beogradski univerzitet, gdje predavanja počinju 25. oktobra).

Programi izlaganja u „Pokrovo-Bogorodičnim“ školama orijentisali su se na kijevske uzorke: često, kao i u Akademiji, vodili su se „dišputi“ diskusije, polemike, izučavana antička književnost, a nisu zaboravljali ni pozorište. Udžbenici su bili isti kao i u Kijevu, a posebno su bili popularni autori M. Smotricki i F. Prokopovič. Dakle, produžavalo se sve ono šta je počeo M. Kozračinski, čiju su „Tragikomediju“ učenici srpskih škola stavljali na scenu tokom XVIII vijeka.

Novina u djelovanju ovih škola bila je ta da su one postepeno sticale značaj svojevrstnih centara obrazovanja na Balkanu. Ovdje su se obrazovali učenici ne samo iz Vojvodine, već i iz ostalih srpskih naselja u Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, iz gradova Srbije, Bugarske, Makedonije, Albanije i drugih zemalja koje su porobili Turci. Nakon smrti P. Nenadovića 1768. godine, na čelo srpskih škola došao je P. Hranisavljević, koji se obrazovao takođe na slavenskom Istoku.

Dvadesetogodišnji rad srpskih škola bio je važan korak u borbi za organizovanje obrazovanja. Ne obzirajući se na prepreke službenog Beča, Srbi su dobili nov, fundamentalan, uspješan obrazovni sistem. Sijači znanja iz Ukrajine donijeli su Srbima opsežno obrazovanje evropskog nivoa – od antičkog naslijeđa do najnovije tadašnje kulture. Učenje dva jezika otkrivalo je mogućnost za neposrednu komunikaciju s dva glavna izvora kulture: slavenske – preko rusjkoslavenskog jezika i zapadnoevropsku – preko latinskog jezika.

U ovim školama formirao se novi tip inteligencije. Uporedo sa Zaharijem Orfelinom i Dositejem Obradovićem čije je djelovanje na neki način povezano s kulturom Ukrajine, bio je tu i već spomenuti Jovan Rajić, koji se uvijek ponosio time da je bio učenik „nekadašnjih Kozačinskoga karlovačkih škola“. Njega, „prvoga Srbina s višim obrazovanjem“, nazivali su „srpskim Zlatoustom“, a poređenje „učen, kao Rajić“ bila je najviša ocjena za obrazovanog mladog čovjeka.

Ovi lideri i njihovi sljedbenici postali su glavni nositelji nove srpske kulture u vremenu njenog prelaza od Srednjeg vijeka do baroka; zahvaljujući njima, srpska kultura priključila se u opšti evropski kulturni proces. Nastavljajući da u drugoj polovini XVIII vijeka brane svoje pravo na znanje, srpski prosvjetitelji su samim tim dobili snažno oružje za borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja. Na kraju XVIII vijeka Srbi su, zahvaljujući upornosti, uspjeli da dobiju u Karlovcima Gimnaziju, koja je već djelovala neprekidno. Stoljetnu borbu za obrazovanje srpski narod je dobio u velikoj mjeri zahvaljujući podršci iz Kijeva.

U školama su, izučavajući ukrajinsku književnosti, formirane cijele generacije srpskih pisaca, među ostalima i generacija s početka XIX vijeka, kojoj je pripadao Vuk Karadžić. Svoje prve korake u nauci srpski jezikoslovac napravio je po ugledu na jezik koji su stvarali i kijevski magistri. Ruska nauka pripisivala je ovaj period „ruskom uticaju“, iako je još Ivan Franko, kritikujući P. Kulakovskog za fokusiranje samo na djelatnost M. Suvorova, primijetio, da taj zaboravlja „drugo njeno vrijeme kada su učitelji bili završni studenti Kijevske akademije... A upravo ti dijelovi mogli bi za nas imati najveću vrijednost“.

Srpski učenici u Kijevu

Ja sam ostavio otadžbinu zbog naukovanja...

Iz pisma srpskog učenika

Dinamizam razvitka ukrajinskog baroka i njegov uticaj na kulturu susjednih naroda ispoljavao se ne samo u duhovnom izvozu iz Ukrajine. Prema Kijevu stremili su iz svih krajeva pravoslavno-slavenskoga svijeta, i to je dobilo odraz u složenosti brojnih pojava ukrajinsko-srpskih odnosa XVIII vijeka. Nisu samo obrazovani i crkveni ljudi iz Ukrajine išli Srbima, noseći im dostignuća domaćeg duhovnog života, već su i Srbi išli na slavenski Istok, tražeći tamo duhovnu odbranu i utočište koje nisu našli u svome kraju.

Povratna veza se ostvarivala na dva nivoa – intelektualnom i političkom. Prvi nivo podrazumijeva obrazovanje srpskih učenika u Ukrajini, a drugi je povezan s masovnim srpskim migracijama u Ukrajinu sredinom XVIII vijeka.

Kao što je već rečeno, ukrajinske obrazovne institucije, prije svega Kijevo-Mogiljanska akademija, bile su za Srbe ono što su za ukrajinske polaznike bili zapadnoevropski univerziteti. Studiranje na univerzitetima Zapada, ne obazirući se na njihovu katoličku orijentaciju, bilo je norma obrazovnog procesa u Kijevskoj akademiji. Iako su ukrajinski kandidati (studenti) išli na Zapad, bili su pravoslavci što je za Srbe imalo više principijelno značenje i zbog toga se kult Kijeva, kao centra pravoslavlja i obrazovanja, nije gasio na Balkanu tokom cijelog XVIII vijeka.

Upravo u Kijevu je došlo do duhovnog približavanja Slovena i ostalih naroda koji su dolazili iz svih zemalja pravoslavne vjeroispovijesti. Srpska migracija bila je među najznačajnijima, obzirom da je Kijev, kao centar najviše obrazovanih pravoslavnih bogoslova, kao što su nekad bili Atena i Aleksandrija, najviše privlačio srpsku mladež.

Geografija srpskih „obrazovanih“ migracija u Ukrajinu bila je dosta prostrana: Srbi su dolazili u Kijev sa svih strana svoje dijaspor – iz

Venecijanske Republike, Hrvatske, Ugarske, Grčke i ostalih. Tako među učenicima Kijevo-Mogiljanske akademije spominju se Konstantin Sekur, Srbin, državljanin Venecijanske Republike; Jovan Bocnević iz Ugarske; solunski arhimandrita Partenij, koji je rodom bio iz Crne Gore i dr.

Obrazovni tok koji je išao drevnim istorijskim putem Balkan – Kijev nije se zaustavljao i tokom cijelog XVIII vijeka i bio je posebno pojačan željom stići u Ukrajinu „zbog boljeg naukovanja“ (Dositej Obradović). Osim onih kojima je glavna motivacija bila traženje znanja, u ukrajinske obrazovne institucije su stigli i bjegunci od turske nevolje, takvi kao Stepan Mihajlović, kojeg je u Kijev dovezao njegov brat Petar, obrazlažujući svoju molbu za sklonište zbog turskog progonstva od kojeg je stradala cijela njegova rodbina. Želja mnogih došljaka bila je vidjeti popularnu „slavensku Atenu“ i vratiti se u otadžbinu. Najviše su dolazili s preporukama predstavnici bogatih slojeva – djeca višeg sveštenstva, bogatih građana, s obzirom da je obrazovanje u elitnim centrima obećavalo velike perspektive.

Mnogi srpski učenici ukrajinskih i ruskih obrazovnih institucija nakon povratka u svoj kraj vremenom su postali aktivistima političkog, kulturnog i duhovnog života. Među njima su takve poznate ličnosti kao Žefarović, Piščević, Vladislavljević, Petrović, Trlajić, Zelić, Julijanac, Marijevski, Obradović, Tekelija i drugi čije je obrazovanje u nekoj mjeri bilo povezano s Ukrajinom.

Prvom figurom srpskog književnog baroka bio je Jovan Rajić. Porijeklom iz siromašne porodice, oduševljen svojim učiteljem Kozačinskim, krenuo je pješke „na daleki put, više od hiljadu kilometara“, da bi produžio učenje u Kijevskoj akademiji. Stigavši u Kijev 1753. g., Rajić je studirao do 1756. godine. Prema njegovom priznanju u Kijevu je on „dobio krila, da bi mogao poletjeti do Olimpa, da bi iščupao srpsko pleme iz tame“. Ali kao i njegov učitelj, koji ga je podržavao u Kijevskoj akademiji, gdje je Rajić bio slušaocem Georgija Koniskoga te ostalih poznatih učitelja, srpski student je postao žrtvom ljubomornih kaluđera. Rajić nije uspio dobiti mjesto u Pokrovo-Bogorodičnoj školi u Karlovcima te se ponovo vratio u Kijev. 1757. g. on se ponovo vraća u Karlovce preko Moldavije,

posjetio je Atos i tek 1759. g. počeo je predavati u Karlovcima, a od 1762. g. predavao je u duhovnoj akademiji u Novom Sadu. Svoj život je okončao u manastiru Kovilj i tu je 1801. g. sahranjen uz velike počasti i s priznanjem najobrazovanijeg čovjeka tog vremena.

Nisu se svi srpski učenici vraćali u svoju zemlju. Neki od njih nisu imali mogućnost za to, a poneki ni želje za povratak. Ostajali su u Ukrajini i utapali se u tamošnji život, zbog čega imamo cijeli niz primjera prisutnosti Srba u ukrajinskoj kulturi XVII–XVIII vijeka.

Predstavnicima kulturnih migracija pripada Jakiv Serbin, graver i štampar koji je živio i umro u Ukrajini u drugoj polovini XVIII vijeka. Stigavši u Lavrovske radionice, on je zajedno s drugim Srbima izučavao slikarstvo i ostao u Kijevu gdje je imao vlastitu štampariju. Poznat je kao umjetnik koji nije priznavao rusku cenzuru, uvedenu još u vrijeme Petra I. Za svu djelatnost manjih kijevskih umjetnika, štampao je svoje grafike ne prema moskovskim, već prema kijevskim uzorcima i radi toga je bio proganjan od vlasti. Ovdje ćemo naći i ime Josifa Serbina, učenika studije

Studenti Kijevske akademije

Kijevo-Pečerske lavre o čijoj djelatnosti govore zapisi u lavrovskim zbirkama, datiranim 1749. godine.

Među predavačima Kijevske duhovne akademije i drugih obrazovnih institucija susrećemo Srbe među kojima su neki stekli visoko priznanje. Jeromonah Jevstahij Skerletov stigao je u Kijev 1740. g. iz Dalmacije. Očigledno, prije toga je već bio obrazovan. Bio je cjenjen, u godinama 1742–1743. predavao je sintaksu. Makarij Petrović (1734–1765.), rodom iz Ugarske, završio je Kijevsku akademiju i vremenom je postao jedan od boljih predstavnika polemičke književnosti. Imao je 32 godine i kao završni student već je bio primijećen u Moskvi gdje je predavao filozofiju u Moskovskoj akademiji. Od 1763. g. bio je rektor sjemeništa, i arhimandrit manastira.

U Harkovskom univerzitetu predavali su Grigorij Trlajić, Afanasije Stojković, Todor Mladenović, Makarij Petrović, Petar Smejić i drugi srpski učenici koju si dolazili u Ukrajinu da steknu obrazovanje. Naravno, nisu mogli a da se ne susreću sa svojim zemljacima koji su sredinom XVIII vijeka naseljavali takozvanu Ukrajinsku liniju.¹ Tamo su nicala naselja čija su imena podsjećala na mjesta ostavljena u domovini. Neki od srpskih polaznika Kijevske akademije povezivali su svoju daljnju sudbinu sa zemljacima u Novoj Srbiji ili Slavenosrbiji, nadajući se da će tamo zauzeti visoke položaje. Takvi zahtjevi odgovarali su interesima administracije srpskih kolonista.

---

1 Ukrajinska linija – sistem utvrda nastalih 1730–1764. kao obrana na jugu Ukrajine od tatarskih napada.

Knjiga kao faktor progressa

Na put krenite, knjige, koje sam često

Listao ja i mazio,

Na put, svjetlo moje, idite!

Utjeho i ljepoto moja!

Drugima, sretnijim dušama, hranom

Budite od danas,

Druga blažena srca nektarom vašim napojite.

Stefan Javorski

Knjiga je od davnih vremena služila kao jedan od glavnih oblika kulturnog zajedništva među narodima. Između Kijeva i slavenskog juga razmjena knjiga bila je veoma plodna još u Srednjem vijeku. Pronalaskom štamparije kao „jednog od najmoćnijih načina za daljnji razvoj pisane riječi i svega duhovnog života“ (Ivan Franko), ova razmjena je znatno ubrzana. XVII vijek je postao nova etapa u razvoju književne djelatnosti u Evropi. Ukrajina je postala snažan centar štamparstva kada je 1615 g. osnovana Kijevska Lavrovska štamparija. Među brojnim čitaocima ukrajinske književnosti u ono vrijeme, bilo je i mnogo Srba za koje je upoznavanje sa kulturnom baštinom slavenskog istoka bilo moguće jedino kontaktom sa konfesijski sličnom kulturom. Jedan od važnih snabdjevača knjigama bila je Kijevska Lavrovska štamparija koja je podmirivala Srbe ovom važnom duhovnom baštinom u veoma kritičnom i najznačajnijem vremenu njihove istorije.

U to vrijeme kada se književni proces u Evropi razvijao prema novim stilskim principima, u duhu pjesništva baroka, Srbi su u uslovima turskog ugnjetavanja prepisivali svoje davne književnike i to je bio skoro jedini oblik njihovog književnog postojanja. Književno zaostajanje Srba postalo je posebno primjetno kada su se oni preselili u podunavske nizine savremene Vojvodine, gdje su bili primorani da se koriste austrijskim izdanjima.

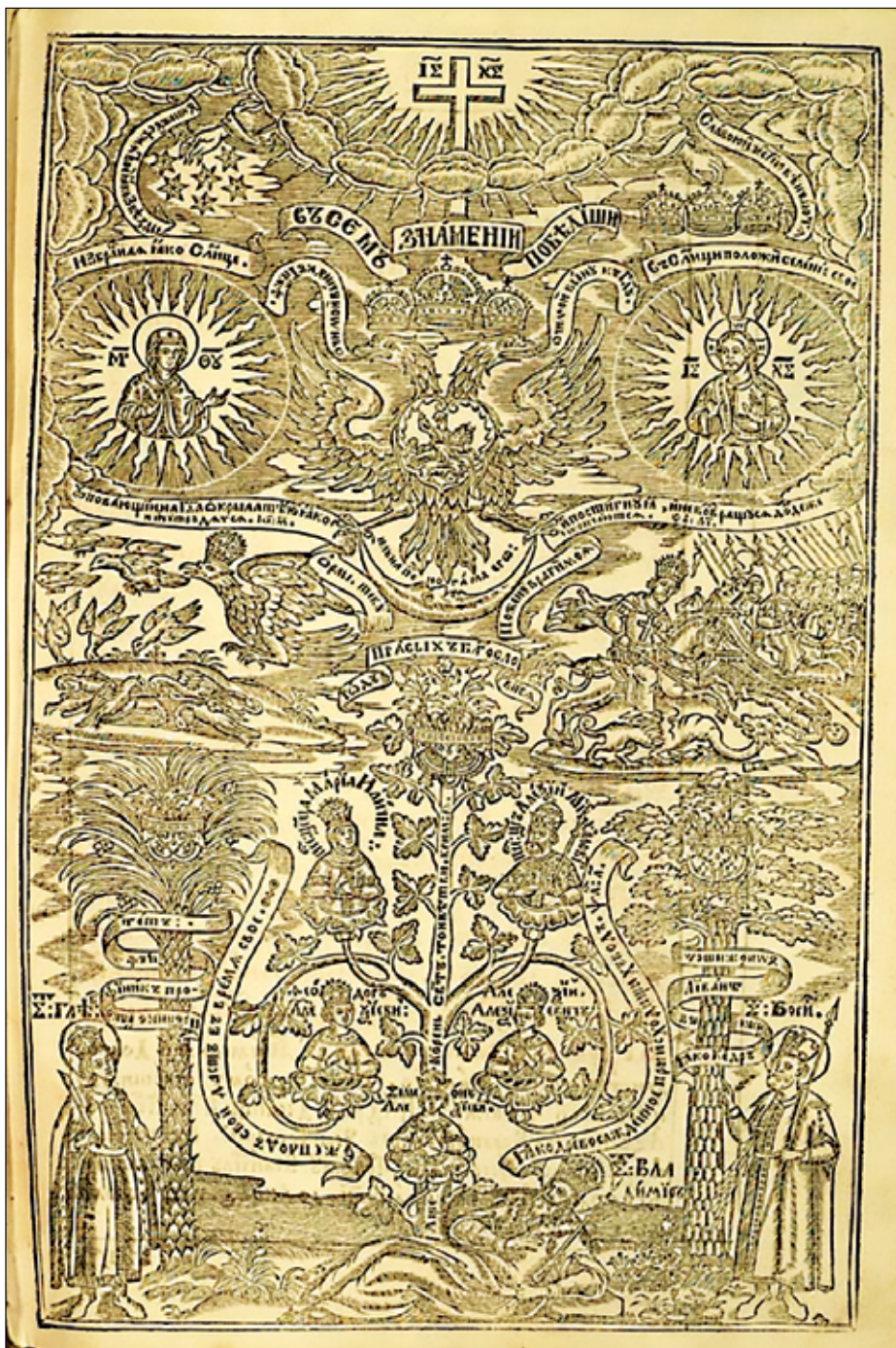

Lavrška štamparija

Pružajući tradicionalni otpor katoličkim knjigama, srpski književnici su nastojali da obezbijede svoje čitaoce prepisima djela svojih srednjovjekovnih autora. Ali, ni brojčano, ni sadržajem, ovi rukopisi nisu mogli zadovoljiti potražnju za knjigama. Podrška slavenskoga istoka činila se jedinim izlazom za Srbe koji su bezuspješno pokušavali da otvore svoje štamparije. Ukrajinska struja u ovoj književnoj bujici bila je najsnažnija. Milorad Pavić to objašnjava time da se srpska kultura, ne imajući knjiga i štamparija, jednostavno morala oslanjati na Ukrajinu. Ovo je bila objektivna logika istorijskog razvoja, utoliko više što je Ukrajina, koja se još ranije nalazila u sličnoj situaciji, razvila snažnu bazu duhovnog protivljenja, posebno izdavačku djelatnost i polemičku književnost.

U to vrijeme kada je izdavačka djelatnost u Srbiji bila u padu, „preslavna umjetnost štamparska ili tipografska“, kako je naziva Gustinskij ljetopis, u Ukrajini je dosegla procvat Lavrovska štamparija u Kijevu, „jedna od najboljih u tadašnjem kulturnom svijetu, slavenskom i zapadnoevropskom“ te ostali centri štampanja knjiga ubrzo su postali poznati daleko za granicama Ukrajine. Solidarizacija s velikim slovenskim svijetom, osjećaj pripadnosti

Knjiga ukrajinskog baroka

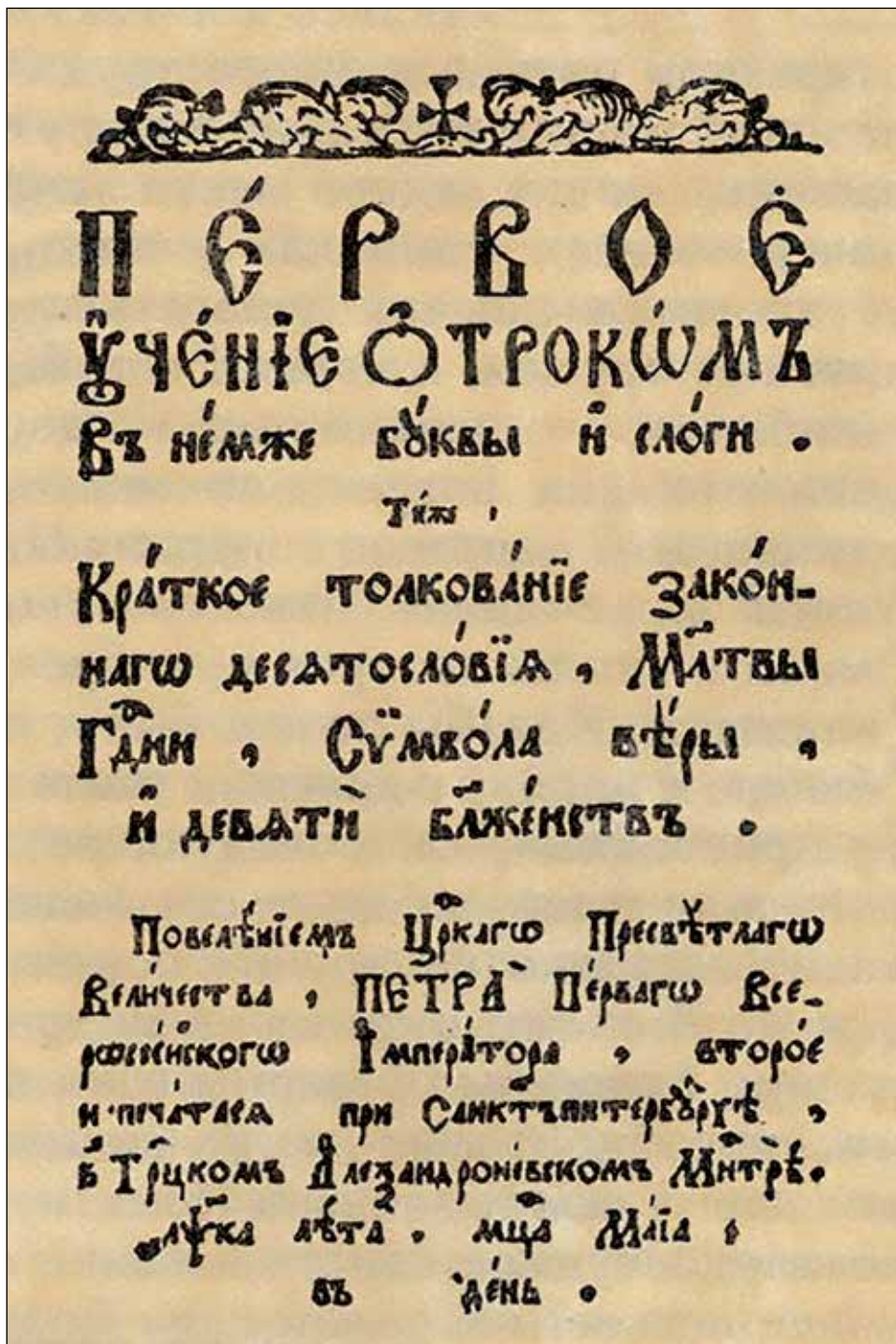
njegovoj kulturi i želja da se, ako je potrebno, pomogne narodima koji su bili pod tuđinskom vlašću, bili su svojstveni „učeno-književnoj i izdavačkoj grupi, stvorenoj pri štampariji Kijevo-Pečerske lavre“.

Ukrajinska imena u srpskim bibliotekama

Kada su Srbi osjetili potrebu za duhovnim oružjem, u Kijevu su našli snažan arsenal. Oštroplemičan sadržaj, visoki patriotizam u očuvanju nacionalne tradicije, djelatnost ukrajinskih autora – sve je to posve odgovaralo interesima Srba i radi toga su knjige tekle ka njima širokom rijekom i nailazile na čitaoce i simpatizere. Bez obzira na poteškoće slanja knjiga prema Srbima, na progon austrijskih vlasti i ugarskih feudalaca, koji su na sve načine nastojali zatvoriti protok književnosti s istoka, ove knjige su se velikom brzinom širile među Srbima, nalazeći mjesto u tadašnjim prosvjetnim centrima. Na kraju 30-ih godina XVIII vijeka, u 104 spremišta za knjige koja su pripadali Karlovcima, bilo je 1146 knjiga, od kojih je 465 pripadalo „davnosrpskoj književnosti, a 681 je stigla iz „rusjke zemlje“. A 1753. g. 16 biblioteka Srema imale su već 852 „rusjke knjige“ i samo 344 – davnosrpske, što svjedoči o porastu zanimanja za istočnoslavensku knjigu.

Naročito su bile popularne knjige prosvjetiteljskog i didaktičkog sadržaja – bukvari, gramatike, leksikoni i dr. Među svim knjigama, poslatih Srbima, na prvom mjestu po korišćenju bila su djela dvojice autora – Teofana Prokopoviča i Meletija Smotrickog, posebno njihovi školski udžbenici. Već 1724. g. u Beograd je stiglo 400 primjeraka bukvara Teofana Prokopoviča „Prvo učenje za djecu“ (1721). O tome kako su Srbi visoko cijenili ovu knjigu i šta je ona bila za njih u borbi za znanje, govori i činjenica da je bukvar tokom nekoliko godina doživio tri nova izdanja, ovaj put snagama samih Srba. Preštampan je 1726. g. u granicama austrijske države u Rimniku, gdje su Srbi osnovali svoju štampariju. Bukvar Teofana Prokopoviča odigrao je značajnu ulogu u razvoju obrazovanja među Srbima: to je prvi osnovni udžbenik prema kojem se održavala nastava u školama. Osim toga, ovaj rad je bio temelj na kojem su Srbi kasnije gradili vlastitu didaktičku književnost.

Kiprijan Račanin priredio je svoj prvi bukvar 1717. g. po uzoru na „rusjki bukvar“ izdat 1701. godine, nazvavši ga „Bukvar slovjanskih pismen“. Nakon Teofana Prokopoviča pojavili su i drugi autori – ne samo Zaharije Orfelin, pa i sam Vuk Karadžić sa svojim „Ogledom srpskog bukvara“ (1827).

Tokom 1734–1764. g. osnovni priručnici Srbima u školstvu su bili kijevska, moskovska i ljuvivska izdanja, između kojima je posebno bio popularan bukvar iz Kijeva i Moskve, sve do 1767. g. kada je u Beču izišao prvi srpski bukvar, koji je priredio srpski autor Zaharije Orfelin. Ali i on se oslanjao na spomenuta kijevska i moskovska izdanja što se vidi i iz njegovog imena: „Pervoje učenije hotjaščim učitsja knjig pismeni Slavenskimi nazivajemoje Bukvar...“. Osim Teofana Prokopoviča, autor se koristio i drugim izvorima.

Druga knjiga koja je odigrala veliku ulogu u školstvu Srba bila je gramatika Meletija Smotrickog. Iste godine, 1724. kada i Prokopovičev Bukvar, stiglo je i 100 primjeraka ove Gramatike. Rad ukrajinskog lingviniste postao je za Srbe vrijedan i na duže vrijeme jedini izvor u njihovom izučavanju gramatike. Prema priznanju nekadašnjeg učenika Kijevo-Mogiljanske akademije, srpskog književnika XVIII vijeka Jovana Rajića, samo zahvaljujući ovoj „slavenskoj gramatici... počela je srpska omladina istinito čitati i pravilno pisati“. Gramatiku M. Smotrickog je 1755. g. preštampao u Rimniku srpski organizator obrazovanja, nekadašnji učenik Kijevo-Mogiljanske akademije, Pavle Nenadović, koji je naglašavao, da se ova „slavenska gramatika preporučuje u korist i primjenu srpskoj djeci koja žele temeljno naučiti „slavenski dijalekt“. U korist „srpskoj djeci“ priručnik Meletija Smotrickog služio je čak do kraja XVIII vijeka, kada se pojavila prva srpska gramatika.

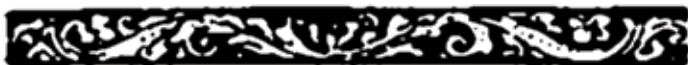
Spomenuta imena ni iz daleka nisu iscrpjela poznanstvo Srba s najboljim predstavnicima lingvističke nauke i književnosti Ukrajine. Mnoga ukrajinska izdanja krasila su biblioteke i privatne zbirke Beograda, Karlovaca, drugih mjesta i manastira. Neka od tih dijela nisu stizala Srbima stihijski, već po posebnoj naredbi srpskog rukovodstva. Tako je, 1736. g. bio proglašen zakon na osnovu kojega je trebalo da sveštenici imaju pet

ГРАММАТИКА

СЛОВЕНСКА.

Съставлена, Лаврѣнтїемъ
Зізанїемъ.

СОГРАММАТИЦѢ

Что ѣсть Грамматика з
Грамматика ѣсть, нъзвѣст
 нос кѣжство, ѣже блгш
 глоти и писати.

Толкованіе.

Грамматика ѣсть пѣбнои вѣдаі,
 жибымьдоре мовнли и писали.

Сущіе.

Колікш ѣсть чаіі грамматикн:

А

najpotrebnijih knjiga rusjokog porijekla, a u protivnom ih je očekivalo izopštenje iz crkve i oduzimanje ostalih privilegija. Zato se preporučivalo korišćenje djela Prokopovića, Galjatovskog, Javorskog, Polockog, Kopistenskog, te drugih autora, dosta poznanih i široko predstavljenih u glavnim srpskim bibliotekama.

Prevladavajući velike teškoće i cenzuru iz Beča, knjige su raznim putevima stizale Srbima – od specijalnih službenih pošiljki do darova pojedinih ličnosti, dostava za privatne biblioteke i slično. Ove knjige oni su doživljavali kao relikvije, kao oporuku jedinstva, kao simbol pomoći. Ne obzirajući se na visoku cijenu i poteškoće s pribavljanjem, knjige su rado kupovali, čuvali kao dragocjenost, čitali u svim slojevima tadašnjeg srpskog društva – od elite do običnih građana.

Vrijedni dokazi o tome kojim su putevima knjige stizale Srbima, i kako su se prema njima odnosili čitaoci i vlasnici, jesu razni zapisi i bilješke na koricama i marginama knjiga, koje se i danas čuvaju u bibliotekama Srbije. Oni svjedoče da su o interesovanju Srba za knjige dobro znali u Kijevu i da je postojala neposredna veza među pojedinim predstavnicima ukrajinske i srpske kulture. Neki upravitelji Kijevske akademije, i književnici lično, slali su liderima srpskog nacionalnog pokreta knjige s vlastoručnom posvetom, kao što se to vidi, na primjer, iz posvete na jednoj knjizi Lavrovske štamparije. Nju je poslao Iosafat Krokovski koji je, 1704. g. bio na čelu Lavre, a kasnije je postao rektor Kijevske akademije. „Ova knjiga, – napisano je na njoj, – predana... u zemlju Srpsku... prijestolju patrijarha srpskog Arsenija u čudotvornoj Lavrij Kijevskoj od Iosafata Krokovskog godine 1697.“

Bilješka na knjizi „Evhologion“ (Ljviv, 1668.) svjedoči, da je ona pripadala biblioteci poznatog organizatora borbe za oslobođenje Srba od tuđinskog ugnjetavanja, grofa Đorđa Brankovića (1645–1711), koji je umro u tamnici austrijskih vlasti zbog svog patriotskog djelovanja u vezi s Ukrajinom. Prema njegovoj svojeručnoj bilješci, on je ovu knjigu poklonio 1709. jednoj od biblioteka, smještenoj blizu Beograda. Jedna od knjiga stigla je u biblioteku u Krušedolu, važnom centru srpske kulture, zahvaljujući prefektu Kijevske akademije Rafajilu Zaborovskom, s njegovom posvetom:

„Predstavniku svih Srba i Bugara...Arseniju Čarnojeviću preko Dmitrija Paraskeviča – dajem iz Kijeva u dar...1741. g.“ Mnoge knjige su stizale posredstvom srpskih i crnogorskih putnika i delegacija koji su često putovali u Kijev, Moskvu i Peterburg i otuda dovozili cijele biblioteke koje su kasnije nalazile mjesta u skladištima, svečano su uručivane manastirima, što je bio uvijek važan događaj. Velika zasluga u stvaranju knjižnog fonda pripada i srpskim učenicima koju su studirali u Kijevu. Vođstvo Kijevo-Mogiljanske akademije, uzimajući u obzir njihove skromne materijalne mogućnosti, dozvoljavalo je završnim učenicima „iz srpske zemlje da prikupljaju među žiteljima Kijeva troškove, poklone i milodare za kupovanje knjiga u korist južnoslovenske braće.“ Među prvima, solidnu sumu u to vrijeme – 10 karbovanciv, dao je prefekt Akademije Rafajil Zaborovski. Jedan od primjera je i Jovan Rajić koji je, vraćajući se iz Kijeva, gdje se školovao od 1753. do 1756. g. sa sobom doveo i „veliki broj knjiga i rukopisa“, kao i koncepta pročitanih djela. On je 1758. g. opet otputovao u Kijev i ponovio taj čin.

Srpski došljaci koji su ostali u Ukrajini i tamo osnovali Novu Srbiju¹, nisu zaboravljali svoje zemljake, šaljući im prvom prilikom kao najdragocjeniji poklon ono za čime su imali i najveću potrebu – knjigu.

Nisu Srbi išli u Kijev samo da steknu obrazovanje i nabave knjige. Iz Kijeva u Srbiju su putovali mnogi obrazovani ljudi koju su sa sobom nosili knjige, razumljivo ne samo vjerskog sadržaja. Ostavljali su svoje udžbenike, koncepte, rukopise i oni ukrajinski učitelji koji su pristigli da uče srpske učenike, kao što je to bio Mihajlo Kozačinski. U njegovoj biblioteci koju je ostavio Srbima, iz Kijeva su bile dovezene knjige retorike na latinskom jeziku, priručnici iz oblasti govorničke umjetnosti, koji su i danas sačuvani u bibliotekama Beograda i Novog Sada.

Posebni zapisi svjedoče o tome s kakvim su poštovanjem i pažnjom među Srbima slavljani ti gradovi odakle su stizale knjige za opšte korišćenje.

---

1 Nova Srbija (ukr. *Нова Сербія*) — istorijski teritorij Ukrajine na južnim terenima. Stvorena je kao vojno-naseljeni teritorij prema naredbi ruskog carizma od 1751. Naseljavana je Srbima koji su krenuli u Rusiju, nadajući se pronaći spas od osmanlijskih osvajača. Ruske vlasti su iskoristile doseljenike u likvidiranju ukrajinskog kozaštva poslije čega je Nova Srbija ukinuta i pripojena na njenome mjestu stvorenoj Novoruskoj guberniji.

Ove knjige su nazvane „božanstvenim“, „svetima i spasiteljnima“, a „Mala Rusija“ gdje je neki od putnika kupio knjigu, veliča se „blagočestivom“, što je zapisano u jednoj iz knjiga Lazara Baranoviča, čija su djela bila kod Srba veoma popularna. Napisi na knjigama govore nam o velikom povjerenju stanovništva prema Kijevu kao središtu duhovnog spasenja i o njemu su pisali s velikim pijetetom. Knjigu iz Kijeva, iz Ukrajine, prihvaćali su kao nešto „božanstveno“, kao poklon moćnog brata, a savez s njim označavao je očuvanje vlastite nacionalnosti.

S obzirom na veliku potražnju Srba za knjigama i želju da ih dobiju za bilo koju cijenu, organizovanom prodajom knjiga počeli su se baviti ruski trgovci. Oni su na razne načine dolazili preko Ukrajine na Balkan sa zapregama u kojima su bile knjige i predmeti umjetničkog rada. „Narod ih je susretao toplo i gostoljubivo, nazivao ih Moskoviti“, „Moskalji“, „Moskovci“ i kupovao njihove „dušepoleznije“ i „dušespasiteljne“ knjige rado i mnogo...“. Vremenom Srbi su počeli i sami kupovati knjige u inostranstvu i prodavati ih u svojoj zemlji.

Zajedno s južnoslovenskim kolegama, u Rimniku su djelovali Ukrajinci Ivan Kinotovič, koji je u dokumentima sebe nazivao „štamparam“, te Timofij Oleksandrovič referenca. Izdavanje knjiga ostvarivalo se ovdje u tijesnoj vezi s Kijevom i njegovom štamparskom produkcijom: posebna kijevska ili moskovska izdanja prešampavana su u odgovarajućem tiražu za balkanske narode. Upravo su u Rimniku štampane knjige koji su nedostajale za potrebe obrazovanja, prije svega gramatika Meletija Smotrickog i bukvar Teofana Prokopoviča koje su, kao što je već rečeno, ovdje prešampavane nekoliko puta. Knjige ukrajinskih književnika stizale su u Srbiju nesposredno i preko Venecije.

Tijesna veza Srba s izdavačkim centrima u Ukrajini imala je za razvoj srpske kulture XVIII vijeka veliki značaj. Osim toga što je ukrajinska književnost bila snažan instrument u borbi s nacionalnim neprijateljima, ona je postala i faktor koji je bitno uticao na stvaranje srpske književnosti baroknog stila i književnog jezika kojim su se Srbi koristili čak do reformi Vuka Karadžića, u prvim desetljećima XIX vijeka.

Formiranje književnog jezika

*U mome kraju, o knjigo, takvom nikada neznana,
Jezik slavenski ti stavljaš na svojim stranama.*

Ivan Užević, Slaven

Reformskom djelovanju Vuka Karadžića prethodio je period upotrebe književnog rusjkoslovenskog, kasnije slovenosrpskog jezika, koji je bio prelazna etapa između književnog srpskog jezika iz vremena Srednjeg vijeka (IX–XVII) i novog književnog jezika XIX vijeka. Problem ukrajinsko-srpskih jezičkih veza nije nov, ali, na žalost, nije postao objekat specijalnog istraživanja, iako su potrebu takvog istraživanja naglašavali neki slavisti. Oni su obilježili karakter tih veza kao „uticaj ukrajinske govorne kulture na južnoslovensku“. I Željeznjak posebno je ukazivala na geografiju ovog uticaja, kanale i pojave njegovog prodiranja. Srpski naučnici, nažalost, nisu istraživali jezičku kulturu u svjetlu barokne estetike, već kao rezultat „ruskog uticaja“.

Vrijeme baroka zauzima posebno mjesto u razvoju slavenske lingvistikike, posebno ukrajinske. Proces barokizacije koji obuhvata srednjovjekovne spomenike duhovne i materijalne kulture prostire se i na književni jezik. Srpska kultura XVIII vijeka bila je jedan od prostora širenja ovog stila, budući da su „slavenski jezik“ ovdje razumjeli kao način solidarizacije s pravoslavnim svijetom. Ali, za organizovanje jezičkog života bili su neophodni odgovarajući kulturni centri koje Srbi u vrijeme preseljenja nisu mogli osnovati. U razvoju tendencija jezičkog života u njegovom naučnom temelju, jačanju i usmjeravanju važno mjesto pripada, posebno, obrazovnim i naučnim institucijama koje su djelovale u istoriji svakog naroda. U istorijskom procesu istočnoslovenskih naroda posebno mjesto zauzima Kijevo-Mogiljanska akademija, njena obrazovna i naučna djelatnost (1632.–1819.).

Staroukrajinski jezik srpske književnosti

Ime „rusjki“ – jeste davno, autentično ime književnog jezika Ukrajine. Na ovom jeziku su nastala djela ukrajinskog baroka, koja su pisana u ukrajinskim školama. S Kijevskom akademijom, kao što je već spomenuto, povezano je i osnivanje sličnih institucija kod Srba, prije svega škola, koje su postale važni centri kulturnog, dakle jezičkog života. Posebno mjesto u programima „škola Kozačinskog“ zauzimalo je mjesto izučavanja jezika, o čemu svjedoče i sama imena škola. Izbjegavajući latinski jezik, Srbi su počeli glorifikovati rusjkoslovenski jezik (odnosno staroukrajinski i crkvenoslovenski ukarjinske redakcije). Dolaskom „kijevskih magistra“, 1733. godine, Srbi nakon „slovenske“ škole Suvorova prihvaćaju „latinsko-slovenske“ škole Kozačinskog. Preorijentaciji srpskog obrazovanog društva na književni jezik istočnoslovenske književnosti pridonijeli su i konkretni razlozi, prije svega djelovanje srpskog vodstva, to jest sveštenstva.

Nisu škole bile jedini izvor širenja jezika, veliku ulogu su odigrala i istočnoslovenska izdanja knjiga i udžbenika. Širili su ovaj jezik i srpski učenici Kijevo-Mogiljanske akademije. Mitropolit V. Jovanović službeno je ozakonio ovaj jezik 1732. g, a slijedeće godine potvrdio je svoj dekret na osnovu kojega se nastava u školama trebalo da održava samo na „bitnom i istinitom književnom slovenskim jeziku“. Služenja u crkvama trebalo je da budu samo po „rusjkim knjigama“ Neznanje Srba o „slovenskom dijalektu“ u početku je bilo nejasno. Smatralo se da čitava „jednovjerna Rusija“ govori jednim „istinitim“, „slovenskim“ jezikom. Ukoliko je grčki – jezik pravoslavlja, onda je ruski – zajednički, slovenski, „naš“. Prema ubjeđenju Jovana Rajića, taj jezik je bio „davni, slavenski, za sve zajednički, koji se nazivao crkvenim“.

Terminologija ovog jezika kod Srba takođe se formirala uz poznavanje istočnoslovenske jezičke kulture. Za razliku od Hrvata, Srbi nisu koristili na zapadu rasprostranjeni naziv „rusinski“ („rutenski“), nazivajući jezik „slavenskim“ kao i ukrajinske gramatike koje su pod tim imenom podrazumijevale ukrajinski književni jezik XVI–XVII vijeka. To ilustruje

i „Gramatika slavenska“ Ivana Uževiča. Dakle, Srbi su, orijentišući se na slavenski istok, svoj književni jezik nazivali na početku „ruskoslavenskim“ (ukrajinska varijanta knjižnog jezika), a kasnije, kada su ojačale tendencije za korišćenje narodnog jezika – „slavenosrpskim“.

Kako smo već spomenuli, u utvrđivanju ukrajinske lingvističke misli u srpskoj kulturi veliku ulogu je odigrala „Gramatika“ M. Smotrickog. Ona je bila prva školska gramatika kod Srba, pružala je predstavu o jeziku, što se predavao u Kijevu, postala osnova na koju se oslanjala srpska lingvistika narednih vremena. Uvedena u 20-im godinama XVIII vijeka za predavanje u školama, ova gramatika doživjela je srpsko preštampanje 1755. g. „nastojanjem Pavla Nenadovića“. Preko gramatike Smotrickog, koja je bila osnovni priručnik srpske gramatičke tradicije čak do prvih decenija XIX vijeka, Srbi su primili pravila crkvenoslovenskog jezika kijevske redakcije, koja je i bila u osnovi njihovog književnog jezika XVIII vijeka. Brzom širenju ovog jezika doprinijela je i izvanredna popularnost pjesništva. Sistem versifikacije posuđen iz ukrajinske književnosti bio je namijenjen jeziku kojim se predavalo u Kijevskoj akademiji, pa su se Srbi, stvarajući poeziju prema ukrajinskim uzorima, koristili i ukrajinskim književnim jezikom.

Rusjkoslovenski jezik nije se ograničavao samo na književni prostor, on se dosta aktivno koristio neposredno u narodu. Ovaj jezik postao je „istinska moda“. Vladati, razgovarati njime bilo je prestižno, dakle to je bio jezik viših slojeva, njime su pisali najobrazovaniji ljudi takvi kao J. Rajić, D. Obradović, G. Stefanović, Venclović, te poznati društveni radnici. Rusjkoslovenski jezik bio je „svečan i patetičan, volio je apstraktne uopštene pojmove“, davao mogućnost za demonstraciju učenosti. U vezi s tim, višim izrazom obrazovanja u društvenim krugovima smatrala se „vještina govorenja mješavinom književnog i narodnog jezika, koji i Rusi (odnosno Ukrajinci – J.P.) nisu mogli uvijek razumjeti“. Svi su željeli da ovladaju što bolje ovim jezikom i zbog toga su nastojali da pribave knjige sa slavenskog istoka. Ovo oduševljenje je bilo tako snažno da je bilo slučajeva da su posebni spomenici srednjovjekovne književnosti ponovo izdavani ne na originalnom, već na rusjkoslovenskom jeziku. Uz to su riječi mjesnog

govora prevođene odgovarajućim rusjkoslovenskim leksemima. Čak su i narodne pjesme neki književnici, kao npr. Zaharije Orfelin, zapisivali ne narodnim, već modernim književnim jezikom.

Dakle, kao rezultat uspostave direktnih kontakata s Ukrajinom, osnivanja škola, dolaska učitelja, korišćenja knjiga i primjene službenih sredstava od prvih decenija XVIII vijeka, Srbi umjesto staroslovenskog jezika prihvataju rusjkoslovenski (ukr.: rusjki) i ukrajinsku lingvističku tradiciju XVII–XVIII vijeka. Ovaj jezik je, kao jedan od izraza baroknog slavizma, imao i važnu ideološku funkciju u vjerskim sukobima. Prihvatanje rusjkoslovenskog, po priznanju J. Skerlića, „bila je jedina mogućnost da se očuva nacionalna i vjerska samostalnost Srba“. Osim toga, ovaj jezik davao je mogućnost za uspostavljanje kontakata s kulturom visokog nivoa: povezujući se s Kijevom, Srbi su se preko jezika priključili centru sa, za to vrijeme, razvijenom lingvistikom, a takođe i središtu jednog od najrazvijenijih slovenskih književnih jezika. Zahvaljujući tome, ostvaren je ubrzani proces razvoja srpske književnosti, jezika i kulture u cijelosti. Na ovom jeziku stvarali su najpoznatiji srpski književnici kako XVII vijeka (G. Stefanović-Venclović, K. Račanin, N. Meletijević), tako i budućeg vremena (P. Nenadović, S. Živanović, H. Žefarović, K. Studenečki, J. Rajić, Z. Orfelin), te ostali.

Uticaj ukrajinskog književnog jezika osjeća se sve do kraja XVIII vijeka. On se primjećuje i u leksici prvih srpskih novina „Serbskija novine“ koje su počele izlaziti 14. marta, 1791. godine u Beču. Slavenosrpski pravac u književnosti, koji je trajao čak do XIX vijeka (J. Rajić, G. Trlajić, A. Vezilović, A. Mrazović, P. Solarić, L. Mušicki i dr.) takođe je bio obilježen uticajem jezičnih veza s istočnoslovenskom kulturom.

O tome kakav je bio kulturno-politički učinak prelaska na rusjkoslovenski jezik govori činjenica da je austrijsku Vladu, koja je pažljivo pratila kulturni razvitak Srba, posebno zabrinulo brzo širenje ruskog uticaja, u smislu – s prostora Ruskoga carstva kojem je pripadala i Ukrajina, i ona je pokrenula niz načina da Srbe zainteresuje za njemački jezik. Međutim, oni su svim snagama održavali vezu sa istokom i nastavili su se aktivno koristiti rusjkoslovenskim jezikom.

Geografija širenja književnog jezika nije se ograničavala samo na današnju Vojvodinu. Ovaj jezik je stigao i u Crnu Goru. Njime su se služili vodeći predstavnici književnosti, uključujući najpoznatijeg od njih, P. Petrovića Njegoša.

Jezičke veze Srba s Ukrajinom događale su se u vrijeme širenja procesa demokratizacije svojstvenog ukrajinskom baroku. Srpski đaci koji su se školovali u Kijevu, kao i ukrajinski magistri, koji su predavali Srbima, nisu mogli a da ne preuzmu tradiciju poštovanja prema narodnom jeziku i želju da predavanja budu razumljiva, te su radi toga crkvenoslovenski i književni jezik prilagođavali razgovornom.

Izražavajući tolerantnost prema rusjkoslovenskom jeziku i shvaćajući ga kao težnju za solidarnošću Srba sa istočnim Slovenima, ukrajinski učitelji nisu osporavali mogućnost opredjeljivanja za srpski nacionalni jezik, što je bilo i u duhu tradicije njihove Akademije. Istovremeno oni su unosili u srpski jezik ukrajinizme, koje su srpski đaci prihvaćali bez teškoća. „Ukrajinski jezik je bliži srpskom nego ruski“, – potvrđuje M. Pavić. Ukrajinizmi su prodirali i u jezik srpskih književnika. Ovome su doprinosile i ukrajinske knjige, po čijim su uzorima pisali Srbi (posebno poeziju) i djela ukrajinskih učitelja, u prvom redu M. Kozračinskog, namijenjena Srbima.

Dakle, kontakti s Kijevom, osim što su doprinijeli širenju književnog jezika, posebno crkvenoslovenskog u kijevskoj redakciji, istovremeno su ubrzavali proces demokratizacije jezika i postepenog odbacivanja surogata kojim su Srbi razgovarali, misleći da je on ruski jezik. Prema izjavi V. Erčića, ukrajinski učitelji učinili su značajan doprinos kada je riječ o očuvanju narodnog književnog jezika kod Srba, slabljenju uticaja slavenskog književnog jezika i postepenom uključivanju u proces sekularizacije, analogan onom koji se odvijao u njihovoj domovini.

Sve veće prodiranje narodne leksike u književni jezik i svakodnevni jezik viših slojeva dovelo je u drugoj polovini XVIII vijeka do formiranja slavenosrpskog jezika kao mješavine rusjkoslovenskog jezika i jezika srpskog građanskog društva. Ovim jezikom pisana su književna djela, a njime su se služili obrazovani ljudi Vojvodine, krajem XVIII i početkom XIX vijeka.

Meletij Smotricki (1577–1633) ukrajinski gramatičar

Iako je on bio daleko od čistog narodnog jezika njegov postanak bio je korak unaprijed – prema reformi V. Karadžića.

Naglasićemo još jednom da su jezički kontakti Srba s Ukrajinom doveli ne samo do širenja književnog crkvenoslovenskog jezika rusjko-ukrajinske redakcije, već i do ubrzavanja procesa demokratizacije jezika. Najvažnija uloga u tome pripala je ukrajinskim učiteljima koji su napravili značajan doprinos u očuvanju narodnog književnog srpskog jezika, istovremeno doprinoseći slabljenju pritiska slovenskog književnog jezika.

Na jeziku kijevskih učitelja i ukrajinskih knjiga, koje su se ulivale u srpski duhovni život, vaspitavane su nove generacije pisaca, koji su stvarali književnost novog tipa – baroknu.

Književna kultura srpskog baroka

Prva srpska drama

Preslavna Srbijo,

Ko te veliča?

Mihajlo Kozačinski

Kao i u drugih naroda, nastajanju srpskog profesionalnog pozorišta prethodilo je postojanje folklorne drame, čije tradicije na Balkanu imaju duboke korijene. Srpsko nacionalno pozorište osnovano je u uslovima oslobodilačkih ratova XIX vijeka, kada je scena služila „političkom tribunu“. U nekim kulturama, napr. Poljske i Ukrajine, takvu funkciju obavljalo je školsko pozorište XVII–XVIII vijeka. Bez obzira na njegovu uslovljenost, ono je bilo jedan od glavnih eksponenata pozorišne kulture svog vremena, „nužna stepenica“ na putu do pojave profesionalnog pozorišta XIX vijeka. Upravo takva stepenica postala je i srpska školska drama – prvi i jedini pozorišni žanr koji je funkcionisao tokom XVIII vijeka.

Školska drama pojavila se u Karlovcima gdje su je donijeli ukrajinski učitelji iz Kijeva i gdje je ona bila posebno popularna tokom cijelog XVIII vijeka. Autor prve srpske drame je bio Mihajlo Kozačinski čiji životni put, kao tipičan primjer baroknog slavizma u ukrajinskoj kulturi, označava istorijske pravce međuslavenskih veza, koje su doprinijele pojavi baroka. U njegovom stvaralaštvu prisutan je barokni polikulturizam. Umjetničko stvaralaštvo uslovljeno je istovremenim pripadanjem različitim kulturama. Ukrajinski književnici bili su na razne načine povezani sa srpskom, bjeloruskom, poljskom i ruskom tradicijom. Ipak, u osnovi njihovog djelovanja bili su principi ukrajinskog baroka, otvorenog za kulture drugih naroda, ubjeđenje u slovensku solidarnost, vjera u znanje kao način duhovnog preporoda naroda.

Kozačinski je došao Srbima u prilično burnim i nemirnim vremenima. Ostvarujući u životu kulturno-prosvjetni program mitropolita Vičentija Jovanovića, kijevski magistar se nije slučajno okrenuo žanru školske drame. Njegova „Tragikomedija“, napisana i postavljena za vrijeme boravka među Srbima od 1733. do 1737. godine, bila je ne samo sastavni dio školskog programa, već je imala i politički značaj. Nastojeći da ubijedi svoj auditorijum u potrebu širenja znanja, Kozačinski je morao da odabere takve načine predaje idejnog sadržaja koji bi bili razumljivi i ubjedljivi za sve gledaoce bez obzira na socijalnu i klasnu pripadnost. Među njegovom publikom bile su ne samo pristalice „škola Kozačinskog“, već i konzervativni kler, koji je sa negodovanjem uticao na mitropolita i patrijarha, od kojih je zavisila sudbina kijevskih predavača.

Ukrajinac Kozačinski i srpski vladar Uroš

Ukrajinski umjetnik pronalazi rješenje kao istančan diplomata, koji nepogrešivo osjeća zahtijeve auditorijuma. U temelje djela on stavlja jedan od najdramatičnijih događaja – propast srednjovjekovne srpske države. Okretanje prema prošlosti je osnovica od koje polazi govoreći o aktuelnim problemima sadašnjice, patriotskom usmjerenju i političkoj situaciji. Za razliku od zapadnog školskog pozorišta kojem je dominirala vjersko-didaktična funkcija, slovensko pozorište, posebno ukrajinsko baroknog doba, zbog istorijskih okolnosti moralo je odlučno da interveniše u životu. Taj način imao je u vidu autor prve srpske drame.

To da je pozorište Kozačinskog bilo prožeto prosrpskim simpatijama, takođe je odgovaralo duhu i opštim idejnim pravcima Kijevske akademije. U 20-im godinama XVIII vijeka, kada je Kozačinski studirao u Kijevu, ovdje je vladala atmosfera slovenskog patriotizma, kojeg je takođe prikazao na sceni. Problemi sa kojima se susrelo srpsko društvo u mnogo čemu su bili slični onima koje je ranije rješavala Ukrajina u vrijeme kada se razvoju školstva posvećivala velika pažnja. Dakle, autor prve srpske drame mogao je bez poteškoća primijeniti znanje koje je stekao u Kijevu. Slično Prokopoviću

koji je usmjerio satiru na konzervativce, neprijatelje znanja, Kozačinski je bio primoran da vodi bitku s opozicijom, ismijava „nerazumne“, „opake“, „ljubomorne“. Oslanjajući se na tradicije iz domovine, demonstrirao je Srbima primjer političke usmjerenosti publicističkog pozorišta. Autor govori i o preseljenju Srba u nove krajeve, u Austriju, pod vođstvom patrijarha koji moli zaštitu austrijskog cara. Drama se završava trijumfom znanja, a „svih šest škola sa Srbijom“ slave Vičentija Jovanovića, nazivajući ga istinitim zaštitnikom domovine. „Tragikomedija“ Kozačinskog ima jasno osmišljeni tok i obilježena je svim osobinama estetike baroknog vremena. Kroz priču o prošlosti, drama govori o savremenim prilikama, sve je začinjeno folklornom legendom i podliježe zakonima barokne poetike.

Našavši se među Srbima, M. Kozačinski nije mogao a da ne osjeti sve ono šta je za njih bilo najvrijednije. Zbog toga u osnovu djela stavlja jedan od najdramatičnijih događaja za Srbiju – u tadašnjem društvu popularnu legendu o caru Urošu kao sastavni dio kosovske priče.

Idući tragom ukrajinske tradicije da određene tragične događaje povezuje sa smrću konkretnog heroja (kod Ukrajinca – legende o kozačkim vođama Severinu Nalivajku, Maksimu Krivonosu, Semenu Paliju), Kozačinski se koristi identičnim motivom iz srpske kulture. Ustima Srbije koja tumači svoju sudbinu, govori upravo narod, koji je u socijalno-utopijskim legendama izložio svoje shvatanje prošlosti. Koristeći u istorijskom dijelu „Tragikomedije“ osnovne teme na kojima je izrasla kosovska legenda, Kozačinski posebno razvija tada popularnu ideju o oslobodiocu. Kod Srba kao i u Ukrajini, Poljskoj i Rusiji, školsko pozorište iskazalo se kao najveći sljedbenik i demonstrator baroknih tendencija.

Završni dio „Tragikomedije“ ispunjen je dinamičnim raspoloženjima, u njoj se izvode kante, a autor u radnju uvodi jedan od najpopularnijih žanrova baroka – panegirik, dakle hvalospjev, što u cijelosti odgovara opštoj tonalnosti djela: dakle i sam lik Vičentija Jovanovića je prehvaljen. Pretjerano hvaljenje glavne ličnosti društva u ukrajinskom baroku imalo je patriotsko usmjerenje: opjevan je politički, kulturni i crkveni vođa, koji je zastupao interese domovine. Kao i u ukrajinskoj tradiciji, Kozačinski

završava svoje djelo proslavom onoga koji se posvetio pitanju napretka – pametnog „spasioca Srbije, Vičentija Jovanovića“.

Djelo Kozačinskog postalo je svojevrsnom kvintesencijom, suštinom ukrajinskog pozorišta, ono što je najbolje u njemu, nastavši na dobrim primjerima, kakav je bila i poznata drama Teofana Prokopoviča „Vladimir“. Dakle, ukrajinski autor, postavlja na scenu originalno djelo, urađeno na najboljim primjerima ukrajinske i inostrane tradicije, i uspješno prilagođeno političkim i duhovnim problemima srpskog društva prve polovine XVIII vijeka. Na taj način predao je budućim srpskim sljedbenicima – a takvi su se s vremenom pojavili – iskustvo stavljanja na scenu i rješavanje aktuelnih problema u cijelosti na „političkoj tribini“, kakva je bila školska drama.

Srpski gledalac, koji je prvi put vidio na sceni vlastitu nacionalnu istoriju, psihički je bio spreman za takvo pozorište, koje je, istina, postojalo i među zidovima austrijskih, ugarskih i hrvatskih obrazovnih institucija, ali bilo je tuđe za Srbe zbog svog katoličanstva. U to vrijeme, dramu Kozačinskog prihvatili su kao nešto svoje.

„Tragikomedija“ im je bila zanimljiva, aktuelna i oni su je prihvatili s oduševljenjem. Ona je dala podstrek razvoju kako srpskog pozorišta, tako i poezije. To je bio, prema priznanjima istraživača, istiniti trijumf srpske kulture, veliki korak u njenom razvoju.

Postoje mnogobrojne činjenice o popularnosti „pozorišta Kozačinskog“, čiji je značaj uskoro izašao iz okvira školskog programa. Mnogi obrazovani ljudi tadašnjeg društva željeli su da imaju ovo djelo u svom vlasništvu, čemu možemo zahvaliti da se ono sačuvalo u nekoliko varijanti. Dramu su postavljali amaterski, fragmente su recitovali u školama, koje su, s povratkom srpskih đaka iz Kijevske akademije, otvarane u skoro svim srpskim naseljima – čak i u Hrvatskoj. Pjesme iz „Tragikomedije“ čitali su „zbog razonode“, učili napamet, a posebno popularna bila je „Preslavna Srbija“. Kozačinski, kao osnivač istorijske drame kod Srba, dao je zamah razvoju upravo ovog žanra, koji je bio prisutan u srpskoj kulturi do 60-ih godina XIX vijeka.

Jovan Rajić kao đak Kozačinskoga

Uticao Kozačinskog dramaturga najsnažnije se odrazio u stvaralaštvu njegovog učenika Jovana Rajića, u kojem je kijevski magistar našao najboljeg i najdosljednijeg sljedbenika vlastitih ideja. Rajić je bio đak „škola Kozačinskog“ još u dječijoj dobi (bilo mu je jedanaest godina). Dramsko djelo koje je vidio u školi na njega je ostavilo nazaboravan utisak. Zato je on kasnije, po vlastitom priznanju, dramu više puta „raspoloženja radi“ ponovno čitao, a već u poodmaklim godinama odlučio je da objavi prerađenu „Tragikomediju“, i tako „obnovi uspomenu na njenog premudrog autora i vrijednog učitelja“. Rajić je želio da oživi uspomenu na dramu, koja je, prema njegovim rječima, „u zaboravu sahranjena ostala“.

Rajićeva prerada „Tragikomedije“ postala je jedna od etapa u razvoju srpske dramaturgije. Srpski pisac ne samo da je spasio djelo Kozačinskog od zaborava, već ga je uvrstio u kulturni krug i pustio da u njemu cirkuliše. Zahvaljujući ovome, „Tragikomedija“ je produžila svoje učesće u nastanku novog perioda istorije srpske drame.

Najozbiljnija potvrda uticaja „pozorišta Kozačinskog“ na srpski scenski život postalo je stvaranje prve izvorne nacionalne srpske drame, koju je napisao Stevan Stefanović. Već samo ime djela ukazuje na izvor inspiracije: „Smrt Uroša Petoga, posljednjeg srpskog cara“. Drama je postavljena 1825. g. i bila je na repertoaru amaterskog pozorišta slijedeće, 1826. godine. O popularnosti ovog istorijsko-patriotskog djela svjedoči i činjenica da je, uprkos preranoj smrti mladog autora, tekst bio objavljen 1840. godine, a preštampano je čak do 1951. godine. Drama S. Stefanovića je još jedna potvrda o tome koliki je bio značaj ukrajinske barokne tradicije u razvoju srpske kulture s početka XIX vijeka.

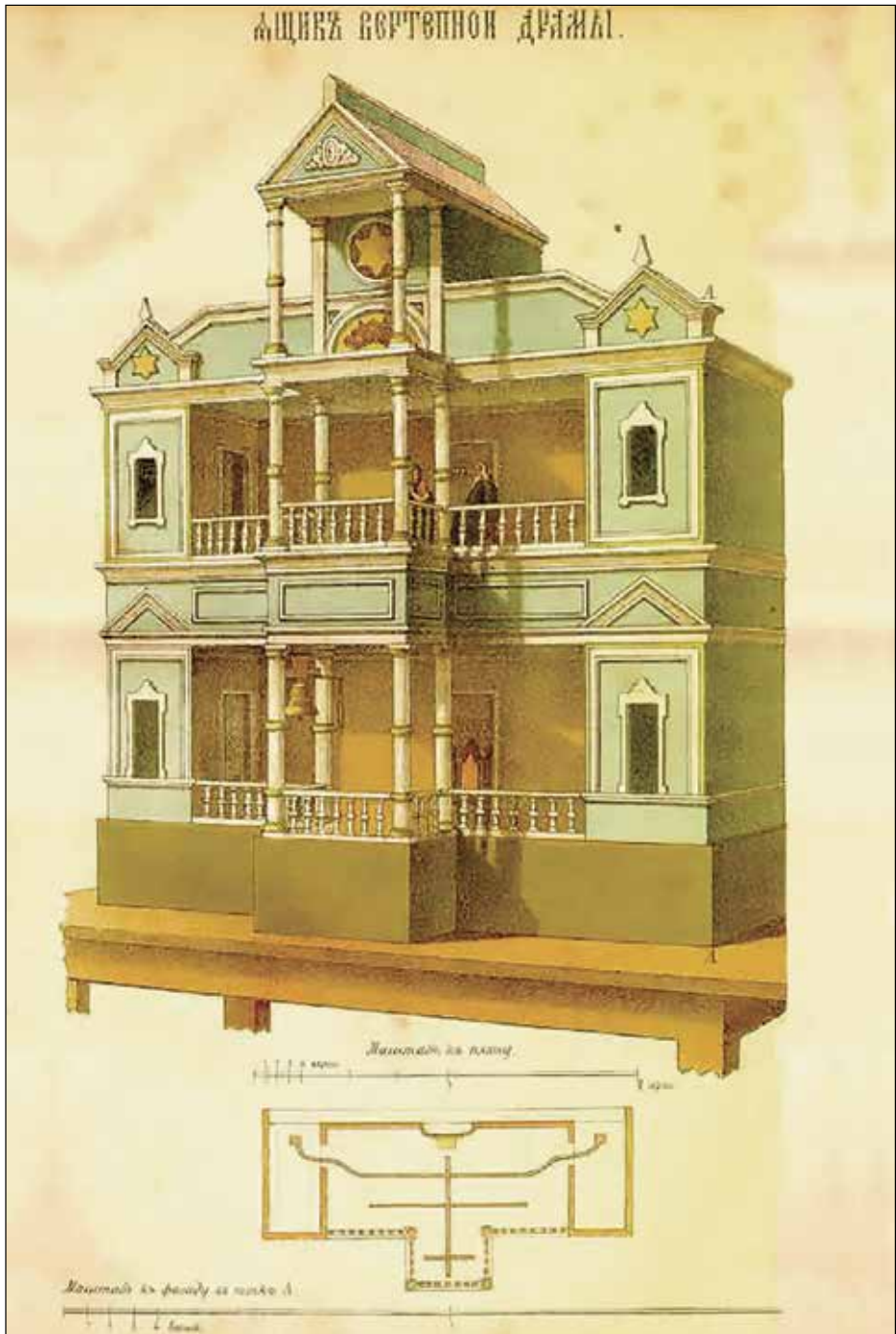
Zajedno sa školskom dramom, u srpskoj umjetnosti javila se još jedna, prije toga nepoznata pojava – vertep.¹ On se pojavio u isto vrijeme kada

1 Vertep (ukr. Вертеп – od staroslavenskog врътъпъ, starorusjckog. въртыть – pećina). Mjesto rođenja Krista, prema kojem je nazvano narodno lutkarsko pozorište kod Ukrajinaca.

i školsko pozorište, od tridesetih do četrdesetih god. XVIII vijeka, što se takođe povezuje s ukrajinsko-srpskim odnosima. Pretpostavlja se da su različiti oblici narodnog pozorišta, sličnih vertepu, postojali kod Srba, ali upravo je vertep, u svom autentičnom obliku, došao Srbima neposredno iz Ukrajine. Najverovatnija je pretpostavka da su ga donijeli ukrajinski učitelji, koji su postali autori prvih tekstova srpskog vertepa. Takvo stvaralaštvo ukrajinskih učitelja bilo je razumljivo, utoliko što je „nemoguće bilo biti čovjek sklon pozorištu, a ne doći u napast da i ovo narodno, studentsko i školsko pozorište bude otvoreno u Karlovcima i olakšati mu daljnje širenje po cijeloj Srbiji“, – primjećuje V. Erčić. Isto kao i drama, vertep se brzo širio i postojao tokom cijelog XVIII vijeka, o čemu svjedoče razni pisani izvori, datirani 1733, 1736, 1740. godine, a takođe sredinom i drugom polovinom XVIII vijeka. Kao i drama, vertep se prvo izvodio u školama, a kasnije se počeo širiti među narodom. Privukao je pažnju i predstavnika visoke crkvene hijerarhije, kojima su u ovom dramskom obliku bili posvećeni hvalospjevi. Veliku popularnost doživjele su pjesme pisane specijalno za vertep.

Vertep je odigrao zapaženu ulogu u demokratizaciji srpske književnosti. Tradicionalno otuđena od folkloru, srpska književnost zahvaljujući vertepu prihvaćala je narodnu kulturu – a dokaz za ovo je stvaralaštvo Jovana Rajića. Bez naročitih simpatija za usmena predanja, on je pisao pjesme za vertep, počevši od 1764. godine. Vraćao se on ovom žanru i kasnije kao učitelj u školi. Prema zapažanju V. Erčića, vertep je opstao među Srbima tokom cijelog XIX vijeka, širio se u Vojvodini, a kasnije postao popularan i u Srbiji.

Ova analiza dokazuje tvrdnju da je početak srpske drame bio obilježen stvaranjem školskog pozorišta kao značnog dostignuća srpskog baroka. Postavljanje na scenu „Tragikomedije“ bio je istinski praznik srpske kulture, veliki događaj od istorijskog značaja. M. Kozačinski je ostvario svojevrsni podvig u novoj, nepoznatoj sredini, u uslovima veoma nepogodnim za stvaralaštvo. Ipak, ukrajinski autor je uspio, pobjeđujući poteškoće, napisati djelo koje je imalo značajan uticaj na daljnji razvoj srpskog pozorišnog života i književnosti.

Vertep

Zahvaljujući Kozačinskom, srpsko društvo je dobilo jedno od najvećih dostignuća toga vremena, „najviše pozorišno od sviju pozorišta“ – barokno pozorište u ukrajinskoj interpretaciji. Njega je nastavljao Jovan Rajić, zatim i drugi srpski pisci. Pozorište Kozačinskog obavljalo je funkcije karakteristične za vrijeme prosvjetiteljstva, bilo je povezano sa stvaranjem gradske kulture i obrazovanjem inteligencije novog tipa. Ono je nosilo u sebi folklornu komponentu koja je u vrijeme nastupajućeg romantizma i realizma postala skoro književnom normom.

Jedan od važnih rezultata neposrednog uticaja školske drame „pozorišta Kozačinskog“ na srpsku književnost bio je razvoj poezije.

Nove pojave u književnoj poeziji XVII–XVIII vijeka

Imaj za ove stihove, čitaoče, volju.

Lazar Baranović

Nastanak rime

Ako početak ukrajinske književne poezije pripada kraju XVI vijeka, kod Srba se rimovana poezija javlja i razvija počevši od XVII i do sredine XVIII vijeka, to jest u vrijeme baroka. Od druge polovine XVIII vijeka, prema mišljenju Milorada Pavića, srpska književna poezija ulazi u novu etapu, obilježenu nekim crtama rokokoja. Upravo poezija baroka postala je temelj bez kojega nastajanje ostalih književnih vrsta i stilova u srpskoj književnosti ne bi bilo moguće.

Početak baroka u srpskoj poeziji se povezuje s počecima rimovanog retka, prije toga nepoznatog u srpskoj književnosti. Prvi rimovani oblik srpske poezije bio je trinaesterac, koji je stigao iz Ukrajine i raširio se među Istočnim i južnim Slovenima koji su se sa zakašnjenjem priključili zapadnoevropskoj tradiciji.

Pjesnički pokušaji srpskih pisaca sredine XVII do 20-ih godina XVIII vijeka bili su prvi koraci silabičkog pjesništva. Njegovo realno širenje počinje od 30-ih godina XVIII vijeka, odnosno s osnivanjem škola, koje su postale središta upoznavanja s poezijom. Kao i u ostalim književnim žanrovima, vodeća uloga i ovdje je pripadala Mihajlu Kozačinskom, koji je, predajući teoriju rime, i sam pisao trinaestercem, te obrazovao buduće pjesnike.

Osim trinaesterca, srpski pjesnici su koristili i osmerac silabičkog oblika kojim su pisali Rajić, Orfelin i drugi. Njegov nastanak takođe povezuju s ukrajinskim prototipima, ali ovdje ne treba zaboravljati srpske folklorne uzorke. Do vremena ukrajinskog uticaja, rima je bila nepoznata srpskoj

srednjovjekovoj književnosti, ukoliko ne uzimamo u obzir stvaralaštvo pisaca u Crnoj Gori. Posebna uloga u tome je pripadala „kantama“.

Teoretska načela pjesništva izučavana su u školama. Najpoznatija su bila o mjestu akcenta, o čemu je bilo riječi u „Gramatici“ Meletija Smotrickog, koji je još početkom XVIII vijeka značajno uticao na razvoj srpske teoretske misli, o čemu svjedoči „Bukvar“ (1717.) Kiprijana Račanina. Tematika djela se oslobađala crkvenih ograničenja, postajala je više svjetovnom, prilagođavala se ukusima i zahtjevima širokih slojeva. Primjer je bila ukrajinska poezija, na kojoj su rasla pokoljenja srpskih pjesnika tokom XVIII vijeka. Ova poezija, prema riječima M. Pavića, doslovno je opijala srpske autore i bila za njih utjelovljenje moderne poetske forme.

U srpskoj književnosti se okuplja grupa pisaca koji su obrazovani na pjesništvu ukrajinskog baroka. Pod njegovim uticajem bili su skoro svi tadašnji pjesnici – od prvih anonimnih do onih čije se stvaralaštvo smatralo najvišim dostignućem srpske književne kulture baroka. Ovaj se uticaj proteže od sredine XVII, pa tokom cijelog XVIII vijeka, a uočljiv je na prelazu u sentimentalizam. Njegov je predstavnik Zaharije Orfelin koji je svoje sonete takođe pisao trinaestercem.

Jedan nepoznati autor, sredinom XVII vijeka, proslavljajući, kao što je bilo prihvaćeno u tradiciji baroka, svog mecenu koji mu je omogućio štampanje knjige „nije čak ni osjetio, oduševljavajući se novim mogućnostima ritmike, da su njegove pjesme stvorene prema ukrajinskim uzorima“. To isto možemo primijeniti i za pjesničke pokušaje već spomenutih K. Račanina, te G. Venclovića. Ukrajinskoj poeziji obraćao se i H. Žefarović, koji je proslavljao srpsku prošlost, prateći vlastite grafike napisane trinaesterskom poezijom, koje se smatraju prvim štampanim uzorkom vlastitog srpskog pjesništva. Najznačajnije dostignuće srpske pjesničke kulture je stvaralaštvo Srba – J. Rajića, P. Nenadovića, Z. Orfeljina, kao i stvaralaštvo Ukrajinca M. Kozačinskog. U tom jedinstvu oni čine najviši izraz srpskog književnog baroka.

Osim formalnih promjena, srpsko pjesničko stvaralaštvo bitno je obogatilo i sadržaj.

Nove teme

Ukrajinska pjesnička kultura širokim tokom je krenula u srpske rijeke, noseći sa sobom sve raznovrsnosti barokne tematike. Ratovi, epidemije, glad, koji su harali u Evropi u XVII vijeku, produžavali su osjećaj tjeskobe, straha od sutra, razočarenja u nekadašnje ideale. Teme smrti, prolaznosti života, svijest o tragičnoj razdvojenosti zemaljskog i nebeskog, bili su samo neki od motiva „baroknog čovjeka“, koji se jednako osjećao ma gdje bio.

Pjesma je jedan od primjera tada prilično raširenog baroknog konceptizma, poetske zagonetke, oštine duha i izraza. Česte su metafore, ponekad preuzete iz narodnih pjesama: „sitne zvijezde“, „jasni mjesec“, „bijela vrata“, „na konjiću doći“. Kroz takve tehnike koje ne otuđuju čitaoca od autora, pjesnik je nastojao da otkrije neograničenost prostora, koji je oduševljavao i ruskoga pisca Lomonosova, koji je mnogo toga uzimao iz ukrajinske književnosti. Tema prolaznosti, promjenljivosti sreće, usamljenosti i tuge koja prožima cijelu evropsku baroknu književnost, česta je u ukrajinskoj baroknoj poeziji, a kasnije i u srpskoj.

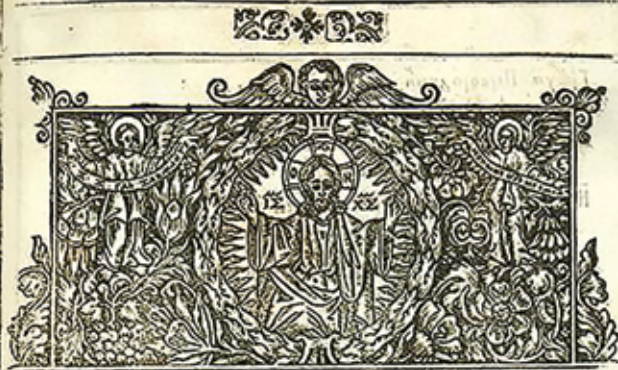
U srpskoj književnosti, kao i u ukrajinskoj, postoje prevodi vizantijske pismenosti čiji se odjek osjeća u rimovanoj zbirci XVIII vijeka pod imenom „Povest zelo polezi o Smrti, ježe smrti nikomu ne ubežati nikako že“, gdje se razvija u baroku popularna tema neizbježnosti od smrti. Ne gube na aktuelnosti srednjovjekovna djela o „uznemirenju pakla“, o patnjama, o hodanju po mukama Bogorodice Marije i sl. Obzirom da se srpska književnost do prihvatanja baroka i hranila srednjovjekovnom tradicijom, ona bez nekih poteškoća ulazi u barokni kompleks kao sastavni dio u sintezi različitih izvora. U jednoj pjesmi, Zaharije Orfelin uzima iz vizantijske književnosti motiv paklenih muka kao kazne za zemaljske grijehove. U srpskoj transformaciji grčko-vizantijski pjesnički primjer dobiva novi lik – formu trinaesterca, rimovanog prema ukrajinskim normama:

Lazar Baranovič, *Truby sloves*. Kijev, Lavra, 1674.

Н Ъ Т Ы Т Л Ъ К Н Ъ Г Ы С Ъ М . И
 Н Ъ В С А В О Д Е Б Ъ Р Ъ К Ъ Б А Н Ъ Ч Ъ Р Т Ъ Н Ъ С О
 Д Ъ В Ъ Н Ъ Д Ъ С А Т Ъ М Ъ Н Ъ Б Ъ С Ъ Н Ъ М Ъ И З Н Ъ М Ъ Н Ъ М Ъ
 И З О К Р Ъ Ж Ъ Н Ъ М Ъ .

Н ѿ Сѣа ТРЪБЫ Дши накалихте,
 ТРЪБЫМЪ ТРЪБЫ Сѣа ѿпоминхте:
 Прасаднии сѣхте сѣа ТРЪБЫ Тѣсѣхте,
 да Прасадомъци Нхѣ сосеѣ ѿласхте.
 Бѣ Дно Назоитици Прасадниа казѣно
 Тѣхте: ВОСТРЪБѢТЪ, ѿмѣ не карано
 ѿ Непослушнхте, на Прасаднии ТРЪБЫМЪ,
 БѢОМЪ ѿ сѣоу сѣѣмнѣа Хлѣбнхте.
 Не пѣмѣ Глѣ не пѣмѣ, даи Тѣоимъ салѣх
 Нѣмѣ: ѿ тѣхте пѣмѣ ѿ ѿиграю сѣрѣх.
 Глѣи Прасаднии КННГѣ ѿиспачхте,
 Бѣоудитици еѣ Сѣнцѣ сѣлхте.
 ѿ тѣхте ѿтѣхте при ѿтѣхтеишѣи Дни
 Чрѣсѣхте, Мѣтѣхте тѣхте сѣоѣ блѣн.
 Тѣхте КННМЪ, ЧННЧ, сѣѣи Корѣнѣ
 Тѣхте тѣхте ѿ сѣоѣ сѣѣнѣоѣ Нѣсѣнѣа.
 Тѣхте Нѣсѣнѣа ГРОЗДЪ ѿ СѣОУДЪ Нѣсѣнѣи
 Нѣсѣнѣа, ѿтѣхте ѿтѣхте сѣѣи сѣѣи ЧННН.
 ЧННН СѢСТІАННКЪ негрѣшнхте мѣхте,
 МѢДОМЪ ѿ МѢВКОМЪ зѣмѣнѣ полкѣхте.
 ЧНННѣоу зѣмѣнѣ ПРЪОБѢТЪА Дѣа,
 ЧНННѣа ѿ Рѣжѣнѣа, ѿ по сѣѣнѣи жѣнѣа.

Крвопија Дијавол там лежашт рикајет,
И зијаја хвост тресет, ишта
ожидајет да би подобнија мне
страшно поглотити,
в чревах љутих на веки прегорце мучити...

Ovi stihovi su primjer kako se vizantijska poezija odijeva u novo barokno ruho: pjesma ima grčko porijeklo, nastala je u prevodu Orfelinogovog savremenika, srpskog pjesnika Parfenija Pavlovića, a u interpretaciji Orfelina postala je baroknim djelom, sa temom raširenom u tadašnjoj svjetskoj književnosti.

Elementi srednjovjekovne književnosti bili su prisutni u slovenskom baroku i služili za isticanje rodoljubive tematike – naricanje nad sudbinom domovine koja se našla u ropstvu nakon gubitka državnosti. Zapaža se tipološka srodnost ukrajinske i srpske kulture, koja je predstavljala domovinu u liku Bogorodice koja stradava u hođenju po mukama, ali pri tome vjeruje u skoro oslobođenje. Ovo nalazi širok izraz u brojnim naricanjima, panagiricima, kantima i dramama. Kao pravilo, autori naglašavaju veličinu prošlosti, pate zbog sudbine domovine, pozivaju poznate savremenike, s kojima povezuju ideju oslobođenja, da stanu na čelo borbe, a narod da ih podrži. Uz to, književnici se obraćaju alegorijskim personažima iz vremena antike, mitološkim, hrišćanskim likovima sa, za baroko tipičnim, nagomilavanjem raznoraznih elemenata, kako bi s većom snagom naglasili patriotsku ideju.

Kao što je spomenuto, pronalazač ove tematike u srpskoj književnosti bio je Mihajlo Kozačinski, a srpski pjesnici rado i često se vraćaju temi „žalosne Srbije“. Ugledali su se na brojne slike Ukrajine, u djelima s temom nacionalnog stradanja. Kao učenik M. Kozačinskog, Jovan Rajić smatrao je patriotsku tematiku najznačajnijom i prihvativši je kliče:

Серблія разграблена й опустошена
Ридает перед Богом!

Svojim razmišljanjima, srpski pjesnik se približio „kozačkom panagiristi“ Bučinskom-Jaskoljdому, koji je, 1678. g. napisao:

Суне сила велика ота в Україну –
Плаче вже тридцять років вона на руїну.

Sa ne manje tuge ispunjene su misli kijevskog pjesnika A. Garasimoviča koji poziva Boga da vidi sudbinu njegove domovine:

О, мій Боже милостивий,
Зглянься на мій плач ревнивий.
Хто біду таку ще знає,
Як я, Росія Малая.

Slici Srbije-paćenice obraćaju se svi poznatiji pjesnici srpskog baroka: P. Nenadović, H. Žefarović, Z. Orfelin, unoseći u naslove iste teme kao i ukrajinski autori. Najpun-ije ostvarenje ova tema je poprimila u pjesmi Z. Orfelina „Plač Srbije“. U njegovom lamentu, kao i u ukrajinskoj književnosti, čuje se izvorni model – biblijski, iz kojeg se „plač Jeremije“, kroz ukrajinsku književnost, transformiše u barokni trinaesterac:

Како стаде Сербия, славна и угодна,
Са множеством народа бивша прежде плодна
Пресилним царевии храбри солдати,
Сад у рабства другима морала се дати.

Naricanja u kojima se tumači sudbina Srbije i Beograda i u kojima se prizivaju uspomene na nekadašnju veličinu koja se upoređuje s tragičnom današnjicom, ujedinjuju pjesnike u krugu baroknog slovenstva. Slovenska solidarnost odražava se i u učešću ukrajinskog autora u najznačajnim događajima, koji su obilježili sudbinu slovenskog naroda.

Sa svom različitošću motiva i tema ukrajinske barokne poezije, srpski književnici su se mogli upoznati i neposredno u Kijevu, za vrijeme obrazovanja, ili u Srbiji – iz knjiga koje su stizale iz Ukrajine, te iz riječi „kijevskih magistara“. Pisana tadašnjim knjiškim jezicima – staroslavenskim, latinskim, staroukrajinskim, ukrajinska poezija je dosegla značajnih rezultata i živi u prepjevu na suvremeni ukrajinski kao pjesme Lazara Baranovyča:

ПРО МІСЯЦЬ І ЗОРІ

Місяць щоночі з-за обрію сходить,
Сила господня над ним верховодить.
Факел то божий немеркнучи сяє,
Нам серед ночі пільму розганяє.
Зорі свічками поблискують з неба –
Бога хвалити за те людям треба.
В бурю на зорі плавці поглядають,
Шлях через море собі прокладають.
Місяцем, Сонцем творець, як м'ячами,
Кида по небу, мов грається з нами.
Людям до речі та божа забава,
Богу за неї повік буде слава:
Гра та дає нам всі овочі й злаки –
Як же за неї не скласти подяки?
Сонце промінням поля зогріває,
Буйним колоссям людей наділяє.
Місяць остуду в суху ниву ронить,
З того щедріше земля плодородить.

Novi žanrovi i oblici

Motiv hvale Srbiji kao majci prolazi, počevši od M. Kozačinskog, kroz stvaralaštvo vodećih srpskih pjesnika XVIII i XIX vijeka. Zajedno s ovom tematikom u srpsku književnost dolazi jedan od najrasprostranjenijih žanrova barokne poezije panegirik odnosno hvalospjev, koji je zaživio u srpskoj književnosti kao i epitaf, epigram, oratorij, epska poema i sl. Tip hvalospjeva u kojem se proslavlja vojnik, donijeli su u srpsku književnost ukrajinski pjesnici, gdje je ovaj žanr nastao ne kao izraz književne mode tog vremena, već kao oblik ideološkog angažmana poezije. Kao i u ukrajinskoj književnosti, ni srpski hvalospjev nije bio obilježen zapadnim uticajem u kojem preovladava religiozni sadržaj i podsjetnik o paklenim mukama. U prvome redu to je bila oštra ideološka poezija u čijoj su osnovici bili opštenarodni problemi. Učeci srpske đake pjesništvu, kijevski magistri vaspitavali su ih za osjećaj zahvalnosti pokroviteljima znanja, kao što je to činio M. Kozačinski, proslavljajući Vičentije Jovanovića:

Отец еси убогим, скорбящим надежда,
Алчущим благ питатель, а нагим одежда.

Takvo slavljenje srpskog mitropolite motivisano je ne samo ličnim odnosom prema pokrovitelju kijevskih izaslanika, već i razumijevanjem humanističke orijentacije njegovog obrazovnog programa, potrebnog u prvom redu cijelom srpskom društvu. Upravo je panegirik u srpskoj baroknoj poeziji bio prvi silabički stih kojim je nepoznati autor s kraja XVII vijeka slavio pokrovitelja štampane knjige. Epigrami i izrazi zahvale, posvete pokroviteljima, napisani trinaestercem, susreću se na knjigama srpskih manastira, kao napr. epigram 1726. g. u čast mitropolita Mojsija Petrovića, kojega je nepoznati autor zapisao na stranicama „Bukvara“ Teofana Prokopovića. Istim žanrom izrazio je svoje osjećaje Pavle Nenadović, koji je na stranicama „Stematografije“ iskazao svoje oduševljenje graviranjem o temi nacionalne istorije.

Lazar Baranovič, ukrajinski barokni pisac XVII veka

U knjigu „Kaligrafija“ (1759) Zaharije Orfelin unio je pjesničko obraćanje mogućim kritičarima svog djela, kao što su to činili u svojim radovima Simeon Polockij ili Lazar Baranovič. Z. Orfelin ostavio je i prvi uzorak panegiričke poezije, koju je napisao neposredno srpski autor. Počinjući svoju pjesničku karijeru trinaestercem, on ovim stihom stvara i svoje bolje pjesničko djelo „Malovažnoje privetstvie...“ (1757.) u čast Mojseja Putnika, poznatog političkog lidera.

Ne samo obim, već i tema, stil, forma, ime djela, ukazuju na ukrajinske prototipove. Tragom Kozačinskog Orfelin koristi akrostihove; ritmika panegirika srpskog autora bliska je ritmici „Deklamacije“ Kozačinskog u čast carice Jelisavete (1745.).

Ostvarajući sintezu cjelokupnog iskustva ukrajinskih književnika, što je bila novina u pjesničkoj praksi, Zaharije Orfelin stvaralački je ilustrirao to iskustvo. To nije bila obična sličnost s „ruskim pjesmama“ (iako je veza sa njima bila očigledna, na što ukazuje i umjetnička obrada djela – bogato ilustriranog i notama za kante), već i vlastita, srpska varijanta žanra, koji se uspješno primio na južnoslovenskom terenu.

Kant, odnosno duhovna pjesma kako je već rečeno, bila je takođe jedan od najpopularnijih žanrova srpske pjesničke kulture. Za razliku od panegirika one su brže prodirale u srpske sredine, postajale baštinom autorskog i narodnog stvaralaštva. Osnivač ovog žanra takođe je bio M. Kozačinski sa svojom „Tragikomedijom“. Pjesme u čast „Srbije preslavne“ nadahnjivale su i druge pjesnike. Tako srpska narodna lirika zahvaljuje Jovanu Rajiću za bogaćenje svoga repertoara. Najbolji primjer je pjesma „Priskorbna gorlica“, koju je Rajić uvrstio na mjesto pjesme Kozačinskog „Preslavna Srbijo...“ Ova posljednja pjesma bila je veoma popularna u širokim srpskim narodnim masama, ušla je u mnoge rukopisane pjesmarice, i stekla je popularnost kao pjesma srpskog učitelja, nastala po uzoru na ukrajinskog autora.

Nastala djela su direktno uticala na anonimne autore, kjoji su unosili razne varijacije označenih pjesama u rukopisne zbirke, popularne čak do kraja XIX vijeka. Dakle, preko M. Kozačinskog i njegovih đaka ukrajinska književnost tokom dugog vremena uticala je na srpsku masovnu („građansku“ u savremenoj srpskoj terminologiji) poeziju. Ova djela su izvođena, pjevana, prema svjedočenjima kompozitora XIX vijeka Kornelija Stankovića (on je napisao i muzičku pratnju za tekstove) skoro u svim društvenim krugovima (u crkvenim i svjetovnim, u kućama građana i sveštentičkih porodica). Pjesme su se širile i preko granica Austrije: one koje su nastale u Sremskim Karlovcima, usmenim putem prenosile su se do Beograda.

Grigorij Skovorda, ukrajinski pjesnik i filozof XVIII veka

Nije samo narodna poezija bila pod uticajem kanta, već i stvaralaštvo umjetnika. One su inspirisale poznatog kompozitora XIX vijeka, Kornelija Stankovića i neposredno se odrazile i u slikarstvu. Pjesma „Pláč majke cara Uroša“ se nalazila u zbirkama čak do kraja XIX vijeka. Ovaj „plač“, prema mišljenju istraživača, uticao je na pojavu drugih pjesničkih djela sličnog žanra, obzirom da ranija srpska književnost takvog oplakivanja tragičnih događaja nije poznavala.

Još veću popularnost imala je druga Rajićeva pjesma, „Srbija, koja ide u Cesariju“. Ona oplakuje tragičan položaj Srba koji su se tek doselili u austrijsku državu. Ovo djelo je Rajić preradio takođe po motivima drame Kozačinskog i u cijelosti ga ostvario prema odgovarajućim uzorcima poezije ukrajinskog autora. U raznim varijantama, pjesma je bila široko prisutna u brojnim rukopisnim pjesmaricama, gdje se susreću varijante drugih odlomaka drame Kozačinskoga.

Sličnu funkciju sekularizacije književnosti izvršio je još jedan novi žanr – pastoralne ili proljetne himne. Ovaj žanr, poznat još iz davnog Srednjeg vijeka u latinskoj poeziji pod imenom „carmina burana“ obnovljen je u vremenu baroka u raznim nacionalnim kulturama, pa i u Ukrajini gdje je bio dosta popularan – bio je prisutan u stvaralaštvu od putujućih pojaca do Grigorija Skovorode.

Samim tim, srpska književnost se priključila slavenskom kolu poljske, hrvatske i ukrajinske književnosti, kod kojih je ovaj žanr bio posebno popularan. Oslobođenjem od religioznog tereta, poezija je značajno doprinijela sekularizaciji književnosti, što se primjećuje u stvaralaštvu Gavrila Stefanovića-Venclovića, gdje je ova poezija činila prve korake, te Zaharija Orfelina u djelu „Melodija proljeća“. Takva tendencija živjela je do početka XIX vijeka u stvaralaštvu Joakima Vujića.

Srpska barokna poezija obogatila se još jednom, prije toga nepoznatom pojavom – emblematičnom književnošću. Napisana ukrajinskim, poljskim ili latinskim jezikom, ova izdanja, što se danas čuvaju u fondovima Matice srpske ili u manastirskim bibliotekama, u većini imaju ukrajinsko porijeklo.

Istraživanja ovih fondova značajno šire saznanja o obimu ukrajinsko-srpskih kulturnih cirkulacija. Bilješke na knjigama, koje su poklanjane srpskim školama i manastirima, posvete, imena darovatelja svjedoče da je među Srbima živjelo mnogo više učitelja nego šta danas znamo. Preko ovih izvora u srpsku kulturnu svijest dopirale su ideje, teoretski potvrđene o emblematičnom stvaralaštvu, što je prema priznanju istraživača odigralo značajnu ulogu u neposrednoj barokizaciji srpske književnosti i umjetnosti. Srpski književnici iskorištavali su emblematiku za izražavanje važnijih ideja

nacionalnog preporoda, i tako uticali na široke mase. Upravo takav karakter ima emblematika tekstova G.Stefanovića-Venclovića, Z. Orfelina i J. Rajića, koji su se zasnivali najčešće na čuvenoj kijevskoj zbirci „Ifika ijeropolitika“. Postojanje emblematike kod Srba ne dokazuje se samo pomenutim imenima i ne ograničava samo na XVIII vijek. Odjek simbola iz pomenute zbirke osjeća se u raznim žanrovima srpske književnosti i umjetnosti i na početku XIX vijeka, šireći se na estetska načela klasicizma i predromantizma.

Prvi put u srpskoj književnosti niče figurativna, vizuelna poezija („carmina figurata“), raspostranjena u evropskoj baroknoj versifikaciji. Posebno priznanje dobile su pjesničke zagonetke, rebusi, pjesme-labirinti, koji su se čitali slijeva nadesno i obratno. Veoma popularna kod Srba bila je akropjesma.

U ukrajinskoj književnosti postojala je cijela grupa pjesnika koji su pisali takva djela. Njima možemo pridodati i M. Kozačinskog. Idući njegovim tragom Z. Orfelin u pozdravu Mojsiju Putniku izvodi u akrostihu ime „Mojsiej“. Ovom načinu su se obraćali i Visarion Pavlović, te drugi pjesnici, a takođe J. Rajić, već u poodmaklim godinama, u „Istoriji raznih slovenskih naroda“ (1794.).

Srpski pjesnici su se služili različitim stilskim sredstvima da bi izrazili poetsku misao i većom snagom uticali na čitaoca. G. Stefanović-Venclović, na primjer, gradi grafičko-verbalnu sliku, koja metaforično simbolizuje sistem krvotoka u ljudskom organizmu. Posebno se oduševljavao verbalnim crtežima Z. Orfelin, koji je stvarao i pjesničke kvadrate, akropjesme i rebuse, te ostale figurativne forme poezije.

Od druge polovine XVIII vijeka, u srpskoj poeziji zapažaju se stilske oznake rokokoja, iako je književnost u cijelosti obilježena osobinama baroka. U poeziji su prisutne teme prošlog vremena – smrt, beskorisnost, prolaznost života i promjenljivost sudbine, religiozni motivi. U već poznatim žanrovima - žalopojkama, plaču, panegiricima, produžava se postojanje kanta Kozačinskog i njegovih nasljednika.

Srodnost razvoja ukrajinske i srpske pjesničke kulture je najveća. Postoje mnoge potvrde, te posebno određene analogije u pjesmama

Grigorija Skorovode i Zaharija Orfelina. Prema istraživanjima M. Pavića, ova srodnost je uočljiva u tematici pjesama, prosodiji, strofici, svojstvima rime, u opštoj formi djela ukrajinskog pjesnika i posebnih srpskih autora. To se primjećuje u dostupnosti unutrašnje ritmike, završetka bez rime, u posebnim likovima, kao i u sličnosti književnog jezika.

Nepoznat srpski pjesnik:

Жалосна мајко,
Зар ми је тако
Навек седети
и оседети
Суђено?

G. Skovoroda:

Да грех ридаю
И омиваю
По многовидних
Слезех несходних
Не почивши ?

Strofika himne proljeću u „Erlangenskom rukopisu“ nepoznatog autora slična je stilu Z. Orfeljina i G. Skovorode.

Anonimni pjesnik:

У премилом зраку ока твога
Видим шчастје ја живота мога
Јер тек код тебе.
Желим ја себе
Навеки живит од милога Бога.

G. Skovoroda:

Чолнок мой бури вихр шатает
 Се в бездну, се выпррь вергает
 Ах, нѣсть мнѣ днесь мира
 Инѣсть мнѣ навклира.
 Се мя море пожирает.

Novi likovi i novi čitalac

Ne samo formiranjem novih stilova, već i uključivanjem u zapadnoevropski kulturni razvoj, zaokružio se proces barokizacije srpske književnosti. Novo je bilo to da je poezija postala opšteprisutna, pa čak i masovna pojava. Pojavile su se različite pjesmarice, štampane i pisane rukom, koje su uživale popularnost, rasprodavane su i širile se u prepisima. Brojnost knjiga, pojava novih naručilaca, ne samo iz crkvenog kruga, već i iz narodnih centara, sekularizacija – ove i druge promjene događale su se kao evolucija perioda baroka i njegovo postepeno gašenje.

U ovim zbirkama srpske građanske lirike neraskidiv dio bile su i pjesme iz Ukrajine, kao i pjesme srpskih autora, poznatih i nepoznatih, koji su pripadali ukrajinskoj poetskoj školi. Stvaralaštvo pjesnika napisano na granici XVIII–XIX vijeka, takođe je obilježeno tijesnim vezama s prijašnjom tradicijom, što potvrđuje sistem likova, pjesničkih načina, strofika ovih djela. Pjesnici su i sami smatrali da pripadaju ukrajinskoj književnoj tradiciji. Poznate su izjave Dositeja Obradovića koji je u svojim memoarima istakao da je kao književnik počeo upravo s upoznavanjem s kijevskim izdanjima, isprobavajući svoje pjesničko umijeće u trinaestercu. Dokaz prisutnosti ukrajinske tradicije u srpskoj pjesničkoj kulturi s kraja XVIII vijeka je i to da je upravo na ovom materijalu bio stvoren prvi srpski barokni ep, alegorično-istorijska poema „Rat Zmija s Orlovima“, u kojoj je Jovan Rajić opjevao bitku hrišćana s Turcima. U dosljednoj evoluciji srpske poezije na granici XVIII–XIX vijeka trinaesterac je i dalje preovlađivao.

Upravo u ovom obliku isprobavali su se takvi srpski književnici prije vremena romantizma kao što je bio Jovan Sterija Popović, kasnije vodeći komediograf, koji je svoje prve pjesničke korake, posebno „Pjesmi na Polju kosovskom“, napisao u trinaestercu; njemu se obraćao i G. Kovačević u djelu „Stihi o povedeniji i namereniji knjaza Lazarja“ (1805). Dominantna tema srpske barokne književnosti, koju je počeo M. Kozačinski, nije samo produžila živjeti, već je dobijala i neke nove motive. U duhu glorifikacije Srbije opjevani su novi lideri nacionalne borbe protiv osmanlijskog ugnjetavanja. Novonastale pjesme u kojima se proslavljao vođa antiturskih ustanika, Karađorđe, zasnivale su se na poeziji škole Kozačinskog. Ova ista poezija, s očiglednim elementima barokne estetike, ušla je u srpske poetičke zbornike i pjesmarice na početku XIX vijeka i stvorila je temelj na kojem se uzdizala srpska pjesnička kultura romantizma.

Značajno je i to da je srpska poezija nailazila na odjek u susjednoj Bugarskoj gdje su forme baroka stigle sa značajnim zakašnjenjem. Izuzetnu popularnost ovdje su imale pjesme Zaharija Orfelina „Pláč Srbije...“, „Goresnij plač patriotičnij inogda Serbii“, pjesme Jovana Rajića, među njima i patriotska „Rat Zmaja s Orlovima“. Takvim putem ukrajinska pjesnička škola uticala je posredno i na stvaralaštvo bugarskih pisaca – Neofita Bozvela, Neofita Rilskog, Dmitra Popskog i dr.

Žanrovsko i stilsko bogaćenje proze

Jezikom srpskim s rusinskog...

Samijlo Bakačič

Polemička djela

Bitne promjene dešavaju se i u prozi, koja se početkom XVII vijeka postepeno obogaćuje novim stilskim i žanrovskim formama zapadnoevropske provincijalizacije, pa se to smatra početkom novog doba u srpskoj književnosti.

Srpska srednjovjekovna književnost imala je razvijen žanrovski sistem koji je bio u tijesnoj vezi s vizantijskom tradicijom, odakle su se posuđivala žitija, kanoni, tipici, liturgijski trebnici i ostale knjige. Ova literatura bila je kamerna, živjela u uskim manastirskim krugovima, te na dvorovima vladara. S prodorom Turaka srpska srednjovjekovna književnost postepeno je zanemarena, nastala je „ćutnja“. Kako je zabilježio ljetopisac 1444. g. „knjiga je bilo malo u crkvama, a i one što su bile, bijahu veoma prestare.“ Na ovom polju ukrajinska književnost činila je novu, srpskim autorima ranije nepoznatu pojavu, koja je preuzela i bogatu srednjoevropsku tradiciju i novu – zapadnoevropskog uticaja.

Estetski principi, teoretski položaji zapadnoevropskih autora bili su znani ukrajinskim profesorima koji su predavali oratorsko umijeće i uticali na stvaranje estetsko-književnog kreda domaćih autora. Kijevski naučnici upoznavali su se sa radovima vodećih evropskih teoretičara žanra neposredno, kako u obrazovnim institucijama Njemačke, Italije, Francuske, Engleske, Poljske, tako i u ukrajinskim središtima obrazovanja.

Posebno mjesto u ovoj književnosti zauzimala je oratorska proza kao snažan način uticaja na društvo u uslovima izražene borbe za nacionalnu nezavisnost. Popularnost ukrajinske oratorske proze u srpskoj književnosti objašnjava se određenom sličnošću stanja u kojem su postojale obje književnosti: polemičko zastupanje prava na postojanje crkve, zaštitu

njene istorije u uslovima religiozne konfrontacije. Ova književnost se nije ograničavala na polemiku oko crkvenih dogmi, a bila je pristalica prava nacije na postojanje. Polemike su bile upućene ne samo katoličkom oponentu već i domaćem auditorijumu. Srpsko sveštenstvo je puno nade polagalo na uticaj riječi i zbog toga je polemička književnost, umjetnost govorničke proze, stekla takvu popularnost. Iz ukrajinske tradicije, Srbi su posuđivali prije svega idejno angažovanje književnosti, njenu mogućnost da služi cilju nacionalne odbrane. Upravo takva orijentacija ukrajinske proze bila je prihvaćena kod Srba koji su živjeli ne samo u svojim krajevima, već i na prostorima Austrije, na Svetoj gori, svugdje gdje su postojali srpski kulturni centri.

Upoznavanje s iskustvom ukrajinske političke književnosti odvijalo se putem knjiga. Opisi biblioteka, koji su sačinjeni 1733. g. svjedoče o tome da su Srbima bili znani najpoznatiji predstavnici ukrajinske homiletike. Registri iz 1753. prikazuju širenje djela ukrajinskih autora u najpoznatijim bibliotekama. Srbi su čitali ukrajinske autore kako u originalu, tako i u prevodima. Ova književnost je oduševljavala srpske pisce i stilskim novinama. Barokna stilistika obogaćivala je mogućnosti izražavanja, širenja tematskih horizonata, činila djelo prihvaćenim zahvaljujući raznim načinima, posebno korišćenjem priče, bliske bajci. Stvaralaštvo ukrajinskih polemista, prije svega Galjatovskog i Baranoviča, doprinijelo je u srpskoj književnosti pojavi novog žanra – barokne oratorske proze. Srbi su je prihvaćali u takvom obliku u kojem se ona formirala u ukrajinskoj književnosti, gdje su zapadnoevropske pozajmice obogaćivane nacionalnom tradicijom.

Djela ukrajinskih autora bila su za Srbe i primjer ovog žanra i izvori iz kojih su pozajmljivali razne činjenice, stililske osobine, sadržaje i ostalo. Čitajući „Ključ razumenija“ Galjatovskog srpski književnici su uvidjeli da je za ubjedljivo izlaganje misli bilo moguće ne samo citirati crkvene oce, nego i naširoko koristiti nove, ranije nepoznate izvore. Iz ukrajinske književnosti oni su otkrivali svijet prirode, posuđivali alegoriju, astronomske i druge likove i simbole. U srpsku književnost prešao je sav stilski i idejni arsenal ovog baroknog žanra.

Glavni idejni sadržaj srpske polemičke književnosti takođe je bio povezan s ukrajinskom tradicijom – zaštita nacionalne crkve, istorije, sukob između konfesija. Već sama imena su ubjedljivo svjedočila da su upravo ukrajinska djela bila uzorci za srpske autore. To ilustruje, recimo, „Kamen vjere“ Jovana Rajića. Tako su srpski književnici stvorili, iako malu, ali istinitu biblioteku polemičke književnosti, usmjerene protiv antipravoroslavne politike službenog Beča u vrijeme Marije Terezije.

Takvo je bilo djelo Dionisija Novakovića „Osnovateljnoe pokazanije o raznostjah vostočnoj i zapadnoj cerkvi“ (nakon 1750. godine). Jedan od anonimnih rukopisa, stvoren kao kompilacija iz djela ukrajinskih baroknih autora, bio je usmjeren protiv knjige K. Pejkića „Zrcalo istine“, antiunijatskog sadržaja (Venecija, 1716). Sve ovo iskustvo asimilirao je Zaharije Orfelin koji je napisao najpoznatije djelo srpske barokne polemičke književnosti „Knjiga protiv papstva rimskog“ (nakon 1770. godine).

U takvom pravcu su djelovali skoro svi vodeći predstavnici književne kulture srpskog baroka. Prema tumačenju M. Pavića, srpske književnike koji su stvarali pod ukrajinskim uticajem možemo svrstati u dvije grupe. Prvu čine oni koji su prepisivali ili prevodili ukrajinske autore: Gavriilo Venclović, Samijlo Bakačić, Jerotij Račanin i drugi. Drugoj grupi pripadaju autori koji su ne samo prevodili djela, već i stvarali nova prema prepisanim uzorima: Gavriilo Venclović, Dionisij Novaković, Pavle Nenadović, Jovan Rajić, Makarije Petrović, Zaharije Orfelin – svi iz Vojvodine. Na jugu, u Crnoj Gori, u blizini Dubrovnika, na ovakav način je djelovao Jovan Zmajević.

Najčešće su ova djela postojala u rukopisima, s obzirom na to da nisu mogla biti štampana u Austrijskoj monarhiji zbog njene netolerantnosti prema separatističkim stremljenjima Srba. Cenzura Beča zabranjivala je protivkatolički sadržaj, te oštre polemičke napade. Srbi nisu imali vlastite štamparije i zato su se ova polemička djela, kao pravilo, prepisivala, širila se u rukopisima, od kojih su mnoga sačuvana u bibliotekama srpskih manastira.

Venclović kao ukrajinski đak

Prisutan je bio običaj „susreta“ srpske srednjovjekovne i ukrajinske barokne tradicije. Najjasnije se ova sinteza odrazila u stvaralaštvu Gavrila Stefanovića-Venclovića, jednog od najlucidnijih predstavnika ranog srpskog baroka. Učenik škole Kiprijana Račanina, Venclović je produktivno radio na prepisivanju ukrajinskih knjiga i bio jedan od prvih prevodilaca s početka XVIII vijeka. On je preveo instruktivnu, polemičku, dogmatsku književnost, te posebne simpatije pokazao za oratorsku, polemičku prozu. Izrazit uticaj na njega učinio je Lazar Baranovič čija djela je Venclović preveo približnim srpskoslovenskim jezikom, nastojeći ih učiniti bliskim širokom auditorijumu. Zahvaljujući tome, književnost iz Kijeva izlazila je van granica manastirskih zidina, te se širila među narodom.

Originalna Venclovićeva djela ubjedljiv su dokaz direktnog uticaja kijevske tradicije na srpsku. Za Venclovića su karakteristična ista ubjeđenja kao i za ukrajinske književnike, posebno Kozačinskog: čovjek je nemoćan, bespomoćan, on nije sposoban da spozna božanstveno, ali mu se daje mnogo, pa mora uložiti snage da razotkrije vlastitu prirodu. Venclović izražava barokni skepticizam prema realnim mogućnostima pred vječnošću, pred makrokosmosom, koji je beskrajan. Ova i druga ubjeđenja bila su tipično barokna i prisutna su u odgovarajućim reprodukcijama, u stilskim pojavama, u slikama, simbolima.

Venclovićeva djela, iako su živjela u rukopisima, bila su veoma popularna i uticala su na razvoj barokne srpske književnosti, o čemu svjedoči djelatnost J. Rajića. Ovaj vodeći srpski predstavnik književnosti XVIII vijeka, kako je već rečeno, pokazuje jasan primjer direktnog uticaja Kijeva na formiranje srpske inteligencije. Oduševljavajući se ukrajinskom poezijom baroka, J. Rajić je 1751. godine pripremio originalnu kompilaciju „Kamen vjere“ Javorskog. Na temelju teorije homiletike Galjatovskog on je napisao na latinskom jeziku kurs retorike. U svojim tekstovima široko je koristio emblematiku baroka i priredio zbirku „Cvetnik“ koja se sastojala od 220 priča didaktičkog karaktera. Teme zbirke su tipična barokna

suprostavljanja smrti i vječnosti, grijeha i nevinosti, tumačenje simbola i slično. Pojava ove zbirke koju je J. Rajić završio 1793. g. (objavljena je 1802.) širila je žanrovske i tematske granice srpske književne kulture.

Istorijska hodočasnička proza

Rajić je istorijsku hodočasničku prozu obogatio još jednim oblikom – istoriografskim djelom „Istorija raznih slavenskih naroda, najviše Bugara, Hrvata, Srba iz tame oteta i na svijet istorijski izvedena“. To je prvo djelo u kojem je prikazana opšta istorija Srba.

Žanr istorijskog djela nastavlja Zaharije Orfelin – pjesnik, istoričar, naučnik, teolog i umjetnik. U skladu sa zakonima baroknog slavizma on stvara „Žitije Petra Velikog“ (Venecija, 1772.). Ime ovog istorijsko-biografskog djela odražava simbiozu srednjovjekovne („žitije“) i barokne tradicije karakterističnu za poetiku srpskog XVIII vijeka. Ovo se jasnije vidi u glorifikaciji ruskog imperatora, što je jedan od izraza socijalno-utopijske predstave koja je vladala kod Srba u uslovima njihovog otpora austrijskom pritisku. U Ukrajini su takvi motivi, kada se nada za spas nalazila u povezivanju sa moskovskim plemstvom, postojali vjekovima ranije. Srpska prorуска raspoloženja u XVIII vijeku bila su posljednja slika baroknog slavizma.

Žanrovski repertoar srpske književne kulture obogaćen je još jednim vidom, dosta popularnim u baroku - hodočasničkom književnošću, koja je takođe produženje srednjovjekovne tradicije, obogaćene novim stilskim sredstvima. Tendenciju srpske hodočasničke proze do sekularizacije Milorad Pavić povezuje s mogućim uticajem ukrajinske književnosti XVII vijeka.

Novi tip književnika: Dositej Obradović

Srpska književnost našla se postepeno na prelazu u novo doba. Period baroka u ovom prelazu imao je poseban značaj: u književnosti koja je počinjala svoj razvoj od rukopisnih zbirki anonimnih prepisivača ukrajinskih knjiga uzdizali su se istaknuti pojedinci. Ovaj proces predstavlja književnik-prosvjetitelj Dositej Obradović.

Njegov životni put je sam po sebi poseban odraz razvoja srpske književnosti od početka do kraja XVIII vijeka, kada ona izlazi na evropske granice. Jedan od najpoznatijih predstavnika srpske književnosti XVIII vijeka, porijeklom iz zanatske porodice, prošao je težak put od kaluđera vojvođanskih manastira do učenika evropskih univerziteta, te člana vlade Karađorđa. Istovremeno, djelo Dositeja Obradovića obilježava razvoj srpske kulture XVIII vijeka, od njenih srednjovjekovnih temelja, preko ukrajinskog posredovanja i pomoći, do ulaska u evropske kulturne procese i prihvatanja racionalističke filozofije prosvjetiteljstva. Može se sa sigurnošću tvrditi da su njegovi prvi koraci obrazovanja povezani s ukrajinskom književnošću. On nije stekao obrazovanje u „školama Kozračinskog“, ali se obrazovao iz knjiga Kijeva. Mladi Dositej 1757. godine ostavlja posao zanatlje i bježi u manastir Hopovo. Manastir je bio jedan od centara koji je imao veze sa Kijevom, a upravo u njemu se nalazila ogromna, jedna od najvećih biblioteka ukrajinskih knjiga.

U autobiografskom djelu „Život i priključenja“, Dositej Obradović govori o tome koliko mu je bio važan susret sa ukrajinskom književnošću. Na principima ukrajinske književnosti baroka izrastala je novosrpska pismenost. Dositej u svojim djelima ukrajinsku lektiru naziva „objed duhovni“, „večera duhovna“, „kamen vjere“. Mladi Dositej proživljava sve ono što je bilo karakteristično za naprednu srpsku mladež – kult Kijeva, želju da posjeti kijevsku Lavru, da studira u Akademiji. Njegovi mentori, primijetivši takvu želju za znanjem, počeli su govoriti da ga treba poslati u Kijev, ali su nedostaja materijalna sredstva.

Kao rezultat uticaja kijevskih škola kod njega se javlja i poštovanje prema „latinskoj kulturi“ koja je ranije izazivala u ortodoksnim srpskim školama samo fobiju i otpor. Odlazak u Kijev značio je izučavanje ove kulture, utoliko što je, prema mišljenju mladog kaluđera, „latinski jezik – istinit jezik“. Izučavati ga bilo je moguće samo u Kijevu. Zbog toga je, prema vlastitom priznanju, „neprekidno milovao u svom srcu misli o Kijevu...“ Napokon mu je njegov pretpostavljeni, starac-iguman manastira Hopovo, dao posljednje novce koje je uštedio isprativši ga riječima: „S ovim moći ćeš

Spomenik Dositeju Obradoviću

stignuti u Kijev, a tamo, ako budeš radio i dobro učio, Božja Providnost neće te ostaviti bez hljeba“. Najveći ideal u srpskom kulturnom društvu bio je postati sličnim Rajiću. „Ugodnije je vidjeti obrazovanog Rajića nego četvoricu vasiljenskih patrijarha“, kaže Obradoviću njegov pretpostavljeni i tvrdi da bi bio red „sve ove naše manastire pretvoriti u škole i obrazovne institucije“.

D. Obradović zbog siromaštva nije uspio ostvariti svoj san i studirati u Kijevu, ali je „kijevska škola“ u srpskom manastiru bila snažan temelj na kojem je on sticao obrazovanje. U osnovi ovih znanja, osim domaće literature, bila su djela Simeona Polockog, Galjatovskog, Koniskog, Javorskog, te posebno Prokopoviča.

Istraživači su primijetili da obrazovna ubjeđenja Obradovića odgovaraju idejama Prokopoviča. Posebno se to odrazilo u osuđivanju raskošnosti života u manastirima i potvrđivanju neophodnosti razvoja znanja. Kao i Prokopovič, Kozaciński i Rajić on veliča obrazovanje, znanje, zalaže se za reformu crkve. Neka Dositejeva djela podsjećaju na djela Simeona Polockog, a njegov „Vijenac Azbuke“ (1770.) sličan je sadržajem i imenom „Azbuci duhovnoj“ Isaje Kopistenskog. Uticaj propovjedničke književnosti primjetan je ne samo u prvom periodu Obradovićevog stvaralaštva, kada je ostavio manastir i radio u Dalmaciji, nego i u njegovom kasnijem radu. Osim djela ukrajinskih propovjednika on je izučavao grčku književnost, a takođe i zapadnoevropske izvore.

Svoja znanja Obradović je želio da posveti narodu, borio se za narodni jezik u književnosti i ovim demokratizmom bio takođe blizak idejama koje su vladale u tadašnjoj ukrajinskoj književnosti. On je isticao potrebu evropeizacije nacionalne kulture. Njegov odnos prema zapadnoj kulturi bio je kao kod ukrajinskih polemista: prije svega književnika je brinula sudbina njegovog naroda. Zbog toga je težio da prenese najljepše iz tradicije zapadne civilizacije u otadžbinsku kulturu, što ga je često približavalo prethodnicima – ukrajinskim književnicima XVII vijeka.

Napustivši Hopovo, D. Obradović je putovao po Evropi, obogaćivao svoje znanje, jezik, prosvjetiteljske ideje, filozofiju, postao je pristalica ideje

racionalizma. Poređenje stavova i stvaralačke sudbine Teofana Prokopovića i Dositeja Obradovića, trebalo bi da bude tema posebnog istraživanja.

Kao i Prokopović u vrijeme Petra I, Obradović se posvetio ne samo obrazovanju nego je pokušao da utiče i na politiku; posebno se zalagao za savez Srbije s Rusijom. Ubjeđivao je vlasti u neizbježnost traženja ruske pomoći Srbiji u njenom otporu prema Turcima, zbog čega je na sebe skrenuo pažnju cenzure. Osnovao je škole, a uskoro (1811.) postao je član srpske Vlade – prvi ministar prosvjete. Predstavnik prosvjetiteljstva, D. Obradović je zagovarao uvođenje obrazovanja u narod, borio se protiv crkve i njenog konzervativnog uticaja na neprosvjecene mase i za uvođenje narodnog jezika. U tome je bio prethodnik reformi Vuka Karadžića.

Stvaralaštvo Obradovića jasno prikazuje put srpske književnosti od njenog prvog susreta sa ukrajinskom književnom tradicijom do izlaska na evropsku scenu. Pri tome ovo ne znači raskid s tradicionalnom srpskom proruskom orijentacijom. Ona jača kada je Ukrajina, Kijev zbog politike ruskog carizma sve više ograničavani u funkciji središta kulturnoga progressa kod pravoslavnih Slavena. Međutim, i od kraja XVIII pa početkom i tokom XIX vijeka, slavenski istok i dalje ostaje u središtu pažnje Srba. Kijev, bez obzira na to da gubi svoj status kulturnog lidera, ne gubi se iz njihovog vidnog polja. On i na početku XIX vijeka ostaje želja stvaralačke srpske omladine kao grad gdje je učio Jovan Rajić i odakle je stigao Mihajlo Kozačinski.

Srpska barokna umjetnost

Doba ukrajinskih majstora i njihovih srpskih učenika

Mnoge zanate sam putem svetog duha izučio

I slikarsko umijeće sam tada ljudima otkrio.

Klimentij Zinovijiv

Ukrajinska umjetnost kao uzor

Burne društvene i političke promjene na Balkanu, tokom XVII–XVIII vijeka, ostavile su trag i na razvoj srpske likovne umjetnosti. Nastaje sasvim druga umjetnička kultura koju sa prethodnom, ostavljenom na nekadašnjim prostorima, sačinjavaju poznate idejne komponente, posebno uspomena na srednjovjekovnu državu, koja je propala.

U prvim decenijama nakon velikih migracija prema zemljama Vojvodine, likovna umjetnost obavljala je važnu kulturno-istorijsku misiju, i neposredno učestovala u formiranju nacionalne svijesti koju je od pamtivijeka čuvala crkva i koja je u apsolutističkoj Austriji nicala s novom snagom. Kao i u uslovima protivljenja islamu, u katoličkom okruženju crkva je bila vodeći korisnik i mecena umjetnosti, u kojoj je vidjela veoma važnog zagovornika nacionalno-političkih želja. Srpski jeromonasi su željeli da sačuvaju neke od privilegija koje su imali pod Turcima, a to u austrijskoj sredini nije bilo lako. Zbog toga je sve što je bilo aktuelno u književnosti dobijalo odraz i u likovnoj umjetnosti, koja je takođe imala važnu idejno-političku ulogu.

Shvaćena je potreba obnavljanja umjetnosti, njenog obogaćivanja novim stilskim sredstvima pomoću kojih bi bilo moguće prikazati nekadašnju veličinu srpskih vladara. A stari stilski načini bili su neadekvatni novim zahtjevima.

Našavši se u neposrednom središtu baroka, kakva je bila Austrijska monarhija, srpski doseljenici u prvoj polovini XVIII vijeka nisu u umjetnosti prihvatili austrijski uticaj zbog tradicionalne fobije prema svemu što je dolazilo iz katoličkih izvora. Kao i u drugim sferama kulture, tako je i u umjetnosti srpsko sveštenstvo kao uzor izabralo u čitavom svijetu poznatu pravoslavnu Lavrovsku umjetničku radionicu, što je i doprinijelo razvoju srpske slikarske umjetnosti XVIII vijeka.

Sve ono novo što je nicalo na tlu vizantijske slikarske umjetnosti povezano je s ukrajinskim barokom i priznavanje upravo toga, a ne ruskog uticaja, pripada beogradskim poznavacima umjetnosti - Dejanu Medakoviću i Dinku Davidovu. Posljednji je u nizu monografija i članaka najdosljednije i ubjedljivo ukazao na ulogu upravo ukrajinskog, a ne ruskog baroka XVII – sredine XVIII vijeka u stvaranju i razvoju srpskog baroka. Zapažanja D. Davidova dala su podstrek daljnjim komparativnim istraživanjima srpskog, te ukrajinskog baroka u njihovim raznim žanrovima.

Kao i u književnosti, glavno središte na koje su se oslanjali srpski umjetnici, bio je Kijev. Ako se uzme u obzir sve šta je Kijevsko-Mogiljanska akademija učinila za to doba, a kasnije – za rusko obrazovanje i kulturu, za razvoj teologije, nauke i duhovnog zbližavanja Slovena može se s punim pravom nazvati sveslovenskom akademijom, piše istoričar kulture M. Jovanović. Prema zapažanju D. Davidova, “okrećući se Kijevu, Karlovačka mitropolija izabrala je dobar i pouzdan primjer za svoje djelovanje, jer je tadašnji Kijev bio priznati centar bogoslovije, pedagogike, izdavačke djelatnosti te umjetnosti, gdje se od sredine XVIII vijeka održavao proces evropeizacije, te obnove filozofskih i estetskih pogleda. Ovdje je i nikao slovenski barok – pojava, koja je odigrala važnu ulogu u formiranju i razvoju umjetnosti ne samo u Ukrajini i Rusiji, već i u naddunavskoj Srbiji”.

Posljedica takvih veza bila je evropeizacija srpske slikarske umjetnosti – proces koji je, prema D. Davidovu teško i zamisliti bez direktnog ukrajinskog uticaja, jedinog kojim se može objasniti to vrijeme srpske umjetnosti među anonimnim zografima prve polovine vijeka, te bečkim akademistima s kraja vijeka. Ovaj period D. Medaković označava kao period nastajanja, a kasnije

Kijevsko-pečerska lavra, Trojicka nadvratna crkva

i razvoja srpskog baroknog procesa, koji se odvijao samo zahvaljujući snažnim vezama s ukrajinskim kulturnim sferama, prije svega s Kijevom. Najveći trag su ostavili u srpskoj umjetnosti ukrajinski slikari koji su radili neposredno među Srbima.

Pojmovi „ukrajinsko doba“, „ukrajinski period“, „ukrajinski umjetnici“, u Karlovačkoj mitropoliji imaju solidnu osnovu. Ovaj period ima konkretno vrijeme svog početka – 1743. godinu. Te godine poglavar srpskog sveštenstva, patrijarh Arsenije IV Šakabenta, službeno je zabranio djelatnost zografa. Parohijanima se nije dozvoljavalo da kupuju kod „nevičnih bogomaza“ ikone, koje su proglašavane nekanoničkim. Ovo je značilo prekid s domaćom tradicijom i preorijentaciju na službenu ozakonjenu umjetnost. U poslanici patrijarh je upozoravao da se ne uzima za uzor katolička umjetnost. Zauzvrat ukazivano je na konkretan uzor stvaralaštva koje se proglašavalo kanonskim. Tako je i službeno priznata umjetnost iz Ukrajine, a njen uticaj na srpsku umjetnosti bio je sastavni dio opšteg kulturnog procesa u kojem je ukrajinska kultura učestovala tokom cijelog XVIII vijeka. Polaznici kijevske Lavrovske škole bili su na čelu ovog procesa i produžavali djelo kijevomogiljanaca u školama, plodno razvijajući humanističke ideje ukrajinske kulture u skoro svim tadašnjim vidovima umjetnosti.

Tek dolaskom ukrajinskih umjetnika, u srpskom slikarstvu počinju istinite promjene. Majstori koji su imali zadatak da utiču na sudbinu srpskog slikarstva bili su Kijevljani Jov Vasiljevič i Vasilj Romanovič. Djelatnost ovih umjetnika značila je za srpsko slikarstvo isto što i za književnost i školstvo – djelovanje M. Kozačinskog. Oni su ne samo sa uspjehom izvršavali narudžbe viših predstavnika srpske crkvene hijerarhije, već su stvorili i vlastitu školu u kojoj su obrazovali cijelu plejadu mladih umjetnika, koji su svojim stvaralaštvom produživali bolje tradicije ukrajinske umjetnosti, te postali glasnogovornici srpskog baroka. Arhivni dokumenti svjedoče o visokom socijalnom položaju i sposobnostima ukrajinskih umjetnika.

Ukrajinski majstori Vasilevič i Romanovič

Nema sumnje da je Jov Vasilevič jedan od najvećih autoriteta srpskog umjetničkog života. Njegov talent i umjetnost su bili tako značajni da, po priznanju istraživača, u to vrijeme među srpskim umjetnicima nije bilo majstora koji bi se mogli uporediti s gostom iz Kijeva. Njemu su povjeravali najodgovornije poslove u najpoznatijim manastirima, značajnim srpskim hramovima Bođani, Šišatovac i Krušedol.

Vasilevič je postao službeni umjetnik pri rezidenciji patrijarha Arsenija IV Šakabente. Primijetivši u njegovom radu perspektivu i uzor za daljnji razvoj srpske umjetnosti, Šakabenta spomenutim ukazom o zabrani kupovine ikona od „svakakvih slikara“ u biti kanonizira umjetnost kijevske škole i iziskuje od srpskih bogomaza da slikaju kao što to čini „majstorski ikonopisac“ Jov. Patrijarh je pozvao i naredio da svaki ikonopisac dolazi kijevskom majstoru „na učenje ljepšeg majstorstva da ne bi činio nezakonitih iskušenja...“. A to znači da je Jov Vasilevič imao u Karlovcima svoju školu, zahvaljujući kojoj mu je pripadala odlučujuća zasluga u prelasku srpske umjetnosti u ukrajinsku, što je značilo početak evropeizacije, početak srpskog baroka.

Jov Vasilevič nije bio jedini i radio je s Vasiljom Romanovičem, čija zasluga u razvoju srpske umjetnosti nije nimalo manja. Poznato je da je zajedno s F. Kaminskim od 1737–1739. g. oslikao Borisgljebovsku crkvu u Kijevu; on se primio zadatka da uradi „sav Apokalipsis i Strašni sud... bojama lijepim i ne prostim, a slikati takođe posebno majstorski, kao u svetog Nikolaja Naberežnog“. Mladi umjetnik natprosječnog dara, već poznat po svojim radovima u Ukrajini, stigao je 1745. g. u Karlovačku mitropoliju. Arhivi manastira Bođani su sačuvali dokument o isplati računa „slikarima Jovu i Vasilju“, na osnovu čega se pretpostavlja da se radi o Jovu Vasileviču i Vasilju Romanoviču, koji su ovdje radili u 1745–1746. godine, a prema dokumentima nekih istraživača i 1748. godine. Slijedećih deset godina, ime J. Vasileviča se ne spominje, i mi ne znamo gdje je u to vrijeme umjetnik boravio – u Ukrajini ili kod Srba.

U srpski manastir Hopovo stigao je 1758. godine kijevski umjetnik koji je sebe nazivao „mnogogrešnim Vasiljom iz Male Rus’i“. Ovdje, gdje su dobro znali za Kijev i gdje su se nalazila kijevska i lavovska izdanja, on je osnovao svoju školu, putujući odavde po srpskim manastirima i crkvama ne samo u Vojvodini, već i u Hrvatskoj, gdje poznajemo njegov kist. Tako je boravio u Slavoniji („zbog djelovanja svojih ruku“), gdje je oslikavao ikonostase. 1758. g. njegovo ime javlja se na ikonostasu manastira Drenovac, gdje je na carskim dverima ukrajinski autor napisao: „Vo slavu jedinusuščnoji životvorjaščoji i nerozdiljnoji Trijci Otcja i Sina, i Svjatogo Duha, za carjuvannja shidne Jelizaveti Petrivni, na zahodi z Mariji Tereziji, za časi igumena Sofronija Jovanovića, pri česnomu otci igumeni Vičentije mnoju, mnogogrišnim Vasilem vid Maloji Rus’i, vikonano cej ikonostas ljita vid Rizdva Hristovogo 1758“. Slijedeće godine on učestvuje u radu na ikonostasu crkve sela Kostajnica. Posljednji arhivski dokumenti proširuju naše pretpostavke o sferi djelatnosti ukirajinskog umjetnika. U jednom pismu, od 16. jula 1759 g. postoji bilješka o isplati novca „slikaru Vasilju Rusikaninu“ za tri portreta episkopa Sofronija Jovanovića. Ovo svjedoči da je predstavnik kijevske lavrovske radionice slikao i portrete. Jedno od ovih djela čuva se u fundusu Matice srpske u Novom Sadu. Osim toga, V. Romanović radio je na uređenju interijera nove palate episkopa u gradu Pakrac, gdje je, zajedno s nepoznatim koautorom, naslikao u stilu baroka veliki grb eparhije.

Rekonstrukcija stvaralaštva V. Romanovića putem poređenja komplikuje se zbog toga što je Borisoglebivski manastir u Kijevu izgorio, a takva sudbina zadesila je i radove umjetnika u srpskim crkvama, uništenim 1941. godine. Međutim, pažljivo proučavanje zidnih fresaka u nizu manastira, svjedoče o ruci umjetnika. Osim učešća u oslikavanju ikonostasa spomenutih manastira, Romanović je, kako se nagađa, bio i koautor Vasileviću u stvaranju monumentalne slike manastira Krušedol (1756.), a ikone pisao je i u crkvama manastira Bešenovo, Velika Remeta, Morovići.

U istaknuta djela srpske barokne umjetnosti ubrajaju se dekoracije crkve sv. Nikole u gradu Irig, koja se smatra jednim od najljepše oformljenih

pravoslavnih hramova na teritoriji Ugarske. Posebnu vrijednost čini njen ikonostas, a njegovo autorstvo povezuje se s Vasiljem Romanovičem (zahvaljujući potpisu „Vasilj slikar“), iako je vladalo mišljenje da je ovdje radio srpski umjetnik Vaso Ostojić, koji je pripadao grupi umjetnika koji su se školovali kod ukrajinskih majstora. Daljnja poređenja možda bi bacila svjetlo na postanak ovog remekdjela srpske umjetnosti, obilježenog stilskim odlikama ukrajinskog baroka.

Ikone manastira Bešenovo u gradu Svilašu možda su bile među posljednjim radovima Vasilja Romanoviča nakon 1770. godine. Pretpostavlja se da je on umro 1773. g u manastiru Hopovo. Još 1766. g. nakon putovanja srpskim zemljama, vratio se ovom ognjištu ukrajinske kulture u Vojvodini, obećavši da će primiti monaštvo i ostati ovdje do kraja života. Vjerovatno je u Hopovu bio i sahranjen. To, da se V. Romanovič zadržao među Srbima skoro tri desetljeća – od 1745. do 1773. godine, imalo je ogroman odjek u srpskoj umjetnosti i ostavilo tragove, posebno na obrazovanje cijele generacije mladih umjetnika.

Srpski majstori

Ukrajinski umjetnici imali su u Karlovačkoj mitropoliji svoje škole, a zatim i svoje đake, koji su tokom XVIII vijeka radili u svim vodećim središtima srpskog slikarstva. Prema rječima D. Medakovića ukrajinski umjetnik Jov Vasiljevič bio je majstor, koji je odlučujuće uticao na cijeli niz srpskih slikara, u čijem stvaralaštvu je primjetan proces napuštanja nekadašnjih zografskih šema u korist baroka. U manastiru Hopovo Vasilj Romanovič je takođe imao svoju školu, s kojom je povezan nastanak novih pojava u srpskoj umjetnosti tog vremena. Upravo ovdje je bilo obrazovano nekoliko umjetnika svijetle individualnosti, koji su radili po manastirima i crkvama Karlovačke eparhije, posebno takvih kao Beočin, Zemun, Mala Remeta, Jassa i dr.

Još prije dolaska poznatih predstavnika umjetnosti posebni elementi baroka prodiru u srpsku kulturu. P. Vasić ih nalazi u prvim decenijama

XVIII vijeka. Među spomenicima ovog vremena spominju se radovi za crkvene potrepeštine, napravljeni na trošak episkopa Mojseja Petrovića u Beču. Pretpostavlja se da jedna od kompozicija pripada nekom „rusjkom majstoru“, tim prije što u to vrijeme kod Srba nije bilo umjetnika koji bi mogao uspjeti da tako realistički ostvari predstavljene motive.

Sada su poznata i druga imena srpskih majstora, koji već u 20-im godinama XVIII vijeka demonstriraju poznavanje ukrajinskog baroka. To su Maksim i Rafajil, a već slijedeće desetljeće donosi nova imena: Stefan Zoranović, Georgij Stojanović, Ninko, Dobrosav, Hadži Silvester Popović. Iako u cijelosti ovi majstori rade u starom duhu putujućih zografa, posebni elementi ukazuju na to da su im još od dolaska spomenutih ukrajinskih učitelja umjetnosti bile poznate nove stilske pojave. Ipak, ove novotarije su bile pojedinačne. Istinite promjene demonstrira samo grupa umjetnika čije stvaralaštvo svjedoči povezanost sa školama dvojice Ukrajinaca, Maksima i Rafajila, ili neposredni boravak na školovanju u Kijevu.

Nova istraživanja stvaraju pretpostavke za zaključak da je pod uticajem ukrajinskog baroka radila cijela grupa umjetnika, među kojima su najpoznatiji – Stefan Tenecki, Nikola Nešković, Dimitrije Bačević, Vasa Ostojić, Ambrosije Janković te dr.

Stefan Tenecki – jedan od najznačajnijih i najpoznatijih umjetnika koji je odigrao zapaženu ulogu u modernizaciji srpskog slikarstva sredine XVIII vijeka–bio je jedan od nositelja proukrajinske stilske orijentacije. Njegova brojna djela u manastirima i crkvama Vojvodine svjedoče da se on jasno izrazio kao pristalica ukrajinskog baroknog pravca. Biografi Teneckog vjeruju da je stekao obrazovanje u Kijevu, gdje je boravio u 50-im godinama. Mađarski istraživači vide u njemu grko–katolika, odnosno Rusina ili nekog ugarskog gospodina.

Kao đak koji je pohađao ukrajinsku umjetničku radionicu Kijevsko-pečerske lavre, Stefan Tenecki dosljedno je uvodio u svojoj zemlji barokiziranu varijantu ukrajinske umjetnosti, koja je od druge polovine XVIII vijeka ovladala u srpskoj umjetnosti na teritoriji Habzburške monarhije. Prisutnost upravo ukrajinske varijante baroka primjećuje se u realističkom prikazu figura na zlatom ukrašenoj ornamentalnoj podlozi,

u ikonografiji obilježenoj zapadnim karakteristikama, u odjeći personaža i sl. Svoja znanja umjetnik je predavao đacima i saradnicima, kojih je bilo mnogo.

Nikola Nešković je takođe prošao školu Jova Vasiljeviča, kod kojega se u mladim godinama obrazovao u Karlovcima. Vremenom, postao je jedan od najpriznatijih umjetnika pri crkvenoj rezidenciji grada Vršac. Neškovića su najviše inspirisali kijevski uzori. Dekorativnost ukrajinskog baroka, u kojem vladaju svijetle boje, prisutna je u svim njegovim radovima. On je bio prvi slikar u Srbiji koji je naslikao autoportret. Nešković je, takođe, imao svoje brojne đake.

Grupi srpskih majstora koji su primijetno napredovali u ovladavanju stilom baroka, pripada slikar iz Novog Sada, Vasa Ostojić, koji je takođe pripadao krugu đaka ukrajinske škole. Njegovo oslikavanje Uspenske katedrale u ugarskom gradu Sent-Andreja, od 1771. do 1781.godine, dale su pravo da se Ostojić ubroji u najznačajnije umjetnike XVIII vijeka. Svoje prve korake umjetnik je činio pod nadzorom Jova Vasileviča, kao jedan od njegovih glavnih saradnika u izradi zidnih slika manastira Bođani. Niz Ostojićevih opšte priznatih ostvarenja, u odnosu na njihovu snagu, svjedoče o solidnom poznavanju zapadnoevropske umjetnosti čije elemente on prenosi iz ukrajinskih izvora, budući da je kijevska tradicija ovdje očigledna.

Tipičan predstavnik ukrajinskog baroka u srpskoj umjetnosti, jedan od najznačajnijih slikara ovog vremena, jeste Dimitrije Bačević, koji je bio đak Vase Ostojića, a koji je svoje umijeće primio od „blagorodnog gospodina“ Jova Vasileviča i predao ga srpskoj mladeži. Bačeviću pripada više od 200 ikona, takođe obilježenih stilom ukrajinske škole. To ilustruje ikonostas crkve sv. Nikole u Zemunu. Originalni sadržaji slika, urađeni iluzionističkim realizmom u maniru zapadnoevropskog baroka potiču, kako se misli, iz Biblije, koju je ilustrovao Kristof Vajgl. Dobro poznata u kijevskim bibliotekama, ova knjiga je služila kao izvor za ilustracije kijevskim umjetnicima XVIII vijeka. Odavde su ilustracije kao parabole stigle u srpsku umjetnost gdje su moralizatorske priče često predstavljene kao sastavni dio duhovne kulture – od intermedija u drami Kozačinskog do tema crkvene umjetnosti.

Dimitrije Bačević imao je svoje đake, među kojima je danas poznat Dimitrije Popović, koji mu je pomagao 1762. g. u stvaranju spomenutog ikonostasa. Na jednom od ikonostasa, 1783. godine, s njime je radio Nikola Petrović, koji je, što je danas poznato, učio kod Jova Vasiljeviča, te Vasilja Romanoviča, a kasnije kod Dimitrija Bačevića.

Grupi srpskih sljedbenika ukrajinske umjetničke tradicije pripada i niz ostalih autora čiji nivo umjetnosti ne dostiže majstorstva njihovih učitelja – Ukrajinaca ili Srba, ali jasno ukazuje na vezu s kijevskom tradicijom. Ovo je posebno primijećeno u stvaralaštvu anonimnih ili neidentifikovanih majstora, kao što su: Aksentije Ostojić, Joakim Markević, Teodor Stefanov-Gologlavac, Jovan Grabovac, Stefan Zoranić i drugi, čije naslijeđe čeka na daljnje istraživanje.

Kijevski đaci

Kao što je spomenuto, osim obrazovanja kod ukrajinskih umjetnika koji su došli Srbima, i Srbi su rado odlazili u Kijev, jer je Lavrovska umjetnička radionica imala visoku reputaciju u svom pravoslavnom slovenskom svijetu. O boravku srpskih đaka u Kijevu postoji već dosta literature, ali se ona najviše odnosi na Kijevsku duhovnu akademiju, gdje je samo od 1726. do 1762. godine registrovano 28 srpskih polaznika. Nažalost nije se sačuvao registar Lavrovske umjetničke škole, zato je nepoznato ko je od tih polaznika izučavao slikarstvo. Ali, očigledne činjenice svjedoče o visokoj značajnosti povezanosti Srba upravo sa tim centrom umjetnosti.

Neki od srpskih umjetnika čija imena nalazimo ili rekonstruišemo na osnovu sačuvanih radova, mogli su neko vrijeme neposredno boraviti u Kijevu kao što to ilustruje životni put Stefana Teneckog. Približno u to isto vrijeme – 50-ih godina XVIII vijeka, ovdje se obrazovao i umjetnik poznat pod imenom Puriša.

Grupi kijevskih đaka pripada Jovan Popović koji je od 1751. do 1753. g. učio slikarstvo u Kijevu. Poznato je da je on bio student Kijevske duhovne akademije i slikarske škole. To potvrđuju primjeri iz Kijevsko-Pečerske lavre

tih godina. Ovdje se on prepoznao sa reprodukcijama radova renesanskih umjetnika, manirizma i baroka. U njegovom stilu obrade ovih izvora osjeća se uticaj ukrajinske škole. Usvojene tradicije J. Popović je prenosio na svoje radove, što pokazuje ikonostas srpske crkve u Subotici. Postepeno, umjetnik je stremio da odstupi od prvobitnih izvora, približavajući se neposredno zapadnoj umjetnosti.

Može se pretpostaviti da su u gradnji odnosa s Kijevom važnu ulogu odigrali ukrajinski slikari koji su radili kod Srba, o čemu svjedoči sudbina Simeona Baltića. On se spominje u Kijevu 1762. g. kao monah manastira Hopovo, poznatog po tijesnim odnosima s Kijevom. Upravo ovdje je boravio od 1758. g. Vasilj Romanovič, zbog čega se, ne bez osnove, može pretpostaviti da je on mogao uticati da talentirani mladi majstor bude primljen u Kijevsku lavru. Sasvim je moguće da je Baltić u Hopovu stekao osnovno slikarsko znanje, a svoj talent usavršio u Kijevu, gdje se, 1762 g. spominje kao slikar. To znači da je bio priznat kao obrazovan umjetnik. Ako uzmemo u obzir da je učenje u Lavrovskoj radionici trajalo tri godine, onda možemo pretpostaviti da je Baltić došao iz Hopova negdje 1758–1759. g. odnosno u vrijeme dok je tamo boravio Vasilj Romanovič.

Uglavnom, Baltić je izrađivao ikone na ikonostasima u manastiru Gomirje te u mnogim srpskim crkvama. Ikona „Cvijecé“ iz Gomirja svjedoči da je majstor sigurno vladao kistom i bio talentovan ikonopisac. Simeon Baltić imao je i svoje učenike, posebno Luku Neškovića, Jovana Grbića, Đorđa Mišljenovića, čija ostavština nije dovoljno proučena. Poznato je samo da su crkve i manastire u cijeloj Lici, gdje su doseljavali Srbi da bi čuvali austrijske granice od Turaka, upravo ikonopisali ovi majstori.

Autoritet Kijeva širio se i dalje na zapad prema Jadranskom moru, u Dalmaciju, gdje su živjeli Srbi. Gerasim Zelić (1752–1828.) odlučio je da pohađa slikarstvo u Kijevu, „s obzirom da u Dalmaciji nema slikara“. Ali, kako on spominje u autobiografiji, stići u Kijev iz Dubrovnika nije bilo lako zbog brojnih administrativnih poteškoća. Uz pomoć Grka Apostola, Zelić je pribavio pašoš i krenuo na slovenski istok. Prema drugim izvorima, mjesne vlasti dale su mu dozvolu da otputuje u Rusiju na učenje slikarstva,

kuda je on i krenuo 1782. godine. Te godine, Zelić se obrazovao u Kijevo-Pečerskoj lavri kod poznatog ikonopisca jeromonaha Teofana, koji mu je odmah dao uzorke koje je trebalo preslikati.

Tridesetogodišnji Gerasim Zelić spominje da je u to vrijeme u njegovom razredu bilo 25 đaka. Prema njegovim riječima, ukrajinski predavači smatrali su ga nadarenim, hvalili ga, ali on je bio prisiljen da ostavi učenje. Razlog je bilo pogoršanje vida zbog toga što je „skoro cijelo vrijeme do ponoći slikao pri svijeći“. Zelić se vraća 1782. g. u Dalmaciju, ali 1786. g. ponovo se našao u Kijevu, gdje posjećuje svog rođaka Lazara. Boravak slikara u Kijevu ostavio je trag u srpskoj umjetnosti. Tako natpis na carskim vratima manastira Krupa: „Napravio u Rusiji u Kijevu Gerasim Zelić, godine 1759.“, svjedoči da je i ovaj đak stvarao u svojoj domovini.

Bez sumnje, galerija srpskih umjetnika koji su se učili u Kijevu ne iscrpljuje se spomenutim imenima. Neki od njih vraćali su se u svoj kraj, drugi su ostajali u Kijevu, kao Josif Serbin ili Jakov Serbin, koji su ušli u „Rječnik umjetnika koji su radili u Ukrajini u XIV–XVIII vijeku“ poznatog ukrajinskog istraživača P. M. Žoltovskog. Nije bez osnove pretpostavka da su neki od njih otišli u srpska naselja koja su nicala u to vrijeme na jugu Ukrajine. Ako su se posljednji utapali u ukrajinsku umjetnost, prvi su stvarali novu srpsku umjetnost, obilježenu jasnim ukrajinskim osobinama.

Lideri ove umjetnosti bili su Jov Vasilevič i Vasilj Romanovič, a njih je slijedila cijela grupa umjetnika, koji napuštaju stare zografske šeme u korist baroka. Majstor iz grada Arad, Stefan Tenecki, Nikola Nešković iz Vršca, slikari Amvrosije Janković, Dimitrije Bačević, Grigorije Popović, Janko Halkozović, Jovan Popović, Dimitrije Popović, Jovan Grabovan, Vasa Ostojić, te drugi, pripadaju desetini vodećih umjetnika čija djela svjedoče o ubjedljivom procesu barokizacije srpske kulture u Podunavlju. Radi se o istinitom fenomenu u umjetnosti, kada neposredne stvaralačke veze izazivaju bitne promjene koje se vrednuju kao nesporan progres duhovnog razvoja cijele nacije.

Konkretno, ovo primjećujemo u nizu primjera, među kojima je najistaknutija monumentalna zidna slika u Krušedolu.

Porijeklo baroknog zidnog slikarstva

Vještina vrijedna čuđenja

Dejan Medaković

Značaj Kijevsko-Pečerske ikonopisne radionice za srpsku likovnu umjetnost XVIII vijeka ilustriraju monumentalne zidne slike (freske) manastira Krušedol. Manastir se nalazi u današnjoj Vojvodini na južnim padinama Fruške gore. Osnovan 1513. godine, on od 1708. prerasta u mitropolitsku rezidenciju, a vremenom u mauzolej srpskih vladara i pravoslavnih velikodostojnika. Poznat po svojim freskama, različitosti, ikonostasom, manastir je u prvoj polovini XVIII vijeka bio preuređen. Kao i u Ukrajini, i kod Srba je u to vrijeme trajao proces adaptacije spomenika srednjeg vijeka prema potrebama novog vremena. Tako se 1726. g. u Krušedolu gradi zvonik u stilu baroka, a na mjestu davnih fresaka manastirske crkve Blagovještenja javljaju se ranije nepoznate, prema stilu i manirima slikanja, freske urađene između 1750. i 1756. godine.

Slikarstvo crkve Blagovještenja manastira Krušedol odavno je privuklo pažnju istraživača. Prema njihovom mišljenju monumentalno zidno slikarstvo crkve je jedan od najreprezentativnijih primjera srpskog baroka. Primjećujući inovaciju u slikarstvu, istraživači su postavljali pitanja o njegovom postanku i autorima. U prvoj polovini XVIII vijeka, zapadnoevropska umjetnost je dolazila u Srbiju uglavnom posredno preko Ukrajine, posebno iz Kijevsko-Pečerske ikonopisne radionice. Kulturno-umjetničko iskustvo Kijeva srpsko sveštenstvo je primalo bez rezerve, s obzirom da se radilo o umjetnosti koja je prošla iskušenja u borbi kako s poljskom tako i muslimanskom prijetnjom. Zapadnoevropski elementi ovdje su bili preispitani i postali su dio nacionalne tradicije.

Upoznavanje sa slikarstvom crkve Blagovještenja iz manastira Krušedol, ukazuje na činjenicu da ono nije djelo samo jednog majstora. U Srbiji su radili ukrajinski slikari-monumentalisti. Poznata su već spomenuta imena dvojice – Jov Vasiljevič i Vasilj Romanovič, koji su odigrali značajnu ulogu u formiranju srpskog monumentalnog zidnog slikarstva.

Od Kijeva do Krušedola

Mišljenje o spomenutim ukrajinskim majstorima kao mogućim autorima krušedolskog zidnog slikarstva, među prvima je izrazio srpski ekspert umjetnosti P. Vasić. Dokumente koje je on pronašao u manastiru Bođani o isplati računa „slikarima Jovu i Vasilju“ pružila su, kao što je već spomenuto, osnovu za mišljenje da se radi o Jovu Vasileviču i Vasilju Romanoviču koji su 1745–1746. g. radili na ikonostasu manastira. Usporedna analiza radova u Bođanima i Krušedolu dala je nove argumente za tvrdnju da je ikonopis oltarnog dijela krušedolske crkve uradio Jov Vasilevič za kojeg su karakteristični sigurnost, savitljivost kista, te barokno razumijevanje slikarstva.

Kao pristalica teze o ukrajinskim umjetnicima kao autorima krušedolskog zidnog slikarstva, te neposrednim učiteljima srpskih umjetnika, jeste Dinko Davidov. Na temelju istraživanja stvaralaštva srpskih slikara koji su se obrazovali u Kijevu, on poriče učešće srpskih slikara u Krušedolu, budući da nema podataka da je neko od njih vladao sličnom vještinom. Prema njegovom mišljenju, teško je čak i pretpostaviti da bi oni mogli ovladati tako velikim prostorom, te stvoriti tako bogate i razvijene kompozicije, kao naprimjer, „Svadba u Kani Galilejskoj“, „Izgon trgovaca iz hrama“ ili koju drugu scenu iz života Hrista. Takve formate, ikonografička i kompozicijska rješenja, nemoguće je pripisati bilo kojem od spomenutih srpskih umjetnika. Ni jedan od tih slikara nije vladao potrebnom tehnikom koju su specijalno predavali u umjetničkim školama. D. Davidov smatra da je veći dio slikarstva u Krušedolu bio povjeren ukrajinskim majstorima, a Vasilj Romanovič bio je jedan iz grupe ukrajinskih slikara koji su 1756. g. radili na monumentalnim dekoracijama ikonopisa.

Spomenimo da je Vasilj Romanovič, poznat kao koautor freske Roždestva Predtečenske crkve u Kijevu na Podolu, jedan od autora slikarskih radova u srpskim manastirima Hopovo, Bođani, Drenovac, Kostajnica i autor portreta srpskog sveštenstva. Usporedna analiza ikonopisa ukrajinskih i srpskih hramova, gdje je radio V. Romanovič, značajno olakšava razjašnjenje

Manastir Krušedol

autorstva živopisa manastira Krušedol. Nažalost, mnogi spomenuti spomenici nisu se sačuvali. Pri tome, značajne mogućnosti za otkrivanje sličnosti pruža poređenje tipološkog srodnog živopisa manastira Krušedol te Trojičke crkve u Kijevsjoj-Pečerskoj lavri.

Monumentalan živopis bio je proširen žanrom ukrajinske slikarske umjetnosti u XVII i XVIII vijeku, odnosno upravo u vrijeme intenzifikacije ukrajinsko-srpskih kulturnih veza. Dolazeći u Srbiju, gdje su prihvatili narudžbe, ukrajinski umjetnici (kao što to svjedoči i Krušedol), kao i u svojoj domovini našli bi se pred problemom prilagođavanja novih zahtjeva umjetnosti (baroknog izraza) te arhitekturnog prostora. Kao i u ukrajinskom hramu, životopisi Krušedola činili su se na prvi pogled kao mehaničko kombinovanje kompozicija. Ali, dublje upoznavanje otkriva unutrašnju vezu i cjelovitost raznih dijelova hrama. Teme su alegoričnog značenja, sa elementima savremene problematike.

Monumentalno slikarstvo u Ukrajini odražavalo je duhovno uzdizanje društvenog života, i činilo aktuelnim bitne životne probleme. Takvu ulogu imali su i životopisi manastira Krušedol. Sve ove analogije (a bilo ih je više), svjedoče da je idejnim sadržajem, interpretacijom tema i stilom, krušedolski ikonostas tipološki tjesno povezan s ukrajinskom monumentalnom umjetnošću, posebno freskama Trojičke crkve. Sasvim je pravilno mišljenje Dinka Davidova, da su i talijanski uticaji, „holandske“ crte, zanimanje za pejzaž, perspektiva i majstorstvo, izraženi pri modeliranju te uravnoteženju kompozicija, kao i ostatak zapadnoevropskih uticaja u Krušedolu – stigli iz Kijeva.

Krušedolsko slikarstvo u srpskoj umjetnosti bilo je brzi skok naprijed, posebno u poređenju sa slikarstvom prethodnog vremena. Zahvaljujući odnosima s Kijevom odvijaju se slični procesi oslobođenja od konzervatizma i stvaranja novog slikarstva putem približavanja tradicionalnih šema sa slaveniziranom modifikacijom baroka.

Evolucijske promjene u raznim vidovima srpske umjetnosti

Velika pobjeda srpskog baroka.

Dinko Davidov

Ukrajinci razumiju Srbe

Novi prodori baroka ostvarivali su se i preko grafike koja je bila jedna od raširenih pojava srpske srednjovjekovne umjetnosti. Od XV do XVII vijeka ovdje se postepeno razvijalo graviranje na drvu, pa taj način produžavaju i u slijedećem, XVII vijeku, anonimni ili poznati zografi, ali ne dostižu nivo svojih prethodnika.

Našavši se početkom XVII vijeka u granicama Austrijske monarhije srpski graveri, bez sumnje, bili su upoznati s dosta visokim nivoom ove vrste umjetnosti u Evropi. Najtalentovaniji od njih ne ostaju ravnodušni prema tome šta su vidjeli, te unose određene elemente u svoja djela, ali njihov način još uvijek teži prema srednjovjekovnoj tradiciji. Kao primjer mogu biti radovi S. Likića koji simbolički izražava umjetnost srpske grafike na granici dviju epoha.

Novo doba iziskivalo je odricanja od tradicije koja je demonstrirala sve znakove propadanja i konzervatizma, ali ovo i nije bilo odricanje od grafike, kao jednog od vidova umjetnosti. Naprotiv, upravo grafika poprima u to vrijeme važan politički i socijalni značaj. U vrijeme vjerskih sukoba, kada je umjetnost služila kao važan način postizanja političkog cilja, način propagande, kao odbrana nacionalnih interesa, protivljenje vanjskom pritisku, kada je jačala nacionalnu samostalnost, – ove i druge odlike umjetnosti baroka u punoj snazi su se pojavile u grafici. Važnost grafike u sistemu slikarstva i umjetničke kulture uopšte, postepeno je dosezala visoki nivo, o čemu svjedoči razvoj ukrajinske grafike XVI–XVIII vijeka.

Kao sastavni i bitan dio žanrovskog korpusa barokne umjetnosti, grafika kod Srba imala je ogromno ideološko značenje, istupajući kao zagovornik odbrane nacionalne istorije, odbrane pravoslavlja. Ona je bila odraz „duhovne nadgradnje“, „kulturni profil nacije“, nastupala je „vizuelnom kompozicijom, slikarskom spoznajom i originalnim vratima“, kroz koja je srpski narod primao umjetničko djelo i privikavao se na njega u dosta teškim uslovima za razvoj umjetnosti. Odavde je potekla poučno-pedagoška, politički-obrazovna uloga grafike u srpskom društvu. Koristeći se popularnošću u raznim društvenim slojevima, grafička umjetnost bila je svojevrsni politički plakat. Za srpsku grafiku XVIII vijeka karakteristično je vjersko, ideološko, te nacionalno angažovanje.

Nastanak barokne grafike

Osim političkog značenja, grafika je bila značajan faktor stilskih promjena u korist zapadnoevropskog baroka. Veliku posrednu ulogu odigrala je primijenjena grafika, posebno ilustrovane holandske ili njemačke Biblije Piskatora i Vajgela, i grafički listovi (arkuši) kojih je bilo mnogo u rukopisnim zbirkama ukrajinskih duhovnih pjesama koje se širile među Srbima. Barokizirano ukrajinsko štamparstvo svojim bogatim ilustrovanim materijalom takođe se uključuje u proces barokizacije srpske umjetnosti u Podunavlju. Ovo traje do 60-ih godina XVIII vijeka, nakon čega se sve više osjeća uticaj Beča. U cijelosti srpska grafika, osim naslijeđa iz Ukrajine, primala je uticaje iz Venecije, Austrije i Francuske.

Glavni izvor takvih informacija iz Ukrajine bile su knjige koje su se dosta intenzivno širile i smještale u centre kulture. Osim neposrednih veza s Kijevom, posebna izdanja su se preštapavala u srpskim štamparijama u Veneciji, Beču i Rimniku. U knjigama su ostavljane ilustracije iz originalnih izdanja, kao i dizajn, koji je kasnije postao dostignuće srpske ikonografije, izdavačke kulture u cijelosti. Izdanja su sadržavale grafičke ilustracije visokog umjetničkog nivoa, namijenjene kako za visoko društvo, tako i za siromaše slojeve. Srpski izdavači u cijelosti preštapavaju ove grafike ili to

rade iz kopija, kao u izdanju „Gramatike“ M. Smotrickog u Rimniku 1755. godine. Značajan uzorak knjižne grafike jeste i duborez „Car David“ u „Psaltiru“ (Venecija, 1764.), koji je preštampan iz izdanja Kijevsko-Pečerske lavre, 1733. godine. U stilu baroka izrađene su i grafike-duborezi iz knjige kijevskog izdanja „Irmologija“, preštampane 1780. g. u Beču.

Ako su duborezi, kopirani iz ukrajinskih izdanja, bili namijenjeni širokoj publici, onda je višim sferama društva bila namijenjena grafika na bakru. Srpska crkvena elita izrazila je veće interesovanje upravo za ovu tehniku i naručivala je bakroreze neposredno kod zapadnoevropskih autora. Ukrajinska i srpska grafika ostaju važan izvor inspiracije za srpske majstore i u tehnici bakroreza. Razvoj ove tehnike je bio povezan s kulturom Srba još u vrijeme njihovog boravka u današnjoj Vojvodini, kao važan činilac širenja barokne stilistike. Književna ilustracija kijevskih i moskovskih izdanja i ovdje je glavni pravac i zagovornik razvoja srpske grafike na bakru. Srbi su bili dobro upoznati s ilustracijama ukrajinskog baroknog gravera Leontija Taraseviča koji je snažno uticao na razvoj ukrajinskog baroka, naročito na razvoj grafike tokom XVIII vijeka. Jedan od pokazatelja širokog uticaja L. Taraseviča na barok kod Slovena je nastanak srpske grafike. Knjižne ilustracije ukrajinskog umjetnika, posebno za izdanja „Paterika pečerskog“ (1702.) te „Jevandjelja“ (1703.) bile su prilično poznate Srbima. Knjiga „Ifika jeropolitika“ s alegorijskim amblemima, koji pripadaju ukrajinskom graveru N. Zubrickomu, veoma je uticala na razvoj moralno-etičnog, te pedagoškog mišljenja i umjetnosti ne samo istočnih Slovena. Ona je imala važno teološko značenje i za Srbe, služeći im kao uzor za razvoj graviranja na bakru.

Srpski majstori su se koristili ne samo književnim uzorcima, njima su stizali i „tipari“, bakrene ploče (kao rezultat posrednih i neposrednih veza s Kijevom), na primjer „Bogorodica Černigivjska“, koju je napravio monah Svjatotrojickog manastira Gavrijil, 1725. godine. U tijesnom međusobnom odnosu domaće tradicije s istočnoslovenskim i zapadnoevropskim uticajima, formirala se i razvijala srpska grafika. Dinamiku ovog procesa originalno ispoljavaju životni put i stvaralaštvo najpoznatijeg predstavnika ovog

žanra, Hristofora Žefarovića. Njegova početna etapa čini tipičan primjer, karakterističan za razvoj srpske kulture – simbiozu kasnije vizantijske umjetnosti i zapadnoevropske (u njoj ukrajinskoj varijanti) s postepenim približavanjem zapadnim uticajima u posljednjim decenijama XVIII vijeka.

Smatra se da je Žefarović bio jedan od prvih srpskih umjetnika, koji je ovladao stilom baroka u njegovoj ukrajinskoj varijanti. Ne može se poreći pretpostavka da su njegovi putevi išli preko Kijeva, čije su posjete ovom gradu smatrane u srpskim intelektualnim krugovima skoro moralnom obavezom. Najvjerojatnije je da je zaželio vidjeti daleku zemlju, knjige, ikone, bakroreze i oblike primijenjene umjetnosti, koje je viđao u skoro svakoj crkvi Karlovačke mitropolije, smatra D. Davidov.

Žefarović je krenuo na talasima opšteg zanosa koji je zahvatio Srbe Austrijske monarhije koji su doselili u Rusku imperiju i zadržali se u Ukrajini, o čemu ćemo još govoriti. Kao i mnogo njegovih zemljaka on se nije vratio u domovinu. Stigavši 1753. g. u Moskvu, Žefarović je umro te iste godine.

Jedan od najpoznatijih predstavnika srpske grafike nakon Žefarovića, Zaharije Orfelin svoja književna djela je ilustrovao vlastitim grafikama. One takođe nastaju kao sinteza istočnoslovenske i zapadnoevropske tradicije s prevagom prve komponente, odnosno kijevske knjižne ilustracije, prije svega – „Ifika jeropolitika“. 1758. g. Orfelin je ilustrovao u vlastitom izdanju „Ortodoks omologiju“ iz katehizma Petra Mogile. Jednom od ljepših ilustracija knjige smatra se grafika „Sveta Trojica“, koju je srpski umjetnik kopirao iz istoimenog kijevskog izdanja katehizma.

Srpski umjetnici koji su ostali u Kijevu stvarali su u duhu ukrajinske tradicije, ulazeći u istoriju grafike vlastite domovine kao što to govori figura Jakova Serbina. U 70-im godinama, u Kijevsko-Pečerskoj lavri ovaj majstor-graver izradio je četiri ikone-duboreza koje se čuvaju u arhivu Lavre. Moguće je da su ikone J. Serbina slane srpskim doseljenicima u Ukrajini, ili su ih prenosili razni crkveni službenici u njihovu nekadašnju domovinu.

Sastavni dio kulturno-istorijske panorame srpskog XVIII vijeka je književna ikonografija knjige, koja takođe nije mogla a da ne poprimi

izmjene, utoliko što je knjiga imala ogroman značaj u kulturnoj razmjeni. Te brojne knjige kijevskih, moskovskih i lavovskih izdanja koje su stizale Srbima na različite načine ne samo da su ostavile primjetan trag u formiranju književnog jezika XVIII vijeka, nego su svojim grafičkim repertoarom uticale na dizajn knjige uopšte.

Poznato je da su u Kijevu knjigovezaštvo izučavali srpski učenici poslani u Ukrajinu specijalno zbog toga. Odatle, prvo u štamparije gdje su izdavane knjige za Srbe, a kasnije neposredno u njihovu domovinu, oni su nosili knjižnu ilustraciju s tipičnim odlikama baroka. Bitne promjene bivaju i u ilustrovanju knjiga, o čemu svjedoči stvaralaštvo Gavrila Stefanovića-Venclovića, te Nikole Neškovića.

Iako je na Balkan stizala velika količina štampanih knjiga s istoka, nekadašnja tradicija prepisivanja knjiga trajala je i dalje. Posebne stranice se ukrašavaju minijaturalnim ilustracijama. Najpoznatiji minijaturist prve polovine XVIII vijeka, G. Venclović, koji je najviše prepisivao knjige Lavovske štamparije, ilustrovao ih je vlastitim minijaturama. Autor se koristio ilustracijama kijevskih izdanja, posuđivao od njih vinjete, medaljone, elemente izrazito baroknog porijekla koji do tada nisu bili poznati srpskoj rukopisnoj knjizi. Sličnost s ukrajinskom štampanom knjigom izražava se u dekorativnim elementima, malim zastavicima s ovalnim medaljonima lika Hrista.

Osim ornamenta G. Venclović je preuzimao i likove svetaca. Značajan broj (oko pedeset) ikona svetačkih likova koji u najviše slučajeva pripadaju kijevsko-pečerskim svecima, daje nam pravo da tvrdimo da je Venclović imao pod rukom neka kijevska izdanja iz kojih je preuzimao teme za vlastite ilustracije.

U sintezi ukrajinske i kasnovizantijske grafičke umjetnosti, kod Srba se rađa knjižna minijatura iza čijih je izvora stajao G. Venclović, književnik i umjetnik koji je ne samo u književnom, već i u umjetničkom smislu, bio dokazani pristalica ukrajinske barokne tradicije.

Ova je tradicija prisutna i u drugoj polovini XVIII vijeka kada rukopisana knjiga i dalje ne nestaje sa kulturnog horizonta. Prema posmatranju D.

Medakovića, mnogo srpskih ilustracija pripada Nikoli Neškoviću. Upravo ovom majstoru vlastiti je stil prisutan na minijaturama: lica su prikazana s većom čovječnošću, toplinom, intimom. Autor koristi barokne antiteze: svečanu uzdignutost i grotesku, tragediju i humor, istorijsko i mitološko. Sve je ovo dalo osnove da se Neškovića nazove jednim od prvih umjetnika baroka XVIII vijeka, u čijim djelima niču prvi elementi rane senzualnosti.

Takav put prolazi srpska knjižna ilustracija od prvih koraka prema baroku u minijaturama G. Venclovića, prema najavama novih pojava u umjetnosti koje nalazimo u N. Neškovića.

Barokizacija ikonopisa

Ikonopis (ikonopisanje) – osnovni žanr slikarstva davne ukrajinske i srpske umjetnosti – takođe se postepeno podvrgava evoluciji. Nove pojave u Ukrajini primijetne su već u tradicionalnom ikonopisu stručnih zografa druge polovine XVI vijeka, kada se primjećuju neke raznolikosti slikarskih manira, određeno mijenjanje starih načina ikonopisa. U srpskom ikonopisu dolazi do napuštanja tradicionalnog shvaćanja ikone kao kulturnog obilježja i prima se koncept vjerske slike koja ne samo da predaje književni siže i pouke, nego je ispunjena intelektualnim i duhovnim sadržajem. Nastanak takvih pojava bila je velika pobjeda baroka.

U oblasti ikonografije, Ukrajina je takođe bila uzor vrijedan za imitiranje, utoliko što je, zahvaljujući Ukrajini, uglavnom formiran repertoar srpske umjetnosti XVIII vijeka. Tradicionalna razmjena ikona ostvarivala se među slovenskim istokom i jugom, u vrijeme preseljavanja Srba u Austrijsku monarhiju. Mnoga srpska hodočašća na istok s molbom za podršku Crkve, kao po pravilu bila su praćena donošenjem ikona.

Stilske izmjene, obilježene elementima baroka, pojavljuju se u ikonopisu 30-ih godina XVIII vijeka, što ilustruju ikonostasi, te pojedini radovi iz današnje Vojvodine. Imena autora ovih radova, iako nisu sva identifikovana, značajno proširaju galeriju srpskih umjetnika koji su bili povezani s ukrajinskom tradicijom. Nastanak ikona u manastiru Vrdnik

Ukrajinska barokna ikona Pokrov Bogorodice

(1743.), naprimjer, demonstrira usmjerenje nepoznatog autora (po pretpostavkama – Stefana Zoranića) na kijevsku ikonopisanu tradiciju.

Značajan dio srpskih ikonopisaca prolazi kroz kijevsku školu ikonopisanja. Ovaj proces doseže vrhunac sredinom i na početku druge polovine XVIII vijeka. Već od 70-ih godina primjećuje se postepeno priklanjanje tradiciji bečke umjetničke škole. To se posebno zapaža u radovima Mihajla Radosavljevića, koji se oslobađa ukrajinskih uticaja i prelazi na zapadne uzorke. Ali, kao i u drugim sferama duhovne kulture i umjetnosti, prisutnost ukrajinskog ikonopisa primijetna je sve do početka XIX vijeka. Ovome su doprinijele tematske različitosti i stilska novina ukrajinske ikone, čije teme su nasljeđivali Srbi.

Veliku ulogu u tematskom obogaćenju srpske religijske slike i dalje će odigrati knjiška ilustracija ukrajinskih izdanja, prije svega popularna „Ifika jeropolitika“ te drugi izvori ukrajinskoig porijekla. Davni sižeji, poznati još iz srednjovjekovnog repertoara, dobivaju karakteristike baroka. Jedan od primjera je i motiv „Bogorodica – drvo koje daje život“. U Ukrajini je ova simbolička tema ozdravljenja bila dosta raširena i često je prikazivana slika svetih otaca koji iz izvora crpe vodu i dijele je ljudima. Jedna od kolekcija ikona Narodnog muzeja u Beogradu jasno podsjeća na ukrajinsku, pri čemu su u tradicionalnoj temi prisutne očigledne stilske izmjene baroknog porijekla. O ovom duhu ikone su pisali Dimitrije Bačević i Mihajlo Jevtić.

Novi momenat u srpskom ikonopisanju su alegorijske slike. Na ikonama V. Ostojića prenose se alegorijske priče o Bogatašu i ubogom Lazaru, o svadbi u Kani, o hljebovima čiji se broj povećava i sl. Upravo s ukrajinskim uticajem se povezuje širenje popularne ikone „Pokrov Bogorodice“, kao i slike „Bogorodica sa sedam mačeva i sedam biljki“. Zahvaljujući ovim zajedničkim kompozicijama, srpska ikonografija prerasla je u dinamičku sliku, oslobođenu srednjovjekovne statike i pogleda na svijet koji je postepeno nestajao. Na ikonama se zapažaju novi znaci umjetnosti, ranije nerazvijeni, kao na primjer, slike prirode.

Pejzažni žanr počinje svjedočiti o srodnosti srpskih i ukrajinskih autora koja se svodi na sličnost tehnike izrade, položaj majstorske ruke i na istu ritmiku ovladavanja načinima rada naučenih na zapadu.

Unutrašnjost crkve

U srpskoj crkvi izrasta još jedna pojava, nova u odnosu do prethodne tradicije, to je visoki ikonostas. Kao pravilo, on je bio ograda pred oltarom – upravo su takve ikonostase imale crkve srednjovjekovnog vremena. Tek u vrijeme preseljavanja, nastaju *jarusni* (nizani jedan nad drugim) ikonostasi. Njihov nastanak istraživači povezuju s istočnoslovenskim uticajima. Nije isključeno da su izvođači prvih takvih ikonostasa bili ukrajinski graveri. Moguće je da su i oni dolazili Srbima zajedno s umjetnicima, učiteljima, sveštenicima.

Postoji potreba za uporednim istraživanjem geneze srpskog graverstva, crkvenog inventara, ornamenta i tome slično. Ukrajinsko rezbarstvo u drvu u vrijeme jačanja kulturno-umjetničkih odnosa sa Srbima bilo je dovoljno razvijeno i moglo se prenositi u izradi enterijera crkve kod Srba u čemu je učesće ukrajinskih umjetnika očigledno.

Srpska drvena rezbarija XVII–XVIII vijeka, kao i sitna plastika, u cijelosti imaju nešto slično s ukrajinskom. Kao i u drugim sferama umjetnosti, vjerovatno je da su ukrajinski majstori imali vlastite učenike koji su kasnije samostalno stvarali ikonostase s mnogim galerijama (slojevima) i s originalnim pozlaćenim rezbarijama. Može se petpostaviti da su ukrajinski rezbari stvarali kratko nakon dolaska ukrajinskih ikonopisaca, ili su zajedno s njima stvarali veličanstvene enterijere u stilu baroka. Ovaj proces okončan je tek u 80-im godinama, kada je nastao srpski barokni ikonostas.

Odgovarajuće promjene javile su se u raznim vidovima sitne plastike. Posebni predmeti kulta su se kupovali ili naručivali za potrebe crkve u kijevskim radionicama. Srpski doseljenici u ukrajinskim zemljama smatrali su svojom obavezom da u domovinu pošalju kultne stvari, nabavljene ovdje. Upravo u znak solidarnosti sa Slovenima, svoj doprinos u vidu poklona davali su i ukrajinski građani, o čemu nam govore sačuvani pisani dokumenti. Tako se odvijala specifična veza od Dnjepra do Dunava i Jadranskog mora.

Dalmatinac Gerasim Zelić, nakon povratka iz Ukrajine, donio je u svoj manastir u Krupi krst, te druge stvari, koje su mu dali zemljaci, doseljenici

u ukrajinske zemlje, a takođe i Ukrajinci, o čemu svjedoči zapis: *Ovaj krst su poklonili Samijlo Ređko sa suprugom Natalijom u Svetouspensku dalmatinsku porodicu u Krupi trudom i staranjem jeromonaha Gerasima Zelića, u avgustu 1783. g. u Malorusiji. A još jedan napis se nalazi na čaši u jednom muzeju u Sarajevu: Ova čaša donesena je iz Malorusije teškim radom i staranjem slijedećih: igumana Nikodima, a prilozima za nju su bili kozaci iz Zaporožja Iljko Fedorovič i Konon Josipovič, 1786. godine, 1 augusta.*

Potrebno je posebno ispitati ornamenat vezenog crkvenog ruha, posebno mitropoličnog, te ostalih atributa vjere. Naučnici su već obraćali pažnju na rusko porijeklo crkvenog veza. Srpski vez takođe je obilježen biljnim detaljima, raširenim u Ukrajini u XVII–XVIII vijeku, s motivima cvijeća u loncima, što je rezultat uticaja renesansno-baroknih motiva.

Dekorativni oblici baroknog stila su raznim putevima pritali Srbima, davali su poticaj za razvoj srpske primijenjene umjetnosti kao sastavnog dijela crkvenog ansambla, koji je ispunjavao hramove.

Portret

U unutrašnjosti srpskog hrama primjećuje se postepeni nastanak, te razvoj portretnog slikarstva. U ukrajinskoj i srpskoj kulturi portret je postojao iz davnih vremena, još od srednjeg vijeka, i njegov razvoj kod Ukrajinaca i Srba ima mnogo čega zajedničkog. Tek s vremenom baroka su povezane značajne izmjene u srpskom portretnom slikarstvu, koje je obilježeno odlučnim uplitanjem u tradicionalne norme i kanone.

Danas znamo o nekoliko radova, koji pripadaju Vasilju Romanoviču, kojeg nazivaju i slikarem pri rezidenciji patrijarha Arsenija Čarnojevića. U žanru portreta kod majstora Romanoviča rade Stefan Tenecki, Nikola Nešković, Joakim Marković, te drugi autori, čija imena se javljaju u posljednjim decenijama XVIII vijeka. Stil stvaranja ovih portreta jasno podsjeća na kijevsku tradiciju ikonopisa.

Portret srpskog patrijarha Arsenija III Čarnojevića napravljen je u tipološkom stilu prezentacije portreta ukrajinskih jerarha. U galeriji srpskog

portretnog slikarstva čini se da ima najviše crkvenih velikodostojnika. Ovi portreti su po tipologiji bliski ukrajinskim uzorima, u kojima preovladavaju lakonizam, zatvorenost, uzdržanost u razotkrivanju unutrašnjih osjećaja. Većina radova nepoznatih autora stilskim posebnostima upućuju na direktnu vezu s kijevskom školom portretnog slikarstva, što u cijelosti traži detaljno upoređivanje i izučavanje.

Srpski portret XVIII vijeka je zasnovan na baroknoj koncepciji i stilu, blizak tadašnjoj zapadnoevropskoj umjetnosti i tipološki je u vezi s ukrajinskim portretnim slikarstvom tog vremena, što je rezultat neposredne veze s kijevskom školom slikarstva. Kao i u drugim sferama srpske kulture, razvoj slikarstva tokom posljednjih decenija XVIII vijeka obilježen je pojavom konkretnih ličnosti, čija djelatnost izražava postepeno, ali trajno uključivanje u evropski umjetnički proces. Takva ličnost u slikarskoj umjetnosti je Teodor Kračun (sredina XVIII vijeka – 1781.), priznat kao vrhunska pojava srpskog slikarstva XVIII vijeka.

Razvoj stvaralaštva T. Kračuna sumira put kojim je prošla srpska umjetnost – od zastarjelih postvizantskih tradicija, preko ukrajinske škole upoznavanja s zapadnoevropskim slikarstvom, do neposrednog direktnog poznavanja ove umjetnosti. Geografija tog razvoja predstavlja svojevrsni put od Kijeva do Beča, od ranog do zrelog baroka.

Prve korake T. Kračun je ostvarivao u neposrednoj vezi s ukrajinskom umjetničkom tradicijom u njenoj srpskoj varijanti. Rani Kračunovi radovi su veoma bliski ukrajinskoj tradiciji i upućuju da je on, vjerovatno, bio među učenicima Vasilja Romanoviča, koji je imao svoju školu u Hopovu. Vremenom je saradivao s boljim učenicima Romanoviča, kao što su Vasa Ostojić i Dimitrije Bačević. Posljednji je bio učitelj mladog talentovanog majstora, na kojega je najviše i uticao. Postoji pretpostavka da je mladi Kračun boravio u Kijevu, gdje su, kao što je već spomenuto, slali na studije u Lavrovsku slikarsku radionicu najsposobniju omladinu. Teodor Kračun je u srpskoj slikarskoj umjetnosti ono što je u književnosti Dositej Obradović. U izvjesnoj mjeri, on je prešao isti put kao i poznati ukrajinski slikari D. Levicki, te L. Borovikovski, koji su u Ukrajini bili vjesnici rokoko stila, koji nije postao suštinski za ukrajinsko društvo.

Usljed kolonijalne politike Peterburga, Kijev je gubio prioritet lidera evropeizacije istočnoslovenske kulture. On se pretvara na provinciju koja je davala svoje snage „sjevernoj Palmiri“. Zbog toga umjetnici ostavljaju nekadašnju oazu evropske kulture, Kijev, tražeći razumijevanje i mogućnosti za realizaciju stvaralačkih namjera u Peterburgu. Ukrajinski slikari oslobađaju se nacionalnih crta umjetnosti, nastupajući kao predstavnici klasicizma čiji je stil u ruskoj varijanti teško razlikovati od evropskog klasicizma.

Crkvena muzika

Posmatrajući srpsku baroknu umjetnost, nemoguće je ostaviti bez pažnje tako važnu njegovu komponentu kao što je muzička kultura. Njen razvoj se nije razlikovao raznovrсноšću, zbog turske navale u srpske zemlje. Ovdje ne zapažamo stilske epohe, adekvatne zapadnoj gotici, flamanskoj polifoniji, italijanskoj instrumentalnoj muzici. Samo barok je postao prepoznatljiva etapa u ovom razvoju.

Kao i u drugim sferama umjetnosti, prethodni razvoj srpske muzike imao je mnogo zajedničkog s ukrajinskim što se posebno uočava ako se uporede umjetnički izrazi u folkloru, obredima, ritualima. Kao i u ukrajinskoj Rusiji, u srpskim zemljama bila je raširena umjetnost narodnih pjevača. Srpske guslare znali su u Ukrajini, kuda su oni išli zajedno s emigrantima koji su bježali od osmanlijskog proganjanja. Prema poljskim hronikama XV–XVIII vijeka, posebno Mjaskovskog i Morština, za srpske putujuće pjevače postojalo je veliko interesovanje za nastupe u dvorovima bogatih feudalaca u ukrajinskim zemljama, a bili su poznati i među ukrajinskim kozacima, posebno u Zaporožju.

Kao sastavni dio crkvene kulture, muzika je doživjela sve promjene koje su se dešavale u cjelokupnom srpskom društvu u kontaktu s pravoslavnim Istokom. Slično N. Radojčiću koji je tvrdio da je srpsku književnost XVIII vijeka nemoguće predstaviti bez odnosa s Kijevom, savremeni muzikolozi naglašavaju neophodnost razmatranja srpske muzičke umjetnosti ovog vremena u širem spektru kulturnih komunikacija s Kijevom.

Od kraja XVI i početka XVII vijeka, ukrajinska duhovna muzika u svom postepenom razvoju prihvaćala je polifoniju i barokne forme i nizom obilježja približavala se zapadnoevropskoj baroknoj muzici, jer u Ukrajini još nije bilo temelja za prihvaćanje ranijih oblika operne i ostalih posebnih oblika evropske umjetnosti. Zbog toga se ovdje u velikoj mjeri širila horska muzika koja je objedinjavala zapadnoevropske crte s nacionalnom tradicijom. Zapadnoevropski muzički elementi, transformirani u ukrajinskoj pravoslavnoj tradiciji, stizali su Srbima, koji su iz pravoslavnog Kijeva bez oklijevanja primali umjetnost, što se nije moglo reći i za umjetnost katoličkog ili unijatskog porijekla. U srpskoj muzičkoj kulturi vijekovima zapažamo istu pojavu kao u ukrajinskoj – prevlast horske muzike.

Rukopisne zbirke koje su i danas sačuvane u srpskim arhivima, manastirskim bibliotekama, svjedoče o dosta širokoj rasprostranjenosti ukrajinske muzičke literature u srpskom crkvenom središtu. Imajući u vidu intezivnost pristizanja knjiga, može se smatrati da su ovdje bile i knjige namijenjene za bogoslužbeno pjevanje, kojih i danas ima veliki broj u Ukrajini. Ove knjige su bile uglavnom korišćene u crkvenoj praksi i sistemu učenja u bratskim školama. Prije svega, to se odnosi na poznate irmologione.

U biblioteci Matice srpske sačuvan je „Irmologion...Osmoglasnik“, najstarija muzička kolekcija Ukrajine (Lavov, 1702.) koji je, kao što svjedoči zapis, stigao Srbima zahvaljujući Jovanu Iliću, jednom od hodočasnika u Kijev. Ovdje su sačuvani priručnici ukrajinskog porijekla iz crkvenog pjevanja koji sačinjavaju tipične uzorke ukrajinske poligrafije XVIII vijeka. Na naslovnoj strani jednog primjerka zabilježeno je da su ovo „černjigivsko izdanje“, 1761. godine donijeli u manastir Hopovo srpski hodočasnici. Fondovi Matice srpske čuvaju i rukopisne kolekcije duhovnih koncerata iz XVII vijeka, koji su ovamo stigli iz biblioteke Save Tekelije; u arhivu Srpske akademije nauka i umjetnosti u Beogradu sačuvana je kolekcija crkvenih pjesama koje je, kao što se misli, sastavio za rostovskog mitropolita ukrajinski crkvenjak, Ivan Zaslavski.

Arhivska istraživanja koje je obavila kijevski muzikolog N. O. Gerasimov-Persidska, potvrđuju direktnu vezu srpske muzičke tradicije s

kijevskom. Objavljeni materijali iz fondova Matice srpske u Novom Sadu stvaraju pretpostavke o postojanju pjevačkih knjiga. Istraživačica je skrenula pažnju na posebnosti umjetničke obrade ovih izvora odabranim ukrasima. Analiza grafika s tipičnim baroknim alegorijama ukazuje da su rukopisi nastali sredinom XVIII vijeka. Ovaj rasprostranjeni oblik muzičkog stvaralaštva u Evropi svojstven je raznim nacionalnim školama, pa tako i ukrajinskim. Ostvarena publicistika svjedoči o širenju ovog žanra u istočnu Evropu, a otuda na jug. Karakteristično je, kao i u ostalim oblastima umjetnosti, da je ova oblast postojala i u katoličkoj umjetnosti, ali nije moga biti preuzeta u srpskoj sredini neposredno od komšijskih kultura – hrvatske, austrijske ili mađarske, već su je prihvatili od ukrajinske – kao pravoslavnog posrednika.

Za izučavanja daljnje evolucije ovog žanra na teritoriji Srbije potrebno je utvrditi u kojoj mjeri je on nastavio da živi u srpskoj kulturi, da li se može govoriti o njegovoj srpskoj nacionalnoj verziji. U izvjesnoj mjeri odgovor na to pitanje treba da daju dodatna arhivska istraživanja koja bi znatno proširila sliku prodora ukrajinske muzičke tradicije na Balkan i otkrila razmjere njenog učesća u stvaranju nacionalne varijante srpske barokne muzike.

Budući da se kijevski način pjevanja primjenjivao u crkvenim krugovima, duhovne pjesme su izlazile iz manastirskih ćelija i širile se u narodu. Kao što je već rečeno, širenje kanta u srpskoj sredini bilo je povezano s popularnošću poezije i doprinijelo sekularizaciji oba vida umjetnosti. Nema sumnje da su ukrajinski učitelji pjevali ove pjesme jer je pjevanje kanta ulazilo u školske programe i kao takvo nije moglo biti nepopularno. Značajnu ulogu u širenju ovih pjesama odigrala je i “Tragikomedija” M. Kozadžinskog. Muzička komponenta je bila svojevrsna norma školske drame koja je često uključivala izvođenje crkvene himnografije. Ovdje je nerijetko bio prisutan hor, pjevane su duhovne pjesme, kante, dodavane narodno-običajne pjesme, te drugi oblici tadašnje muzičke kulture. Srpski učenici su izvodili ova djela prema ukrajinskim notnim uzorcima.

O prisutnost kijevskog uticaja svjedoče već spomenute rukopisne, te prve štampane srpske knjige. Ukoliko su se razni komplikovani žanrovi muzičke kulture baroka održali tokom vijekova, zasluga je pripala

ukrajinskoj kanti. Upravo ovaj vid pjevanja posjeduje glavno mjesto u svim najpoznatijim pjesmaricama, rukopisnim i štampanim, koje su bili poznate Srbima u XVIII vijeku. Njihovo širenje na velikom prostoru raseljenih Srba – od Dunava do Jadranskog mora i dalje, svjedoči o značaju tih pjesama u srpskom društvenom životu. Njihova geneza je dosta jasna na što upućuje M. Speranski i konstatuje da je njihova domovina “Ukrajina i kulturno središte Kijevske duhovne škole”. Pjesme ukrajinskoig porijekla Srbi su prihvaćali kao svoje, o čemu posebno svjedoči pjesmarica iz 1750. g. (koja se čuva u Francuskoj nacionalnoj biblioteci), i u kojoj su srpske pjesme duhovnog i narodnog sadržaja napisane uporedo s ukrajinskim. Istovremeno su pristizale pjesmarice moskovskih izdanja, obilježene ukrajinsko-ruskom mješavinom muzičke i pjesničke kulture.

Popularnost pjevane poezije u srpskom društvu imala je analogiju u Ukrajini, gdje kanti dugo vremena nisu gubili svoju publiku, prepisivani su, išli od ruke do ruke, ostavljani su u nasljedstvo, sačuvani u pisanom obliku.

Kao tipičan predstavnik baroknog višejezičja, Z. Orfelin je bio i pjesnik, i graver, i muzički obrazovan čovjek. Tekst njegovog “Pozdrava” ima grafičku obradu u baroknom stilu, što je bilo tipično za pjevačke rukopise, ukrašene pažljivo izrađenim dekoracijama. Pronađeni u arhivima Matice srpske, oni svjedoče o ukrajinskom porijeklu i datiraju iz vremena kada su ukrajinsko-srpske veze bile u najvišem usponu. Z. Orfelin se smatra jednim od prvih “vojvođanskih muzikanata”, a njegova muzička posveta u “Pozdravu” cijeni se kao primjer prisutnosti kod Srba elemenata himnografije zapadnoevropskog tipa raširenog u ukrajinskoj kulturi. Kao učenik kijevskog magistra Timofija Levandovskog, Z. Orfelin je mogao poznavati rimsku notaciju i uvesti u srpske crkve ukrajinski način pjevanja. Upravo takvim oblicima su bliski notni zapisi Z. Orfelina koji je prema ukrajinskim uzorcima pisao kante, i panegerike. Njegov “Pozdrav”, kao jedini poznat primjer neliturgijske pjesme XVIII vijeka, svjedoči da je, zahvaljujući kijevskom pjevanju, te rimskoj notaciji, srpska muzička kultura odstupala od kanonskih pjesama i približavala se svjetovnoj muzici.

Zahvaljujući usmenoj formi, pjesme su se širile daleko preko granica neposrednog boravka ukrajinskih umjetnika i pratile tragove srpske dijaspore čak do Jadranskoga mora. Tako je u biblioteci manastira Krka nađen muzički zapis crkvenih pjesama, obrađenih rimskom notacijom.

Popularnost kante i njeni putevi dobivaju iste tendencije koje su bile prisutne u Ukrajini: iz crkve, za srednjovjekovnu kulturu tradicionalnog centra – umjetnost ulazi u škole, odakle je u vrijeme “rekreacije” šire putujući muzikanti – učenici ili “pojci”. Crkvena kultura postaje tekovina gradskog stanovništva, ulazi u folklor. Istovremeno, traje obratni proces prelaska svjetovne, folklorne tradicije u crkvenu, posredovanjem putujućih pojaca, koji su, vraćajući se s odmora, nosili u škole i manastire duhovnu kulturu svojih porodica.

Duhovna pjesma: od ukrajinske do srpske

Kao i u ukrajinskoj muzici, kanti, dakle duhovne pjesme su prodirale ne samo u folklorno središte – one su bile tijesno povezane sa daljnjim razvojem profesionalnog stvaralaštva i uticale na instrumentalnu muziku, što se vidi u djelima poznatih srpskih kompozitora XIX vijeka. To se posebno tiče onih umjetnika koji su bili povezani s Vojvodinom, koja je u prošlosti bila poznata po tjesnim kontaktima s Ukrajinom. Takvim pripada Kornelije Stanković, koji je pod uticajem bečkih slovenofilskih krugova došao u Sremske Karlovce, gdje je, od 1855. do 1857. godine, zapisivao narodno crkveno “pojanje” XVIII vijeka, koje je postojalo samo u usmenoj tradiciji. Istovremeno, zapisivao je narodne melodije koje je kasnije uključio u vlastite koncerte. Značajan korak u razvoju srpske muzike sačinjavalo je stvaralaštvo kompozitora i koreografa Stevana Mokranjca (1856.–1914.), koji je na novi način prilazio narodnim melodijama. U svojim kompozicijama umjetnik je koristio i crkvenu melodiku, što se uočava u njegovim zbirkama “Osmoglasnik” i “Strano pjenije”. Uporedna istraživanja srpskog narodnog “pojanja” s pjevačkom tradicijom crkvene muzike XVIII–XIX vijeka

pravoslavnog kruga – vizantijskog, davnosrpskog, ukrajinskog, ruskog, te bugarskog, ukazuju na neke tonalne i formalne karakteristike kijevskog napjeva, posebno u finalnom djelu.

Preko srpskog posredovanja, ukrajinska duhovna muzika se širila čak do italijanske granice, o čemu svjedoči duhovna muzika srpske crkve u Trstu. Srbi su ovdje doselili iz hrvatske Dalmacije već u prvoj polovini XVIII vijeka, kada je ovo mjesto bilo slobodni lučki i trgovački centar na sjeveru Jadranskog mora. Ova najudaljenija opština srpske dijaspore bila je i najzapadniji ogranak širenja ukrajinske kulture među pravoslavnim Slovenima. Ovdje se ostvarivao sav repertoar srpskih crkava Vojvodine, odnosno kijevski crkveni napjev, a takođe i horski koncerti. Višeglasni hor je načinom pjevanja bio stran srpskoj vizantijskoj tradiciji. U Ukrajini je on nastao u XVII vijeku kao rezultat kontakata s evropskom muzičkom kulturom. Kod Srba se višeglasje (polifonija) javlja znatno kasnije – od 30-ih godina XVIII vijeka, ponovo usljed direktnih veza sa istočnoslovenskim kulturnim tradicijama, tačnije s ukrajinskim barokom.

U Vojvodinu je i dalje pristizala štampana produkcija iz Peterburga, posebno muzička djela Maksima Berezovskog i Dmitra Bortnjanskog, koji su porijeklom bili Ukrajinci. Djela ovih autora su bila poznata i ostvarivana na početku XIX vijeka u srpskoj opštini u Trstu. Faktički, upravo je ova opština postala središte preko kojeg su italijanski kompozitori imali direktnu mogućnost da se upoznaju s crkvenom pravoslavnom muzikom. Niz primjera potvrđuje da su je italijanski autori izučavali upravo ovdje i svoje znanje upotrijebili u stvaranju crkvene muzike namijenjene neposredno srpskoj publici.

Dakle, u italijanskom okruženju na svoj način je zatvoren krug zapadnoevropske kulturne cirkulacije. Slično tome, kao i knjižna pjesma, kantate su krenule u XIII–XIV vijeku iz Španije i Italije preko Njemačke, Češke, Poljske, stigle u Ukrajinu i Bjelorusiju, a otuda, razvijajući se tokom XVI–XVIII vijeka, došle u Moskoviju. U XVIII vijeku došla je do Srba u Austrijskoj monarhiji. Srpski duhovni centri postali su posljednja karika u ovom lancu kulturnih cirkulacija. Zahvaljujući ukrajinskom uticaju i

posredništvu, ova muzika se oslobodila srednjovjekovne konzervativnosti, priključila, a kasnije se i utopila u opšte-evropski kulturni tok. Ovo uočavamo u svojevrsnom mikromodelu ovog procesa u sloveno-italijanskim kontaktima u Trstu, gdje se na početku XIX vijeka desio susret dviju tradicija - zapadne (evropske) te južno-istočne (ukrajinsko-srpske). Mimo religijskih konfrontacija, duhovna kultura se razvijala i pobjeđivala konfesijska otuđenja, u jedinom krugu zapadnoevropske cirkulacije u nacionalnim varijantama, od kojih je jedna bila srpska duhovna muzika, obilježena stilskim crtama baroka.

U sintezi različitosti obilježenih komponenata (notno pismo manastira na Svetoj gori, kijevski napjev u izvođenju ukrajinskih “pevčika”, koji su sastavljali notni sistem katoličkog bogoslužja s pravoslavnim pjevanjem, folklorna tradicija) formirala se srpska muzička kultura XVIII vijeka, koja već prema karakteru nije bila vizantijska. Pobjednički ukrajinski uticaj, koji je suvereno vladao na teritoriji Karlovačke mitropolije, širio se putevima srpske dijaspore do Jadrana i Italije, on se postepeno pretvarao u nacionalnu srpsku varijantu pravoslavnog baroka. Razmotren proces predstavlja još jedan veoma važan rezultat genetičkih i kontaktnih veza s ukrajinskom, a kasnije i evropskom muzikom.

Međuetničke veze baroknoga doba

Srpske migracije u Ukrajinu kao pojava baroknog slavizma

*Neprekidno rojile su se misli o odlasku – o odlasku u daleku
Rusiju, o kojoj pun očaja u punom oslabljenju on je tako
sanjario.*

Miloš Crnjanski, Seobe

Jedna od najizraženijih osobina folklora baroka je bio razvoj mita o slovenskom jedinstvu poznatom kao slavizam. Davne legende o odvajanju Slovena od neke zajedničke braće, pretpostavka o zajedništvu, kao potrebi jedinstva u uslovima političke opasnosti, stvarale su nove oblike djela kojima je tako bogata barokna kultura Slovena.

Praslavenska antiteza “mi – oni”, posebno aktuelizovana u sloveno-slovenskom prostoru, nije gubila svoje značenje u XVII vijeku u uslovima napetih religijskih međuetničkih konfrontacija, stvarajući razne eksplikacije o Slovenstvu, kao odrazu nostalgije diljem slovenskog svijeta. Misli o jedinstvu prolaze veliki prostor od Jadrana do Dnjeptra, gdje nastaju brojna djela s idejom baroknog slavizma.

Srpski mit o Rusiji

Uključivanjem vjere u mogućnost rješavanja političkih problema putem slovenskog jedinstva, bila su doseljenja Srba u Ukrajinu sredinom XVIII vijeka, koja je potrebno razmatrati kao posljednji talas baroknog slavizma. Osim političkih, strateških motiva, koji su slijedili ovaj proces, postojala je još jedna stimulacija svjesnih migracija na slovenski istok – vjera u jedinstvo, koje doseže mitološke razmjere, ostvarene korišćenjem barokne estetike i stilistike.

Preseljenje Srba u Ukrajinu koja je bila podređena Ruskome carstvu je jedan od najtipičnijih primjera međuetničkih veza analiziranog vremena. Kao značajan istorijski događaj, ovaj proces je posebno interesantan utoliko više što daje konkretne rezultate neposredne etničke interakcije, kada dva tipološki i istorijski slična naroda žive u direktnoj uzajamnoj vezi. Srpsko-ukrajinske etničke veze sredine XVIII vijeka pružaju mnoge dokaze tipološke srodnosti dvaju naroda, neposredno u etnofolklornoj sferi, a jedan od dokaza je i sudbina Srba koji su naselili ukrajinske zemlje sredinom XVIII vijeka. Tome su prethodile velike srpske seobe, 1690. g. u austro-ugarske krajeve koje nisu donijele očekivano olakšanje. Zbog politike Austrije, vjerske

Kozačka flota na Crnome moru

zabrane i bijede, mnogi su se vraćali u krajeve pod turskom okupacijom. Istovremeno, u srpskoj sredini živjela je i rasla nada da će naći spasenje na istoku, u granicama daleke Rusije. Ideja o jakoj istočnoslovenskoj državi-zaštitnici, imala je duboke korijene u srpskoj sredini i dobila je konkretnu podršku ruske diplomatije, koja je nastojala srpskim doseljenicima ojačati takozvanu *Ukrajinsku liniju* dakle južnu granicu ruskoga osvajanja Ukrajine s planom izlaska na Crno more.

Ta linija se dosegala granice ukrajinskih kozaka u njihovim prostorima poznatim kao Zaporožka Sič. Pripremajući se za daljnju okupaciju ukrajinskih zemalja, carski dvor je pripremao likvidaciju tog izraza ukrajinskog slobodarsva. Za to je bila potrebna vojna snaga, ljudski potencijal. Rusiji je imponovalo raspoloženje srpskih doseljenika u Vojvodinu, nezadovoljnih politikom bečkog dvora, a inspirisanih mitom o „istovjernom“ ruskom caru kao branitelju i čuvaru.

Kao rezultat zajedničkog djelovanja ruske diplomatije i srpskih vojnih vrhova, 1750. i 1753. g. prošla su dva talasa srpskih seoba u Rusku imperiju, a u biti – u Ukrajinu. Seobe sredinom XVIII vijeka činile su jednu od etapa najmasovnijih i politički najorganizovanijih migracija Srba na slovenski istok. Uloga Kijeva koji se od davnina smatrao epicentrom rusjke, dakle ukrajinske slave i znanja (Srbi su ga veličali kao „carstvujušćij, Bogom poslan grad“), bila je velika. Ta vjera u spasitelja koja je živjela u narodnim uvjerenjima, kojim su vođeni Srbi u svojoj težnji prema Rusiji, nije bila ništa novo. Pretpostavke o slavenskom jedinstvu imaju mitološku podlogu, povezanu arhaičnim vremenima folklornog sjećanja. I prije seoba u XVIII st. prema Rusiji-Ukrajini bilo je tragova, odjeka takvih doseljavanja na slavenski istok. Još je istaknuti pisac Ivan Franko primijetio da je pitanje ukrajinsko-srpskih veza XVI–XVII vijeka prilično tamno mjesto u istoriji. Osim izvora u davnoj istoriografiji i usmenim svjedočenjima XVI vijeka, za sistematsko izučavanje značajni su izvori XVII vijeka, koji govore o učešću Srba u istorijskim događajima u Ukrajini, gdje se spominju „Srbi kozaci“ u vojsci kneza Ostrožkog, o Srbima između kozaka u Zaporožju. O srpskim seobama u Ukrajinu u XVIII–XIX vijeku poznato je nešto više.

Pokušaćemo izdvojiti najznačajnije razloge koji su uticali na karakter međuetničkih veza čiji je rezultat bio da od svih etničkih grupa jedino Srbi ne nastupaju kao samostalna etnička grupacija. Ova činjenica je posebno zanimljiva kako na planu etnoloških komparacija ukrajinske i srpske mentalnosti, tako i s aspekta sagledavanja posljedica ideje slovenskog patriotizma koji u datom vremenu nazivamo baroknim slavizmom.

Kao što je već rečeno, srpske seobe u Ukrajinu između 1750. i 1753. g. bile su posljednji talas baroknog slavizma. Kao i ideje Križanića o Moskvi kao spasu, ukrajinska očekivanja su 1654. u doba rata Bogdana Hmeljnickog s Poljskom, pronaći u Moskvi razumijevanje pretrpjela poraz. Slična razočarenja doživjeli su i srpski doseljenici. Migracije Srba završene su postepenom asimilacijom i nestankom doseljenika kao posebne nacionalne manjine. Srpska vojna naselja na Ukrajinskoj liniji je Carska Rusija iskoristila za likvidaciju Zaporožke Siči, za daljnje širenje imperije na jug i nakon izvršenja ovih zadataka likvidirana su administrativno.

Međutim, samo političkim manevrima Rusije, kao ogromne mašine za konglomeraciju naroda, ne iscrpljuju se razlozi nestanka Srba. Objašnjenje je moguće tražiti u trouglu srpsko-ukrajinsko-ruskih etničkih, te političkih odnosa. Poseban interes čini priroda „unutrašnjih“ ukrajinsko-srpskih odnosa, prema kojima je Rusija bila vanjski faktor, koji je ubrzao asimilaciju dva kako etnički, tako i istorijskom sudbinom srodna naroda. Uključenje međuetničkih kontakata i folklorne problematike u objašnjenje ukrajinsko-srpskih odnosa svjedoči da su se ove veze odvijale neravnomjerno i ne samo na planu duhovne solidarnosti.

Kad su srpski migranti bili razmješteni na ukrajinskom zemljama, nisu bili sa dobrodošlicom dočekani među stanovništvom. Konfrotacija srpskih doseljenika s ukrajinskim seljacima na takozvanoj Ukrajinskoj liniji imala je svoje logičko objašnjenje, mada motivi kojima su vođeni srpski doseljenici u svojim migracijama nisu mogli naići na puno razumijevanje u ukrajinskoj sredini zbog mnogo razloga.

Shvaćanje slovenskog jedinstva, aktuelizirano na slovenskom jugu, nije imalo velikog odjeka u istočnoslovenskim zemljama, posebno u

nižim krugovima. Slovence, kao „etnički srodnu braću“ u duhu baroknog slavizma primao je uglavnom uži krug ukrajinske elitne inteligencije, odnosno crkvenjaci. Iako je tema Slovenstva bila jasno predstavljena u djelima ukrajinskih baroknih autora, u seljačkim masama ona nije imala takvog uspjeha kao u srpskoj folklornoj svijesti. Socijalno-utopijska ideja o traženju tamo negdje, na slavenskom istoku, obećane zemlje i „dobrog cara-zaštitnika“, već nije imala osnove, a istok (odnosno u suštini ukrajinska narodnost) već je preživio razočarenje u ovaj mit. Zato srpski doseljenici, koji su sa sobom na istok nosili južni mit, nisu mogli ovdje naići na razumijevanje.

Ideja vjerske solidarnosti (pravoslavnih s pravoslavnima), aktualna za Srbe, već u XVIII vijeku nije imala tu snagu i uticaj na ukrajinsko stanovništvo koje je osjećalo pritiske upravo od strane pravoslavne sredine (Rusija), iako je tatarsko-turski jug i dalje bio nemiran.

Politički motivi srpskih seoba bijahu tuđi i čak neprijateljski za ukrajinsko stanovništvo. Srbe je Rusija raspoređivala na jug s ciljem da likvidira ukrajinsku samostalnost, prije svega Zaporožje. Kao privilegovana kategorija kolonista, srpska migracija je značila za mjesno stanovništvo gubljenje zemlje koja je davana strancima, što je izazvalo bijes i protest starosjedilaca.

Antropološke, etničke crte doseljenika, koji su tokom vijekova primali balkanske običaje, izazivali su čuđenje, a često i ismijavanje od mjesnog stanovništva. Ovo su doseljenici osjetili već na ulicama Kijeva. Srbi su čak bili primorani da se žale carskim vlastima na takav odnos.

Iako su vojno-administrativna srpska naselja na Ukrajinskoj liniji u nekoj mjeri odgovarala načinu života zaporoških Kozaka (što je zabilježeno u istorijskim radovima), konkretna strategijska funkcija doseljenika, kao snage koja će vremenom biti iskorištena za likvidiranje Zaporožja, nije odgovarala interesima Ukrajinaca i kao takva nije mogla biti prihvaćena kao dobar susjed. Carska Rusija je namjerno vodila politiku konfrontacije dva, u osnovi srodna etnosa i postigla je svoj cilj – likvidaciju obiju grupa kao političke sile.

U vezi s gore iznesenim razlozima, srpski doseljenici, vođeni iluzijama, nisu naišli na spasenje i gostoprimstvo u novim krajevima, već na ozbiljne teškoće koje su dovele do razočarenja i gubitka nade. Oni su s vremenom nestajali kao etnička cjelina. Uzroke postepenog nestanka treba tražiti i u složenim političkim, te etničkim odnosima srpsko-ukrajinsko-ruskog trougla. Ozbiljan razlog nalazio se i u moralnom raspoloženju samih Srba. Ubjeđenja, kojima su se oni vodili u svojim migracijama na istok, u Rusku imperiju, odigrala su svoju ulogu u njihovom svjesnom odricanju od vlastitog nacionalnog identiteta. Tradicionalno oduševljeni idejom „slovenskog jedinstva“ te traženjem „spasenja“ na istoku, Srbi su samim tim već bili predodređeni za poraz. Ideja slovenskog jedinstva, tokom svoga viševjekovnog postojanja nikada se nije potvrdila pozitivno i trpjela je poraze, posebno kao sredstvo za rješavanje političkih problema.

Vanjske prilike su bile još jedan uzrok. Našavši se među političkim interesima Beča i Peterbura, Srbi su postali predmet diplomatskih manipulacija dviju tadašnjih „super-država“, koje su se razlikovale etnički i vjerski, ali su bile slične na imperijalističkom planu. Srpski etničko-vjerski mit (slavenstvo – pravoslavlje kao spas) odgovarao je interesima ruske politike, koja se koncentrisala na širenje do mora preko skoro pokorene Ukrajine, osim njenog posljednjeg bastiona – Zaporozja.

Peterburg je iskorišćavao doseljenike s tim istim ciljem, kao i službeni Beč. Srbi su bili potrebni kao vojne jedinice koje bi branile granice imperije od ukrajinskog kozaštva i tatarsko-turskih napada, a kasnije su ove snage likvidirane. Garantujući Srbima izvjesne privilegije, ruska vlast ih nije davala, kao ni austrijska. Srbi nisu dobili pravo na svoju crkvu, koja bi im omogućavala da sačuvaju nacionalnu svijest, a umjesto toga oni su se morali zadovoljiti samo postojećim crkvama, podređenim moskovskoj patrijaršiji. Kao i austrijska, ruska vlast je strahovala od srpske nacionalne samostalnosti, pa nije odugovlačila s njenom likvidacijom. Kada su Srbi izvršili svoju ulogu likvidatora Zaporozja, kada je Ukrajinska linija izgubila svoj strateški značaj, Nova Srbija i Slovenosrbija su bile ukinute kao samostalne administrativno-teritorijalne jedinice. Zajedno s ostalim etničkim grupama Južnoistočne

Ukrajine, Srbi su se takođe pretvorili u objekat asimilacije, odnosno rusifikacije. U tome je bila njihova sličnost s ostalima, već obespravljenima doseljenicima; ali ako su se druge etničke grupe (Bugari, Grci, Poljaci, Česi, Albanci i dr.) sačuvali, Srbi su svoju samostalnost izgubili – oni su se spojili s mjesnim stanovništvom, Ukrajincima, ili se rusificirali. U rusifikaciji, od svih etničkih grupa bili su najbliži Ukrajincima.

Takva bliskost je stimulirana i etničkom srodnošću doseljenika s domorocima – Ukrajincima. Ovaj treći aspekt je tijesno povezan s uporednim istraživanjem ukrajinske i srpske narodne tradicije. Istraživanje bi trebalo da ustanovi u kojoj su mjeri u etničkom, mentalnom i političkom planu Ukrajinci i Srbi bili slični i koju je ulogu ova sličnost mogla odigrati u postepenom spajanju Srba s Ukrajincima. Dakle, razmatra se ne opozicijski, već adaptivni faktor, u kojem je dominirala uzajamna privlačnost. Odgovor na ovo pitanje iziskuje od svih strana uporedno izučavanje duhovne i materijalne narodne kulture Ukrajinaca i Srba.

Osim spomenutih različnosti koje su postojale među Ukrajincima i Srbima, postojale su i bliske pojave kako u tipološkom, tako i genetskom odnosu. Ukrajinska narodna kultura u nekim svojim rejonima od Podnjeprovlja (ukr. Naddniprjansčyna) do Karpata ima mnoge sličnosti sa narodnom tradicijom Srba, što je davalo osnovu da se govori o zajedništvu njihovog postanka.

Ove analogije, kao što smo već spomenuli, dosta jasno se mogu vidjeti u osnovnim etapama istorijske sudbine oba naroda. Oba su imala „zlatno doba“ – srednji vijek. Njihove nekada snažne srednovjekovne države uništili su neprijatelji – nehrišćani, mongolskog ili osmanlijskog porijekla. Svijest o tragediji vlastite sudbine i nada u oslobođenje, dobili su odraz u narodnom stvaralaštvu, u prvom redu u epskoj poeziji, koja se i kod Ukrajinaca i kod Srba karakterizira visokim razvojem i nizom tipoloških srodnosti. Tokom vijekova, oba naroda su se nalazila u vjerskoj konfrotaciji, oba su bila oduševljena mitom slovensko-pravoslavnog zajedništva, oba su pretrpjela poraz u svojim očekivanjima. U oba primjera, nacionalna crkva većim dijelom je spasila svoju autentičnost, ne u situacijama kada je stremila

ka jedinstvu, koje je dovelo do asimilacije, već tamo gdje je bila okružena stranom religijom (zapadna ukrajinska crkva, te srpska u katoličkom ili osmanlijskom okruženju).

Neposredno u ukrajinskim krajevima Srbi su, kao i Ukrajinci, bili izloženi rusifikaciji. Oni su doživjeli sudbinu slično Ukrajincima i zajedno s njima su bili objekat denacionalizatorske politike. Paradoksalno, ali možemo prosuditi da, u koliko bi prihvatili Ukrajince kao tuđe i ne bi se osjećali s njima kao srodni narod, tada bi, moguće, imali više šansi na opstanak. Upravo tako se to desilo s drugim pravoslavnim doseljenicima – na primjer sa Grcima ili Albancima koji su bili drugačiji od Ukrajinaca, te nisu podvrgavani tolikoj rusifikaciji. Upravo taj faktor značajne etničke sličnosti i zbližavanje Srba s Ukrajincima bio je jedan od razloga koji je uticao na svjesnu i istovremeno zakonomjernu integraciju Srba s mjesnim stanovništvom.

Nestanak Srba kao samostalne nacionalne manjine nije ostao bez traga – on je zabilježen u ukrajinskoj istoriji, toponimiji, folkloru i folkloristici.

Bogdan Hmeljniczkij, pobjednik u ratu s Poljskom

Odjeci srpskih seoba u ukrajinskoj kulturi

Moj djed je bio Srbin...

Volodimir Sosjura

Likvidacija kozačke Siči

Za Ukrajinu je gubljenje nezavisnosti Kozačke hrišćanske republike značilo pad posljednjeg bastiona nacionalne slobode i konačnu okupaciju njenih zemalja od imperijalističkog osvajača. Tragedija srpskih doseljenika bila je ne samo u tome da oni nisu našli očekivanu „obećanu zemlju“, već i u tome što su postali oruđe agresije protiv naroda čija je kultura odigrala vodeću ulogu u kritičnom periodu srpske istorije. Paradoks i tragedija je u tome da su Srbi ponavljali sudbinu Ukrajine. Ako se ukrajinska istorijska i nacionalna tragedija razvijala u fatalnom trouglu triju tadašnjih sila – katoličke poljske agresije, muhamedanske tursko-tatarske opasnosti, a vremenom i ruske pravoslavno-imperijalističke okupacije, onda je i srpska tragedija imala srodne izvore: osmanlijska i austrijska prijetnja, zatim i nestanak – zbog idealističkoga povjerenja prema ruskom imperijalističkom pravoslavlju. Imajući analogan tip „otvorenog“ agresora – islam i katolicizam, i Srbi i Ukrajinci su pretrpjeli pritisak upravo od zajedničkog u vjerskom, jezičnom i etničkom odnosu „saveznika“ – Rusije. Razlika je bila u tome što je na teritoriji Ukrajine bio denacionalizovan samo dio srpskog etnosa, a osnovna srpska narodnost je u uslovima muslimansko-katoličkog okruženja sačuvana; ukrajinski etnos, uvučen u pravoslavno-državnu zajednicu pretrpio je katastrofalne gubitke, kako ostatke svoje državnosti tako i nacionalne svijesti.

Srpska naselja u Ukrajini

U ukrajinskoj historiografiji prošlog vijeka učešće srpskih doseljenika u likvidaciji Zaporožja logično je imalo negativne interpretacije, a ruska i sovjetska, zatim i suvremena neoimperijalna historiografija prikrivala je činjenicu da su Srbe iskorištavali kao vojnu snagu. Dakle, srpski tragači za boljim životom na teritoriji Ukrajine postali su oruđe ruske politike posebno kada je riječ o planovima za jačanje granica na Ukrajinskoj liniji.

Sistem utvrda, napravljenih u Ukrajini od 1731–1733. godine za daljnje prodiranje prema moru, u vrijeme srpskih doseljenja bila je takozvana Ukrajinska linija u blizini Zaporožja. Bila je dugačka oko 285 km, široka 30-80 km, i imala površinu od 12 500 kvadratnih kilometara. Služila je kao polazište za likvidaciju bastiona ukrajinske nezavisnosti. Liniju je čuvalo 20 zemaljskih policijskih pukovnija. Njih je trebalo stalno jačati, pa je službeni Peterburg iskoristio očekivanja južnoslovenskog naroda, koji je tražio zaštitu i sigurnost na jugu Ukrajine, za ostvarivanje vlastitih političkih planova. Srbi su zavojačeni u pukovnije (regimente), koje su počele graditi zaštitne rovove na teritoriji Nove Srbije, koje su osnovala ruske vlasti.

Srpska kolonizacija koju je pokrenula ruska Vlada 1751 godine, bila je „najneprijatniji nesporazum“ u nizu okupatorskih radnji protiv Zaporožja. Novoosnovana srpska provincija s centrom u Jelisavetskoj tvrđavi (kasnije Jelisavetgrad, u sovjetskome režimu – Kirovograd) i cijela tzv. Nova Srbija, bili su izdvojeni od zaporoških gazdinstava, bez prethodnog pristanka njihovih vlasnika. Na isti način, na istoku zaporoških zemalja bila je osnovana Sloveno-Srpska provincija s gradom Bahmut kao centrom, takođe naseljena srpskim doseljenicima.

Došljaci su dobijali velike površine zemlje, što je izazvalo revolt stvarnih vlasnika. S ciljem jačanja srpskih pozicija, ruska vlada podržavala ih je materijalno i oslobodila od svih nameta. Podržani od Peterburga, Srbi nisu računali na Zaporošce, često su stupali s njima u javne oružane sporove (jedan od najvećih bio je sukob 1764. g. na rijeci Tašlik). Žalbe novih vlasnika ukrajinskih zemalja protiv ukrajinskog kozaštva odigrale su svoju ulogu u ubrzanju likvidaciji Zaporožja.

Carica Katarina II je vodila ekspanzivnu politiku i u skladu s tim postavila sebi cilj da se probije na jug, uništi svaku autonomiju u granicama imperije, likvidira demokratsku Kozачku republiku, a srpske doseljenike izabrala je kao oruđe kojim će sprovesti svoje namjere. Nakon toga, kada su Zaporošci, zajedno sa Srbima, bili iskorišćeni u Rusko-turskom ratu 1768–1774 g., kada su Kozaci napravili za Rusiju važne usluge u operacijama na Dunavu, ruska vlast počela je davno isplaniranu akciju razračunavanja sa Zaporožjem. Nakon potpisivanja mira s Turcima, 1775, ruska vojska je dobila naredbu da se okupi kod Tvrđave sv. Jelisavete.

Armija od 60.000 ljudi i 50 topova neočekivano je krenula na Zaporožku Sič. Srpski general Tekelija bio je na čelu ove udarne sile i 4. juna, 1775. g. neočekivano je opkolio Zaporožje. Dalje se služio smicalicama i snagom: zaporoške starješine, pozvane na sastanak nisu ništa sumnjale, otišli su na dogovor i nisu se više vratili. U opkoljenoj i topovima izloženoj Siči počelo je komešanje. Jedan broj Kozaka je bio spreman da stupi u borbu s vjerolomnim neprijateljem. Da je došlo do toga, moguće je da bi Sič bila odbranjena. Ali, i ovdje je fatalnu ulogu odigrao faktor koji je prije više od vijeka do ove

Srpska naselja - rubna zona ruske invazije

tragedije odveo Ukrajinu u imperijski jaram – povjerenje u pravoslavlje kao pravednost. Upravo je arhimandrit Volodimir Sokaljski nagovorio Kozake da ne stupaju u krvavi boj s „istovjernim“ pravoslavnim neprijateljem. Nesalomljivi i nepokoreni islamom ili katoličkim protivnikom, koji su često u znatnoj mjeri brojčano bili jači, Zaporošci, odani pravoslavlju, pokorili su se istovjernim snagama, koji su koristeći vjeru kao oružja osvajanja, imali cilj da likvidiraju Sič.

Tek što se dio Kozaka predao, Tekelija je, na nagovor, naredio da se uništi Sič, uhapsio starješine i predao ih Katarini koja je, ne znajući granice svoje svireposti, sve kozačke starješine razagnala u imperijske kaznionice – od Solovke, u čijim je zidinama sahranjena zaporoška nesalomiva snaga duha, oličena u Kalniševskom, pa do Sibira, u kojem su život okončali kosovski sudija Golovaton i pisar Globa. Manifestom od 3. avgusta, 1775. g. Katarina je posvjedočila smrt Zaporoške Siči. U ovim akcijama glavnu ulogu je odigrala politika Rusije i njena vojska na čijem se čelu iz ko zna kakvih razloga, našao Srbin rodnom, general, sličan ostalim generalima, koju su bili na čelu snaga, usmjerenih na konačno osvajanje Ukrajine.

Zaporošci za Dunavom

Dio kozaštva koji nije želio preći na stranu „istovjerskog“ neprijatelja, uputio se onima koji su nekada bili protivnici, ali se pokazalo da su bili ljudskiji od pravoslavnog okupatora. Nova „Zadunavska Sič“, osnovana u Dobrudži, nastala je s podrškom sultana, u granicama Osmanlijske imperije. Ali i ovdje su Zaporožci došli u konflikt s pravoslavnim komšijama – ruskim bjeguncima-starovjercima, koji su došli ovdje u vrijeme Petra Prvog. Zbog neprijateljstva komšija, Zaporožci su bili prisiljeni da ostave ovaj kraj i krenu putem odakle su došli njihovi osvajači – Srbi, u naddunavske zemlje buduće Vojvodine.

Kolonizacija podunavske Vojvodine od zaporoških Kozaka posebno je zanimljiva zbog toga što su se još jednom pokazale sličnosti kada je riječ o političkoj sudbini Ukrajinaca i Srba koji su tražili zaštitu u vrijeme političkih intriga velikih država.

Preseljenje Srba iz Vojvodine u Ukrajinu, 1752. g. dovelo je u opasnost austrijske granice s Osmajlijama. Slično kao što je ruska Vlada jačala Ukrajinsku liniju naseljavajući je Srbima, i Austrija se zainteresovala za ukrajinske Kozake kao strateškom snagom, te je koristila mnoge načine za preseljenje Zaporožaca na teritoriju koju su napustili Srbi. Voljna da se Kozaci dosele, Austrija ih je mamila obećanjima mnogih privilegija; isto ono što je Srbima obećavala Rusija u ukrajinskim krajevima.

Ali očekivanja ukrajinskog kozaštva da će naći zaštitu i bolji život u novim krajevima nisu su se ostvarivala. Arhivski materijali svjedoče o postepenom gašenju entuzijazma bečkog dvora kada je riječ o omogućavanju da Zaporožci žive kompaktno, čuvajući vlastitu tradiciju. Realizacija takvih namjera značila bi podršku osnivanju neke autonomije pravoslavnog slovenskog središta na Dunavu, koje bi vremenom postalo nezavisno od Beča. Zbog toga je Beč počeo ostvarivati politiku sličnu politici prema srpskim doseljencima, koji su još ranije došli iz krajeva zahvaćenih osmanlijskom vlašću. Ukrajinske Kozake na kraju XVIII vijeka stigla je ista sudbina kao i srpske doseljenike u Austriji na kraju XVII vijeka, ili u isto vrijeme u Ukrajini, – oni su postali

objekat namjerne politike denacionalizacije. Preseljenju Zaporožaca činila je otpor dvorska kancelarija, s obzirom da su Ukrajinci naseljavali zemlje koje su, iako ostavljene od Mađara na granicama s Osmanlijima, pripadale Ugarskoj.

Tako je završena kolonizacija zaporoških Kozaka u današnjoj Vojvodini u XVIII vijeku. Spasavajući se da im slobodu ne otme Rusija, oni nisu našli zaštitu i nestali su u granicama druge države – Austrije. Neznatan boj Zaporožaca, koji su ostali, nije želio da trpi austrijski režim, sitne kontrole nad cijelim njihovim životom, te su se, 1811–1812. g. vratili u granice Osmanlijske imperije.

Sudbina onih koji su došli u ukrajinske krajeve – Srba, bila ja slična. Oni su takođe postali oruđe političkih planova Ruske imperije i, izvršivši dodijeljenu im funkciju, nestali, ali su ostavili za sobom niz tragova.

Srpska toponimija i antroponimija širom Ukrajine

Toponimija Ukrajine kao važna izvorna baza podataka za rekonstrukciju međuetničkih veza, u ovom slučaju ukrajinsko-srpskih, donosi značajnu informaciju koja daje osnovu da se govori o srpskim migracijama u Ukrajinu još do sredine XVIII vijeka. Uslovno, srpski toponimi sredinom XVIII vijeka mogu se podijeliti u dvije grupe – oni što su sačuvani, tek nešto promijenivši fonetsku konstrukciju, i one što su nestali usljed raznih istorijskih razloga.

U cijelosti, rekonstrukcija srpskih toponimskih tragova na Ukrajinskoj liniji svjedoči o prisutnosti triju slojeva u većini imena. Prvom pripadaju imena donesena iz domovine. Kao po pravilu, Srbi su se naselili na mjesta već postojećih salaša ili sela, koji su pripadali Zaporožcima, pa na prvo ime priključivalo se i drugo, koje su sami donijeli. Najčešće su Srbi nazivali svoje kolonije imenima mjesta odakle su došli. Ukoliko su to bila imena iz današnje Vojvodine, koja je imala prijašnja naselja ugarskog ili rumunjskog porijekla, takvi nazivi su bili neprikladni za toponime stepske Ukrajine. Vremenom, kada su srpska naselja izgubila svoj strateški značaj, a Srbi već nisu imali

Regije srpske toponimije: Nova Srbija, Slovenosrbija

privilegije i podršku Rusije, ova imena su se mijenjala: ili su se vraćala stara, kao druga etapa promjena, ili u razna vremena, čak do sovjetskog, trajale su daljnje promjene, što je činilo treći toponimski sloj.

U nadi da će stvoriti u ukrajinskim zemljama Novu Srbiju, u čemu ih je u početku podržavala ruska vlast, Srbi su, prema svjedočenju prvog historičara ovih naselja, A. Skalkovskog „zauzeti svojim doseljenjem, posjede ili gospodarstva nazivali za njih dragocjenjenim imeniima sela ili gradova sremskog kraja.“ Sva donesena imena imala su analogiju u današnjoj Vojvodini. Tako su na ukrajinskom prostoru pojavili se nazivi : **Pečka, Nadlak, Semdik, Martonoš, Kanjiž, Senta, Vukovar, Fedvar, Subotic, Mošarin, Sambor, Beršac, Zimun, Pilžnici, Kovil, Slankamen, Bečeja, Varaždin, Glagovac, Šolnoš, Čongrad, Pavliš, Sentomaš** i niz drugih. Do danas je sačuvan neznatan broj ovih imena, najviše u tadašnjem Jelisavetgradskom području, Novomirgorodskom rejonu Kirovogradske, danas Kropovnicke oblasti koje ćemo spomenuti:

Kanjiž – selo na rijeci Velika Visa, nastalo je u XVIII vijeku kao kozačko Tri Bajraka. Od 1751. g. ono je predato Novoj Srbiji kao šanac Gusarskog puka predvođenog pukovnikom Horvatom. Nakon likvidacije Nove Srbije postalo je vlasništvom Ruske države. Srpska izmjena imena nastala je od imena Kanjiža u današnjoj Vojvodini.

Martonoša – takođe selo na rijeci Velika Visa. Prema današnjim izvorima, osnovano je sredinom XVIII vijeka s „doseljenicima sa Balkana“. Porijeklom naziva je od imena sela Martonoš, koje je u blizini Sente (Vojvodina). Ime je prilagođeno odgovarajućem ukrajinskom modelu na – a : „Zlatonoša“.

Nadlok – kozačko naselje, osnovano je na početku XVIII vijeka. Pripadalo je Mirgorodskom puku, a od 1734.g. – Bugogradskoj palanci. Ovuda je prolazila granica poljske i ruske dominacije u Ukrajini. U savremenom pogledu, etimologija toponima povezuje se s shvaćanjem kao « iznad doline », iako ime ima analogiju odgovarajuću srpskom naselju na sjeveru Rumunije – Nadlak.

Pavliš – prvo ime Butivka (osnovana je na početku XVII vijeka od atamana Buta). 1759. g. ovdje je raspoređen Pandurski pješački puk za odbranu od Tatara, bio je načinjen rov nazvan srpskim imenom, nakon čega su vlasnici naselja – Zaporošci morali odstupiti na jug. Toponim ima analogiju – srpsko selo Pavliš u Vojvodini.

Pančeve – selo na rijeci Velika Visa, dobilo je ime po Pančevu, gradu blizu Beograda.

Petroostriv – selo na rijeci Velika Visa. Osnovao ga je kozak Mirgorodskog puka. U srpskom imenu Petroostrvo izvršeno je skraćenje u jednostavniji oblik: Petroostriv je u razgovornoj leksici seljaka postao Petrove.

Subotci – selo čije ime potječe od imena današnje Subotice, koja se nalazi na mađarsko-srpskoj granici.

Veršanci – selo u Čerkaskoj oblasti – ime nastalo prema nazivu grada Vršac u Srbiji.

Bukvarka – primjer narodne etimologije, pretvaranje početnog **Vukovar** (današnje mjesto u Hrvatskoj gdje su takođe živjeli Srbi na austrijsko-osmanlijskoj granici).

Slovenosrbija, koja je nastala na teritoriji današnje Lugaštine sa centrom u Bahmutu, imala je i sačuvala znatno manje srpskih imena. Ipak, ostala su neka koja ukazuju na srpsko porijeklo. Njima pripada **Slovjanoserbsk**, današnji rejonski centar.

Ime **Sentanjivka** je primjer ukrajinizacije prvog imena, Senta, današnji grad u Vojvodini.

Kosivka u nekadašnjoj Slovenosrbiji, kao ime se spominje sredinom XVIII vijeka. Postoji Kosiv u Karpatima i može se pretpostaviti da je pred nama primjer jedne od etapa širenja naziva Kosova od zapada do istoka Ukrajine.

I danas postoji niz toponima s pojavom ili izmjenom imena gazdinstava koja su pripadala srpskim oficirima, a koji su ukrajinske zemlje dobivali od ruske administracije za zasluge, uključujući i likvidaciju Zaporožja. Prema prezimenu majora Ivana Vukotića ostalo je ime sela Novoarhangelskog rejona Jelisavetgradskog okruga, Kirovogradske, danas Kropivnicke oblasti – **Vukotičevo**; susjedno – Ivanivka povezuje s imenom tog istog osnivača.

Od majora Oleksija Pantazija niklo je i danas postojeće selo Znamenskog rajona – **Pantazijivka**; od potpukovnika Lazara Tekelji – **Tekelijivka**, kasnije **Tekeline**, a nakon 1967. g. promijenjeno je u Vasilivku.

Tako su nastali i nazivi **Babičevo**, **Bratoljubivka**, **Ljubomirivka**, **Kukoljivka**, **Dušenkevićeve**, **Dikovićeve**, **Ružićeve**, **Ljubovička** itd. Balkansko porijeklo imaju postojeći današnji toponimi **Ilirija**, **Makedonjivka** i drugi, za koje je potrebno daljnje istraživanje kada je riječ o vremenu i istorijskom nastanku.

S likvidacijom Nove Srbije, 22. marta 1764. g. oko dvadeset srpskih izmjena naziva toponima, povezanih sa rasporedom odbrambenih rovova na Ukrajinskoj liniji, postepeno su nestale. Kroz srpske slojeve ponovo su prošli davni ukrajinski nazivi, a neki od njih vremenom su jačali, o čemu svjedoče slijedeći primjeri.

Velika Andrusivka – selo je niklo sredinom XVII vijeka, u Novoj Srbiji zvalo se **Čongard**, a vremenom se vratilo njegovo originalno ime.

Dikivka – prvi put se pominje 1742. g. kao imovina kozaka Dika, u Novoj Srbiji – **Samobor** (moglo je nastati od mjesta Sombor u Vojvodini, zatim je doživjelo ukrajiniziranu promjenu), koji je s tim imenom postojao do 1784. godine. Kasnije je mu vraćeno prvo ime.

Oleksandrija – koju su osnovali ukrajinski Kozaci, preimenovana u **Bečej (Beča, Bečka)**, postojala s tim imenom do 1768. godine, a od 1784. g. – Oleksandrijsjka, nakon toga – Oleksandrija, današnji rejonski centar.

Parhomenko – naselje pod imenom Makariv Jar prvi put se spominje 1660. g. kao vlasništvo zaporoških Kozaka, od 1773. g.– imovina srpskog pukovnika A. Raškovića, pa se od 1775. g. na traženje vlasnika sela naziva **Raškivci**. Novi vlasnik Božedarević, 1786. g. preimenuje ga u Arhangelške. Istovremeno i dalje je postojalo davno kozačko ime Makariv Jar. Kasnije, selo je pripadalo zemljoposjedniku Depreradoviću, a vremenom posjedi su postali imovina ukrajinskog zemljoposjednika Illjenka. Od 1951. g. selo je preimenovano u Parhomenko, od imena u njemu rođenog učesnika građanskoga rata 1920-ih.

Protopopivka – zemlje su pripadale u XVI–XVII vijeku zaporoškom Kozaku Protopopu. Kada je u njemu smjestena 13-ta vojna jedinice Pandurskog puka, selo je preimenovano u **Varadin**, a od 1803. g. vraćeno je prvobitno ime.

Uspenka – naselje Zaporožaca, prvo je imalo ime Plahtijivka. Ovo ime sačuvalo se do 1752. g. kada su posjedi pripali pukovniku Horvatu, nakon čega selo je dobilo ime **Zimun** (od razmještenog blizu Beograda grada Zemuna, koji je danas sastavni dio Beograda). Zvalo se tako do 1784. g. kada mu je vraćeno prvotno ime, a vremenom je preimenovano u Uspenku.

Neki nazivi su postojali uporedo – ukrajinski i srpski, ali je najčešće pobjeđivala ukrajinska forma, ili su se srpske mjenjale, prilagođavajući se mjesnim modelima.

Navedeni toponimi, povezani sa srpskim migracijama sredine XVIII vijeka, daleko su od toga da prikažu sav mozaik srpskih tragova u toponimiji Ukrajine. Kao je već rečeno, toponimi srpskog porijekla prostiru se cijelom Ukrajinom i obuhvaćaju veliki vremenski prostor, koji se može hipotetički odrediti počevši od postepenih odlazaka Srba iz krajeva koje su okupirali Turci, već nakon bitke na Kosovu.

Ukrajinska toponimija kroz vrijeme svjedoči o prisutnosti etničkih grupa pravoslavne vjeroispovjesti u Ukrajini, na što ukazuju imena – kao

što su Čornogora (mada je moguća i ukrajinska forma Čorna Gora), zatim **Makedonjivka, Bosna, Ilirija.**

U istorijskoj literaturi ponekad se etničkim grupama koje su naseljavale Ukrajinu pribrojavaju i Hrvati, što je malo vjerovatno. Ime Horvata, koji je bio vođa preseljenja 1750. g. i glavni administrativni predstavnik Novoje Serbiji, rašireno je među Srbima Vojvodine i pripada predstavniku pravoslavne vjere. Hrvati, kao etnička grupa, nisu imali razloga da sele u tadašnju Rusiju, budući da su bili katolici i njihova prisutnost u Ukrajini u doba baroka u takvom masovnom broju, kao srpske migracije, nema osnove.

Najčešće u ukrajinskoj toponimiji nalazimo imena s osnovom na serb-, koja imaju kako etnonimičko tako antroponimičko značenje. Ovi nazivi prostiru se na zapadu, istoku i jugu Ukrajine i potiču ne samo iz XVIII vijeka, već i od ranije, ali i iz kasnijeg doba, uključujući početak XX vijeka. Ovdje pripadaju takva imena naselja u Zapadnoj Ukrajini, kao **Serbinjiv** kod Voločinjska, **Serboslobidka** pokraj Novograd-Volinskim; u Vinickoj oblasti – **Serbinivci, Serbenjivka, Serbanjivka, Serbičani, Serbi** i sl. U cijelosti, na kartama Ukrajine druge polovine XIX i početka XX vijeka pronađeno je više od dvadeset naseljenih tačaka s prefiksom ili nazivom „serb-“.

Neki od ovih naziva su nestajali, kao na primjer selo **Serbi**, u Vinickoj oblasti, koje je preimenovano 1948. (!) g. u selo Gontivka. To isto se odnosi i na niz ojkonima, koji su povezani s prezimenima srpskih oficira koji su od ruskih vlasti dobijali posjede (**Piščevićeva, Čorbivka, Radulovićeva, Skorićeva, Stankovićeva** i dr.). Danas je ostao neznatan broj takvih ojkonima.

Navedeni primjeri svjedoče da ukrajinska toponimija u svom istorijskom razvoju čini značajnu naučno-izvornu bazu za rekonstrukciju ukrajinsko-srpskih veza od srednjeg vijeka do sredine XIX vijeka. Ova informacija potvrđuje trajanost srpskih migracija, koje su se odvijale u nekoliko talasa, i unosile u ukrajinsku toponimiju nova imena, koja bi još trebalo dosljedno izučiti, što bi dalo mogućnost da se razjasne tamna mjesta u istoriji ovih odnosa, posebno u starim vremenima.

Etničko uzajamno djelovanje zakonomjerno dobiva odraz i u antroponimici što je važna informacija za bolje razumijevanje različitih historijskih činjenica. Srpska antroponimija je prilično jasno izložena u Ukrajini, što je povezano s raznim historijskim događajima, čiju hronologiju nije uvijek lako saznati, utoliko teže što su srpske migracije bile u nekoliko talasa i u različito vrijeme. U tom pogledu neprocjenjivo su značajni historijski dokumenti, koji potvrđuju onomastičke fenomene konkretnog vremena.

Jedan od važnih lingvističkih izvora je značajan spomenik istorije i kulture Ukrajine “Ресєтра всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня, изданные по подлиннику О.М.Бодянским” (Москва, 1875). (*Popis sve Vojske Zaporoške nakon Zborovskog dogovora s kraljem poljskim Janom Kazimirom, sačinjena 1649. godine, oktobra 16. dana, izdana pukovnikom O. M. Bodjanskim*“, Moskva, 1875). Ukoliko uzmemo u obzir da su Ukrajinci XVII–XVIII vijeka nazivali „narodom Kozaka“, tako je velika bila uloga kozaštva, onda je prisutnost Srba u „sličnom narodu“ dobila poseban značaj, jer se radi o učešću u za Ukrajinu odlučujućim historijskim događajima. U XVI–XVII vijeku u Zaporošku vojsku išli su predstavnici raznih naroda, u tom slučaju i Srbi, koji su još ranije naselili sela i gradove Ukrajine, ali isto tako i novi doseljenci.

„Registri“ dokazuju prilično izraženu prisutnost Srba u kozačkoj vojsci, te njihovo učešće u Oslobodilačkom ratu. Tako se u Čerkaskom puku spominju Marko Dumić, Sahno Kordvanović; u Čigirinskom – Brajko Serbinenko; u Korsunskom – Krištop Serbin; u Perejaslavskom – Ivan Hocić, Prokop Tasić, Kuzma Kapnić; u Bilocerkovskom – Gric Ljubčić, Jakim Manjčić i dr. Registri pukovnija koje su nikle u vrijeme rata, posebno na Pravobnerežju (desna obala Dnjepra), svjedoče o značajnom povećanju srpskih antroponima. Samo u Umanskom puku su služili Lucik Varčić, Gordij Pugvić, Jacko Hudić, Semen Devnić, Vasilj Perač; u Braclavskom – Ivan Jurić, Misjko Irtać; u Kijevskom – Jasjko Prač, Andrij Hočić, Semen Lumnić, Hvedor Šokšić, Duknić i drugi. Imena u tim nazivima su mogla biti adaptirana prema ukrajinskim formama dok su prezimena više sačuvana.

Osim toga, Srba je bilo i u novostvorenim ljevoberežnim (Ukrajina lijeve obale Dnjepra) pukovima: Mirgorodskom, Kropivenskom, Poltavskom i Černjigivskom – u svemu oko 100 ljudi. Podaci u registrima o antroponimskim tragovima Srba u kozačkoj vojsci i njihovom učešću u Oslobodilačkom (od Poljske) ratu još su daleko od obrađenih. Razni izvori pružaju brojne informacije o ovom pitanju i govore o dosta raširenoj popularnosti ukrajinskog kozaštva na Balkanu, te o učešću iseljenika sa srpskih prostora u vojnom djelovanju na teritoriji Ukrajine u XVI–XVII vijeku.

Još su slavisti prošlog vijeka bili mišljenja da je već u XVII vijeku zaporoška kozačka vojska popunjavana doseljenicima iz jugoslovenskih zemalja, a u određenom broju i hajducima. Takva mišljenja su prisutna u svim ukrajinskim krajevima od istoka do zapada i potvrđena su raznim istorijskim događajima.

Kod kneza Januša Ostroškog, 1617. godine su bila „gospoda vojnici, kozaci Srbi“, koji su bili hajduci i djelovali razbojnički na putevima. Srbi, zajedno s drugim predstavnicima balkanskih naroda, učestovali su u Oslobodilačkom ratu 1648–1654. godine, dakle u ratu protiv Poljske. Bogdan Hmeljnicki je u jesen, 1649. g. izjavio ruskom poslaniku da namjerava „promišljati nad turskim carem“ zajedno s Volohama, Muntjanima i Srbima, budući da ovi posljednji „neprekidno zahtijevaju da na turskog cara vojska zaporoška pokrene rat“.

U vrijeme ukrajinsko-moskovskih pregovora s Kozacima 1654. u Moskvu je dolazio „ataman Miloš Serbin“ koji je kasnije bio u Izaslanstvu hetmana Jurija Hmeljnickog. Srbi „s hrvatske granice“ bili su u vojsci najvjernijih Kozaka hetmana Vigovskog. Ivan Serbin, koji je došao u Ukrajinu 50-ih godina XVII vijeka i vremenom stekao zvanje Braclavskog pukovnika bio je na čelu ovog puka. On je branio ideje ukrajinske samostalnosti, nastupao u redovima hetmana Vigovskog, koji je želio da se odbrani od moskovske ekspanzije i zajedno s njim pretrpio je poraz u ovim nastojanjima. Braneći interese Vigovskog, Braclavski pukovnik Serbin u jednom sukobu pao je u zarobljeništvo protivnika – orijentisanih na

Moskvu, koji su ga poslali u progonstvo. U tim represijama protiv pristalica Vigovskog nastradao je i pao u sibirsko progonstvo i hrvatski pristalica slovenskog jedinstva, Juraj Križanić, koji je boravio u Ukrajini, zatim u Moskovijski pod imenom Jurko Serbljanin.

Ivan Serbin se vratio u Ukrajinu 1660. g. i već 1663. g. ponovo je postavljen za pukovnika Braclavskog puka. Ali, nakon moskovskog hapšenja on je već bio na strani onih od čije je ruke stradao za ukrajinske interese, postao je – protivnik Vigovskog. U jednom sukobu sa ukrajinskim pristalicama nezavisnosti i opozicije protiv Moskve, Braclavski pukovnik Ivan Serbin poginuo je u aprilu, 1665. godine i sahranjen kraj južnoukrajinskoga gradića Umanja.

Srpske migracije sredinom XVIII vijeka povećavaju prisutnost srpske antroponimije u ukrajinskoj, a sljedeći talasi preseljenja u XIX vijeku doprinose njenoj konsolidaciji. Današnja antropologija nekadašnje „Novoje Srbije“ čuva mnoga prezimena koja daju osnovu da govorimo o njihovoj pripadnosti nekadašnjim kolonistima ukrajinskog juga. Ovdje ulaze mnogi antroponimi s tipskom južnoslovenskom konstrukcijom. Ova prezimena ili su sačuvala originalan oblik, ili su se mijenjala u skladu sa lokalnim modelima, kao i vlasnici prezimena koji su se postepeno asimilirali s mjesnim stanovništvom, učestvujući u svim događajima na jugu Ukrajine.

Pregled knjige „Istorija gradova i sela Ukrajine“, posebno dijelova o Kirovogradštini, Luganštini, Viničini i dr., dokazuje učešće stanovništva s južnoslovenskim prezimenima u političkom i kulturnom životu zemlje, koja je postala njihova domovina.

Značajno je da je vođa velike ukrajinske bune Koljivščina (1768–1769) Gonta rođen u selu koje se zvalo Serbi (od 1948. g. – Gontivka), iako je njegovo prezime tipično ukrajinsko. Kao učesnici narodnog ustanka, 1768. g. spominju se Pobuškarović i Trebinski. Porijeklom iz nekadašnje Slavjanoserbije su bili Mihajlo i Julija Estrovići, uhapšeni 1897. g. kao predstavnici narodnog političkog usmjerenja (*narodovoljci*). Draganov, porijeklom iz Novoji Serbiji, bio je 1902. g. uhapšen i osuđen zbog toga što je javno uništio portret cara Nikole II, te ga ismijavao. Porodica Gavela često se spominje među buntovcima.

Početakom XX vijeka neka prezimena susreću se među bogatim vlasnicima zemlje (Ugrinovići, Karačani), a ostala – među borcima protiv njih, kao što je bila seljanka Karačanska, uhapšena 1905. g. zbog istupa protiv cara. Članovi boljševičkih grupa u ovim krajevima su bili: Vidmić, Paranić; učesnici događaja nakon 1917. g. – boljševici Babić, Boncarević, Karačun, Kulinić. Kao predstavnici sovjetskih vlasti spominju se Samoborski, Radulov; u građanskom ratu protiv bijelogardejaca istakli su se Belenkovići (rodom iz Pavliša) i Samoborski.

„Istorija gradova i sela Ukrajine“ spominje među aktivistima „socijalističke izgradnje 1930-ih godina prezimena Babić (udarnik iz sela Nova Praga), Gavela (brigadir); spominju se kolhoznicima Serbin, Homyč iz Kaljnibolota, Kokoš iz Kanjiže, Kekelija iz Raškivaca; Savić, Galić, Serbin, koji su se istakli raznim „radnim podvizima“ u ovim krajevima.

Na srpsko porijeklo upućuju prezimena učesnika građanskog rata na prostoru Ukrajine 1920-ih godina: Kovačević, Turčela (potiče iz Novog Mirgoroda), Miokov (porijeklom je od imena osnivača sela u Novoj Srbiji), Himić, Krda, Babić i dr.

I kasnije, među poznatim ljudima iz ovih krajeva nailazimo na tipična srpska prezimena ili bar bliska srpskoj antroponimiji: Kaljnibolotski – profesor jednog kijevskog naučnog instituta, Berković – arheolog, Dobroleža – slikar, Maručić – pjesnikinja, Maškedić – slikar, Živan (potiče iz sela Petroostrov) – poznati naučnik-biolog, profesor Marinić – nekadašnji ministar prosvjete Ukrajine, dopisni član Akademije Nauka Ukrajine (rodom iz Subotice u nekadašnjoj Novij Srbiji); iseljenicima iz sela Kaljnibolot (danas Petarota) su bili poznate pozorišne ličnosti Magar, Mamalat, Kotević; iz Kirovograda – kinorežiser Poljević, slikar Panić, svjetska prvakinja u trčanju (1967) Barahović te drugi.

Smatra se da srpsko porijeklo ima i porodica istaknute pjesnikinje, klasika ukrajinske književnosti na rubu XIX–XX st. Lesje Ukrajinke čije je izvorno ime Larisa Kosač. Zanimljivo je da porodica čuvenih pokretača ukrajinskog pozorišta od kraja XIX v. Tobilevići takođe vuče svoje porijeklo iz Novojoj Srbiji. Odavde je svijetski poznat režiser filmova Arsenij Tarkovski.

Sprovedene ankete u pojedinim selima spomenutih oblasti, 1989. godine, u toku priprema za obilježavanje 300-godišnjice srpskih doseljenja i 250-godišnjice srpskih migracija sredinom XVIII vijeka u Ukrajinu, pokazale su odsutnost kod ispitanih nosilaca karakterističkih srpskih prezimena nekih tragova istorijskog pamćenja o postanku odgovarajućeg toponima ili antroponima i njihovog povezivanja sa srpskom istorijom. Svi anketirani, u većini seljaci, smatraju se Ukrajinacima. Samo neznatan broj predstavnika inteligencije, anketirane u Kijevu, raspolaže saznanjem o mogućem srpskom porijeklu prezimena, što nije, dakle, dominantno u nacionalnoj svijesti, koja je po pravilu, izražena putem demonstracije pripadnosti ukrajinskoj naciji. Dakle, potomci nekadašnjih Srba osjećaju se kao Ukrajinci.

Spomenuta prezimena ni približno ne pokazuju svu obsežnu sliku učesća migranata srpskog porijekla u kulturnom i političkom životu Ukrajine raznih vremena (posebni slučajevi zahtijevaju precizno ispitavanje), ali su bezuslovne činjenice da su srpske migracije u Ukrajinu ostavile pečat na etničkoj šarolikosti ukrajinske antroponimije, u čemu su preseljenja tokom XVIII vijeka odigrala najveću ulogu.

Srbi u ukrajinskom folkloru

Srpske migracije nisu mogle a da se ne odraze u usmenom stvaralaštvu. Ovaj proces se odvijao u skladu s opštim pravilima međuetničkih veza, u kojima narodna kultura obavlja zaštitnu i konsolidarnu ulogu prema etnosu i etnosocijalnom organizmu.

Kako smo već spomenuli, preseljenje Srba praćeno je političkim uticajem Rusije, koja je svoje ciljeve ostvarivala naseljavanjem drugih naroda na ukrajinsku teritoriju. Takve aktivnosti, naravno, izazivale su protest starosjedilaca i odgovarajuću negativnu reakciju prema došljacima. Upravo takvim crtama su obilježeni poznati nam etnološki materijali, prije svega narodne pjesme, u kojima se nalaze dragocjene informacije o tome kako su Ukrajinci doživljavali doseljenike koji su im uzimali zemlju. Međutim, takav odnos bio je samo prva etapa. U daljnjem vremenu primjećuje se postepeno

zblizavanje dva etnosa, što se odrazilo u asimilaciji srpskih doseljenika koji su prihvatili ukrajinsku nacionalnu kulturu.

Ukrajinsko-srpskom međuetničkom približavanju doprinijela je „susretna struja“ (O. Veselovski), koja se, prije svega, iskazala u genetskom, jezičkom, etničkom i religijskom zajedništvu. Vanjski faktor su bili politički i historijski uslovi daljnjeg zajedničkog postojanja: Srbi, kao i Ukrajinci, postali su objekat asimilatorske politike ruske vlasti za koju su sve etničke grupe juga Ukrajine bile oruđe za širenje granica imperije i njihovo jačanje. Skoro istovremena likvidacija administrativne nezavisnosti Ljiviberežnoj Ukrajine i Novoji Srbiji još jednom to potvrđuje.

Posebnost srpske etničke grupe na tlu etničke slike Ukrajine XVIII–XIX vijeka nalazi se u činjenici da je ona „rastopila se“ u nacionalnom procesu i asimilirala se, ne odbacujući u potpunosti „svoje“, ali prihvatajući istovremeno „tuđe“. Srbi na početku nisu jednostavno prihvatili ukrajinsku kulturu kao potpuno svoju, ona samo mjenja srpsku kao sistem. Razlozi takvog prelijevanja već su spomenuti. I osim genetskom i jezičkom srodnošću, objašnjava se i tipologijom kontaktnih odnosa u folkloru. Socijalna i etnička adaptacija srpskih doseljenika u novoj sredini prolazila je ubrzano, ali prva etapa nije bila bez konflikata.

Mjesno ukrajinsko stanovništvo nije prema došljacima iskazivalo takvu privrženost kao što su činile intelektualne sfere, ukrajinsko sveštenstvo ili, iz razumljivih razloga, ruska administracija. Odnos prema doseljenicima u nižoj sredini bio je ironičan i šaljiv, ponekad podrugljiv, prema tradicionalnoj antitezi: mi – oni, svoj - tuđi. Ukrajinsko stanovništvo je ispočetka s čuđenjem se postavljalo prema pridošljicima. Bilo je čak primjera ismijavanja naravi, običaja, vanjskog izgleda, ponašanja Srba. Prema istraživanju V. Jastrebova za odnose među srpskim kolonistima i mjesnim stanovništvom bio je karakterističan „ironično-humoristički duh starosjedilaca“. V. Jastrebov objavio je pjesmu, koju je zapisao u selu Oleksijivka Jelisavetgradskog sreza. U njoj je Srbin predstavljen kao štiglic (kicoš) s crnim brcima, kojim se oduševljavaju žene. On nema kuće, imanja, volje za obrađivanje zemlje; živi on veselo, jede, luta, ali ostaje tuđinac i zemlji i narodu. Takvo portretisanje

Srba u folkloru Ukrajinaca, istraživač naziva „neobičnom karakteristikom Srbina u južnoruskoj narodnoj pjesmi“. Objavljen tekst pod imenom „Pjesma o Srbinu“ objašnjava šta izaziva ironiju ukrajinskog čovjeka: nerad, nepoštovanje prema zemlji, prema ustaljenom životu. Ukrajinska narodna etika označila je ovaj način pojmom „srbovati“:

За сербином добре жити,
Що нічого не робити:
Горілочку та мед пити,
Хорошенько походити.
Sa Srbinom je dobro živjeti,
Ne treba ništa raditi:
Gorilku (rakiju) s medom piti,
Lijepo se provoditi.

I zbog toga Srbinu se predlaže vladati se tako, kako je to uobičajeno u ukrajinskom selu:

Бери серп та йди в степ
Пшениченьку жати.
Uzmi srp pa idi u stepu
Pšenicu žeti.

Slične pjesme su bile raspostranjene i drugdje po regiji, o čemu svjedoče zapisi Jakova Golovackog. U Tarasa Ševčenka narodni pjevač kobzar svjedoči o „Srbinu za šankom s momcima“, a M. Daškevič konstatuje da „maloruske pjesme podrugljivog karaktera o Srbinu postoje i danas“ V. Gnatjuk, citirajući ove pjesme, povezuje ih sa srpskim preseljavanjima (u XVIII vijeku) u zemlje koje su pripadale mjesnom stanovništvu, zbog čega se „Ukrajinci osvećuju došljacima ne malom porcijom nenaklonosti“.

Vanjski izgled balkanskih Slovena izazivao je podsmjeh još među kijevskim građanima, koji su Srbe, zbog tamne puti nazivali Ciganima, i ova

identifikacija s tuđinskim etnosom učvrstila se zbog pogrešnog tumačenja riječi „Serbijanin“. Ime igre „Serbijanka“ u pjesmi poznatog ukrajinskog pjesnika 1950-ih godina Platona Voronjka, na primjer, komentariše se kao „ciganska narodna igra brzog ritma“ (treba dodati da je pojam ciganskoga plesa, pjesme u ukrajinskoj tradiciji je izazivao sliku veselog, teemperamentnog ritma:

В селі Подолянка
 Гулянка гуде.
 В селі Подолянка
 Всю ніч сербіянка,
 Метелиця стелиться,
 В ноги кладе.
 U selu Podoljanka,
 Igranka hući.
 U selu Podoljanka,
 Cijelu noć serbijanka,
 Metelica se vuče,
 U noge stavlja.

Antropološke osobine Srba imale su takođe konkretna uporišta u određenim shvatanjima kako negativnim tako i pozitivnim: „Vidim, da loše me gledaju nečije oči. To je bio prijatelj mog muža... Bio je sav crn, iz srpskog roda, čini se...“ (Gnat Hotkevič); „Moj djed je bio Srbin. Njegove ruke vidim i danas, plave vene, obrisi lica kao u orla...“ – piše istaknuti predstavnik ukrajinske moderne, zatim – socrealizma Volodimir Sosjura.

Još od kraja XIX vijeka ukrajinski intelektualci su deklarirali solidarnost s Srbima u borbi za otpor tuđincima – Osmanlijima, što svjedoči prevodilac srpskog narodnog epa istaknuti pjesnik, dramaturg Mihajlo Staricki:

Хай сербин розкаже, чи ми не братались
 Дружно у щасті й горі;
 За віру, за волю чи ми ж не рубались
 На полі, на горах, на морі?

(M. Старицький)

Neka Srbin ispriča, nismo li se bratimili
 Drugarski u sreći i zlu;
 Za vjeru, za slobodu nismo li se sjekli
 Na polju, u brdima, na moru?

(M. Staricki).

Odjeci srpskih likova se mogu pronaći u nizu tekstova ukrajinske klasike: „A vražja Marjana je tako lijepa! I među našim Srbima nije bilo prilike takvih vidjeti“ (S. Vasiljčenko); „Tamara se upoznala sa komšinicom Poljakinjom i crnomanjastom Srpkinjom Parom“ (Hižnjak); „Kada sam prvi put čuo ovaj karpatski izgovor, on mi se učinio sličan na srpski ili slovački jezik“ (I. Nečuj-Levicki).

Srbi postaju Ukrajincima

Navedeni primjeri iz književnosti ilustruju značenje izraza „Serb“ u ukrajinskom društvu. Od asocijacije na nepoznatog tuđinca, postepeno se proteže pozitivno shvatanje srpskog tipa u ukrajinskoj etničkoj sredini. Negativna reakcija, u prvoj etapi, uglavnom je bila povezana s političkim akcijama ruske vlasti, zainteresovane u međuetničkim konfrotacijama, koje su našle odraz u književnosti i historiografiji.

Srpski vojni vrhovi, nastojeći da se dodvore ruskoj vlasti, pribjegavali su represivnim akcijama protiv ukrajinskog stanovništva, o čemu svjedoči zapis na knjizi o jednom od takvih poslušnika ruske politike u Ukrajini, „grofa“ (kako su ga titulisali ruski pokrovitelji) G. Vladislavljevića: „U ovim vremenima Ruske imperije nalazio se od srpske nacionalnosti, iz Ilirika u Srbiji... grof Gavrijil Vladislavljević. On je u Ukrajini živio na posjedima...“

On je bio čovjekom velikog raznog razuma i prakse, osoba vrijedna poštovanja, i s gospodom je bio zanimljiv, imao je mnogo gostiju Velikoruskih; cijela Mala Rusija od njega je bila zahvaćena užasom, i maloruska vlast bila je njegovim neprijateljem, ali mu nije mogla ništa nauditi, svi su pred njim djelovali licemjerno. On se oženio s kćerkom vladike kozačkog iz porodice Staroduba“. Kulminacija takvog djelovanja srpskog vrha u ukrajinskoj historiji bilo je učešće Srba u likvidaciji Zaporoške Sići.

Ali, bilo bi pogrešno ocjenjivati doseljenike samo kao takve koji su nosili zlo u Ukrajinu. Sudbina došljaka stvarana je na različite načine i oni se vodili raznim motivima u ovim doseljenjima. Srpski vojni vrh nastojao je svojom vjernošću osvojiti zemljišne posjede, što je i dobio. Kapetan Lazar Serezlija, koji je bio u administraciji Horvata, u jednom od pisama zemljacima se hvalio velikim posjedima, koje je dobio od vlasti. Jedan od motiva zadovoljstva takvim životom je bila svijest o vjerskoj srodnosti, o čemu kapetan naglašava: „Ovdje nas niko ne naziva raskolnicima, jer Nijemci i katolici imaju ovdje takvo „poštovanje“, kao što imamo mi od Mađara“, i na kraju uzvikuje ono što je postalo epigraf boravka Srba u Ukrajini: „Ovdje je – naše carstvo i naša vlada!“. Sveštenik Petar Bulić iz Novomirgoroda u pismu rodbini u Banatu podržava ovu temu, hvaleći caricu Jelisavetu kao „braniteljku pravoslavlja u cijelom svijetu“. Međutim, sveštenik je pogriješio: njemu je važno to, da „ovdje riječ Božja nije povezana kao tamo s ljudima druge vjere“; on je smatrao da se upravo ovdje može održati autentična srpska svijest, a ne tamo, u okruženju inovjeraca: „Pa gdje su sada oni, zasluge naših predaka i otaca? Čak vaša rodbina zasluge ne cjeni tamo. Ovdje – samo naše pleme i rod, i nikoga nema od nevjernika, Rimljana ili unijata“.

Sveštenik je pogriješio: nacionalna samostalnost je bila sačuvana upravo tamo, odakle su, a ne kuda su, stigli iseljenici. Religijsko otuđenje u Vojvodini stimulisalo je nastojanje da se sačuva svoje, a srodnost je bila ona snažna struja koja je razjedala nacionalni identitet i vodila prema asimilaciji, koju je ostvarivala ruska vlast. Srbi su se našli u istom procesu kao i Ukrajinci vijekovima unazad: očekivanje da putem vjerske solidarnosti sačuvaju nacionalnu nezavisost nije se ostvarilo, upravo se sve desilo obrnuto.

Ako je vjerovati dopisivanju Srba s rodbinom, onda i u nižim slojevima stanovništva primjećujemo da doseljenici postepeno prihvataju ukrajinsku tradiciju kao „svoje“. U ovim pismima, koja se čuvaju u Državnom arhivu Beča, Srbi hvale svoj novi život, mole rodbinu i znance da slijede njihov primjer, naglašavajući svoju lojalnost i zahvalnost prema mjesnim vlastima. Neće biti pretjerana pretpostavka da su autori pisama imali na umu i cenzuru, rusku ili austrijsku, zbog čega su pazili da sadržaji pisama budu neutralni. Zanimljiviji su fragmenti koji govore o tome kako narod ocjenjuje „svoje“ i „tuđe“, shvaćajući etnokulturno zajedništvo. Marija Stankova, na primjer, iz Kropčina, koji je na rijeci Vis, istočno od Novomirgoroda, pohvalno se izjašnjava o uslovima života – ništa nije preskupo, a posebno su lijepi predmeti zanatske izrade. Ona bi htjela pisati „na ruskom“, ali se boji, da njeno pismo neće biti razumljivo, budući da se „ruski jezik razlikuje od srpskog. Djeca, Kata i Jova, već ne znaju srpski. Moskovski jezik ipak je drugačiji i ljepši od ruskog». Dakle, naučili su jezik elite - moskovski, dok je onaj ruski, odnosno rus'ki kako su ga nazivali sebe Ukrajinci – je manje koristan jer ne pruža ulazak u više društvene slojeve.

Vasilj Popović piše te 1753. g. iz Mirgoroda u Vojvodinu, pozivajući zemljake da pređu pod pokroviteljstvo ruske carice i da donesu nekoliko sjekira, ukoliko „tamo komad košta jednu njemačku forintu, ili talir – za one koje imaju izgled kao u Ugarskoj, a ovdje sjekire imaju drugačiji oblik“. On moli takođe „još jednu široku ručnu sjekiru, budući da ovdje takvih nema“.

Postepeni proces sjedinjenja i asimilacije smanjivao je početni nivo napetosti koji je bio svojstven u prvim godinama doseljavanja. Međutim, materijalna i duhovna kultura koja je trebalo da odgovara svakom etnosu, u početku je bila u sukobu s ukrajinskom: Srbi-stočari našli su se u sredini u kojoj je vladala zemljoradnja. Ali Srbi nisu mogli trajno sačuvati ovu osobinu, ukoliko nisu imali snage da sačuvaju materijalnu kulturu koju su donijeli. Takvi vidovi materijalne kulture kao oruđe, tipovi kuća i slično uslovljene su posebnostima geografske sredine, načinom gospodarenja i zato je u pravilu moralo doći do promjena u materijalnoj kulturi srpskog etnosa.

Činjenice dokazuju da Srbima nije bila karakteristična endogamija i hermetizacija brakova samo u vlastitom etnosu, šta bi moralo obezbijediti neraskidivost nasljedne predaje etničkih tradicija. Srbi nisu bili etnički izolirani čemu je pomogao i odnos tradicionalno otvorene, ne zatvorene i ne neprijateljske, ukrajinske sredine prema drugim etnosima. Još je Gerasim Zelić primjećivao, da „narod maloruski posebno, kao i srpski, je veoma gostoljubiv...“. Izrazi ironičnog odnosa prema Srbima, koje smo spomenuli, imali su popustljiv karakter. Podsmijeh, šala u cijelosti su jedan od oblika odnosa među raznim etničkim grupama i mogu se karakterisati kao naglašena demonstracija približavanja među pojedincima i grupama. Upravo takav odnos ima portretisanje Srba u ukrajinskoj pjesmi. Srbin se ovdje prikazuje kao „prijazan, crnih obrva“, „s njime je dobro živjeti“. On je već odjeven u ukrajinsko ruho „župan“, „kaftan“ „lijepa cipelice“ „kod Srbina večera – svaki dan pečena kokoš“; on čak jede netipična srpska jela – „varenički u maslacu“ (*varenik* - nešto kao ravioli). „Zašto Srbina ne voljeti?...“ U pjesmi o „Srbinu, Serbinočku“, kako ga nazivaju, on je obilježen i erotskim momentom, što je takođe opšta crta „pozitivnih podsmjehivanja“: „Za njim djevojke idu stadom. Kao tovar rogat“; u njega je zbog toga „župan kratak“, jer su „Kuje-cure ga podgrizle, Kaftan su mi odrezale“.

Ponašanje Srbina, koji je davao prednost slobodarskom životu, u cijelosti je odgovaralo tipu ukrajinskog Zaporošca: on ne voli da se opterećuje domaćim poslovima, više voli „ništa ne raditi, piti gorilku (ukrajinsku rakiju od žita) s medom, ugodno se prošetati“. Šaljivo prigovaranje ukrajinskog zemljoradnika: „Dosta je srbovati, uzmi srp pa idi u stepu pšenicu žeti“ liči na ukor Kozaku: „Toga nije zavolio, samo je brkom zavrnuo. Otišao i konja osedlao: Zbogom, djevojko! – je kazao“. Slika života Srbina u nečemu je bliska načinu na koji su živjeli slobodni Kozaci: „U Srbina je tuđa kuća. Jer i sam je Srbin kao top... Kada je sjeo na konja, To mu je sva stoka – imovima“.

Na tipološku sličnost ukrajinskog kozaštva i srpskih „graničara“ iz vojnih naselja u blizini austrijsko-turske granice ukazano je u gornjim primjerima. Našavši se u istoj ulozi na rusko-zaporoškom graničnom terenu,

neki srpski doseljenici su prelazili na stranu Zaporožaca, koji su prema opažanju Skaljkovskog, mamili Srbe na svoju stranu, koji su „zavedeni njihovim životom k njima su pristupali“. Na osnovu navedenih primjera može se govoriti o prisutnosti nekih socijalnih grupa koje su se prelijevale u ukrajinsku sredinu. Osim intelektualnih odnosno crkvenih komunikacija, koje su se održavale posebno u uslovima uzajamnog razumijevanja i podrške, način na koji su prihvatani Srbi obilježen je i političkim faktorima, a eksponenti su bili srpski vojni zvaničnici. U svakodnevnom životu izdvajamo Srbe-zemljoradnike, koji su postepeno ulazili u ukrajinsku etnokulturnu zajednicu, prihvatajući je kao „vlastitu“, odričući se raznih oblika etničke opozicije, čemu su doprinijele paralelne struje: vjerska, etnična, srodna prije svega.

„Upravo zbog srodnosti stradanja i stalne borbe za osnovna, vječna prava čovjeka moguće je bilo za Južne Ruse (tako su nazivani Ukrajinci u carsko doba – op. Jevg. P.) sporazumijevanje s Jugoslovenima, među ostalim, i na tlu srodne lirsko-epske poezije, koja je odražavala ta stradanja“, – zaključuje jedan od vodećih istraživača neistraženih sfera ukrajinsko-srpskih odnosa M. Daškevič. Poznati znanstvenik je ukazao na još jednu i nedovoljno proučenu temu – poređenje usmene epske poezije dva naroda. Ta problematika je snažno izražena u folklorističkoj nauci Ukrajine.

Volodimir Sosjura (1898-1965), pisac ukrajinsko-srpskog porijekla

Problem komparativnog izučavanja epske poezije

Zahvalna njiva za iskustvo...

Ivan Franko

U razdoblju baroka i na ukrajinskoj i na srpskoj strani živjela je tradicija epskoga pjevanja. Kobzari i guslari su nastavljali prastaru kulturu stvaranja epa u kojem su predstavljali sudbina svoga naroda. Historijski uvijeti nastanka i razvoja epa su bile po mnogo čemu srodni što predstavlja bogatu građu za komparacije. Međutim ova tema je bila aktualizovana tek s nastankom, razvojem poredbene nauke. Ta zahvalna njiva, kako nju naziva istaknuti ukrajinski pisac Ivan Franko, značajna je za folkloristiku ali i druge struke, ona je privlačila pažnju poznatih slavista prošlih vijekova – galicijskoga romantičara J. Golovackog, filologa J. Bodjanskog, pisca I. Franka, neoklasičara M. Rilskog i druge. Međutim, specijalne monografije koja bi bila njoj posvećena, nemamo do sada. Dakle, i danas ne gubi na aktuelnosti razrada date problematike spomenutog I. Franka, prema kojem je istraživanje sličnosti istorijskih odnosa među Srbima i Rusinima-Ukrajincima vrlo perspektivna. Podsticaj za jačanje zainteresovanosti za ovo pitanje bile su zbirke Vuka Karadžića, koji je pri kraju druge decenije XIX vijeka (kada su postale primijećene manifestacije saradnje ukrajinskih naučnika sa slavistima drugih država), došao u Rusiju, posjetio Ukrajinu, posebno Harkov i Kijev. Ovo je značajno doprinijelo bližem upoznavanju s djelatnošću i zapisima srpskih učenjaka, koji su bili sastavni dio razvoja ukrajinske slavistike. Izučavajući ta i druga pitanja domaćeg folklor, ali neposredno ga upoređujući sa srpskim, ukrajinski naučnici su koristili zbirke Karadžića i drugih južnoslovenskih sakupljača i samim tim davali svoj doprinos razvoju međuslovenskih folklorističkih odnosa.

Srpske epske narodne pjesme u ukrajinskoj folkloristici

Kada je riječ o epu u ukrajinskoj slavističkoj misli, prihvaćeno je mišljenje o izrazito idejno-estetičkoj vrijednosti pjesama dva srodnih naroda, o čemu svjedoče mnoga mišljenja poznatih naučnika, književnika i drugih ličnosti. Idejna dominantna većine teoretskih radova, posvećenih ovoj problematici, jeste ubjeđenje u bliskost i sličnost narodnog stvaralaštva, posebno narodnih *duma* (naziv za ukrajinski ep) i junačkih pjesama. Međutim, konkretni izrazi ovih analogija i njihove interpretacije kod raznih autora nisu identične, što se prije svega objašnjava neslaganjem njihovih metodoloških principa. Naravno, ponekad ove izjave nisu bile lišene krajnosti komparacije ili apstraktnih definicija „zajedničkih patnji“, ali je većina autora potvrđivala bliskost kultura dva naroda, prisutnost folklornih kontakata i plodnost njihovog djelovanja u razvoju epske poezije.

Već se prvi u Rusiji magistar „slavenskih narječja“ Osip Bodjanski, porijeklom iz Ukrajine, posjetivši slavenske krajeve, vratio se u domovinu s jasnim ubjeđenjem o bliskosti srpskog i ukrajinskog narodnog epa U duhu romantizma ovaj, jedan od pionira ukrajinske slavistike kako ga nazvao I. Franko, smatrao je srodnost književnosti Slavena s antičnim epom kriterijem većeg savršenstva. Prema njegovom mišljenju (a takvo mišljenje je bilo dosta rašireno u to vrijeme), stapanje ukrajinskih *duma* i srpskih junačkih pjesama pružilo bi mogućnost stvaranja „slavenske Ilijade“, a lirskih pjesama – „Odiseju“. Poređenje srpskih pjesama s antičkim epom, koje je skoro nakon pola vijeka potvrdio I. Franko, osim romantične obojenosti, nosilo je u sebi racionalno zrno: učenjaci su posvećivali pažnju zajedničkoj pojavi, nazivajući je „herojskim duhom“, ili koristeći današnju terminologiju, „epskom sviješću“. I u srpskoj i u ukrajinskoj epskoj poeziji, istraživači su ukazivali (naravno, s gledišta metodoloških principa nauke tog vremena) zajedničke motive u prikazivanju herojskih događaja narodne borbe za samostalnost, istorizam to jest popularnost istorijskih motiva u

Bandura

usmenoj poeziji, još više – u epu. Trenutak nastanka ovog zajedništva neki autori, kao recimo M. Sumcov, nailazili su još u vrijeme Kijevske Rusi, posebno ukazujući na neke analogije u „Slovu o Igorovom pohodu“ te u južnoslovenskom narodnom epu. Međutim, većina autora su bili skloni da vide njegov postanak u kasnijim vremenima, kada je trajala veoma napeta borba srpskog i ukrajinskog naroda s vanjskim agresorom – osmanlijskim ili poljskim okupatorima. Ove okolnosti, prema mišljenju niza naučnika, kao da su istisnule svijest u narodu o davnom epu, stvorivši novi koji je posebno tokom XVI–XVII vijeka imao mnoge sličnosti kako u Ukrajini tako i u Srbiji. Upravo baš tada, većina autora nalazila je analogiju u istorijskim prilikama postanka i širenja epskih pjesama.

Pojedini istraživači, što se tiče pitanja uporednog izučavanja epa dva naroda, čak su prenosili na srpske junačke pjesme ukrajinsku terminologiju, nazivajući ih „dumama“. Ukazaćemo da se takva poistovjećivanja susreću još u književnosti XVII vijeka, posebno kod poljskih autora. Tako u knjizi „Roskosz Swiatowa“ (1606.) govori se o Srbinu koji pjeva stare „dume“. Hrvatski pristalica slovenskog jedinstva Juraj Križanić – moguće poznavajući poljske izvore, koristi neodgovarajući za Jugoslovane pojam „duma na hrvatskom“. U ukrajinskom folkloru, sigurno, bez ikakve veze s davnim autorima, O. Barvinski, recimo, koristi izraz „Srpske junačke dume“. M. Staricki zbirku svojih prijevoda nazvao je „Srpske narodne dume i pjesme“ (1876.). Dajući visoku ocjenu njegovim prevodima kao „prvom pokušaju prevođenja na naš jezik bogatstva srpske poezije u cijelom obimu“, I. Franko u svojim istraživanjima okarakterisao je srpsku epiku kao „dume junačke“, „dume istorijske“, „hajdučke dume“. Slične primjere naći ćemo i kod drugih autora.

Mnogo dokaza za takve identifikacije davala su istraživanja nad konkretnim materijalom narodnog stvaralaštva. Pri tome, folkloristika se nije ograničavala samo na priznavanje sličnosti, već ju je nastojala i pojasniti. U ukrajinskoj nauci ovom pitanju je posvećeno mnogo raznih obimnih istraživanja. Iako su njihovi pravci dosta različiti, u cijelost se mogu izdvojiti dvije tendencije u tumačenju sličnosti ukrajinskih duma i srpskih junačkih

pjesama. Jedna u punoj mjeri odražava pokušaje objašnjenja epskog zajedništva kao rezultata istorijskih uslova, a druga je obilježena uticajem teorije migracije.

Među najzastupljenijim objašnjenjima vladala je tvrdnja o postojanju neposrednih istorijskih veza. Ako su jedni naučnici, razmatrajući mogućnost takvih veza bili pažljivi u definisanju njene uloge u formiranju specifičnosti ukrajinskog epa, tada su drugi zastupali tezu južnoslovenskog uticaja na ukrajinske dume. Iako su tvrdnje o ovim uticajima bile raspostranjene, specijalnog naučnog rada koji to potvrđuje, još nemamo.

U duhu ideja o slovenskom zajedništvu neki naučnici su smatrali da se u sadržaju i melosu ukrajinskih duma bitno odrazio uticaj južnoslovenskog epa. Pristalice takvih tvrdnji su tražili i nalazili „slične pojave“ u ukrajinskim i srpskim narodnim pjesmama, što je u krajnjem slučaju bio siguran oslonac u uporednom izučavanju književnosti dva naroda, ali interpretacije ovih analogija ne izdrže uvijek kritiku.

M. Sumcov, na primjer, potvrdu teze o uticaju nalazio je u upoređivanju sličnih motiva u dumi o smrti kozaka-banduriste i „pjesme hercegovačke o bolesnom Jovi i tamburi“. Autor je, posebno, posvećivao pažnju motivima rastanka heroja s omiljenim muzičkim instrumenom i brigom za njegovu budućnost. Iako istraživač priznaje da rasprostranjenost ovog motiva u pjesmama niza naroda, obilježava nacionalnu originalnost ukrajinske dume, ipak on prepušta mogućnost preuzimanja sižea od slovenskog juga. M. Halanski vukući paralele među likovima Kraljevića Marka i Marka Pekelnog, smatrao je da je ovaj drugi iznikao iz folkloru Južnih Slovena, odakle je stigao u Ukrajinu i odrazio se u beletristici XIX vijeka.

U svijetlu teorija migracija pojavila se pretpostavka o narodu-posredniku, preko kojeg se ostvarivala cirkulacija sadržaja i motiva među Južnozpadnim i Istočnim Slovenima. Istraživane su zanimljive pretpostavke da je sličnu funkciju mogla ostvarivati Ukrajina. Smatralo se da su južnoslovenski guslari bili glavni nosioci procesa širenja sadržaja. Na ovo je ukazivao još O. Bodjanskij, poredeći slovenske narodne izvođače sa davnogrčkim rapsodima. A. Famincin je, naprotiv, smatrao da je način

izvođenja pjesama kod Slovena bio bliži davnorimskoj tradiciji, pozivajući se na sjećanja Jurija Križanića o tome da su Hrvati i Srbi u XVII vijeku pjevali pjesme za vrijeme gozbi, kao stari Rimljani.

Socijalni uslovi, tip narodnog pjevača u nauci do 1917. godine, takođe se označavao na razne načine. Neki naučnici, kao O. Bodjanski, zajednički su primjećivali da su u oba naroda najznačajniji bili slijepi putujući starci; drugi, kao M. Sumcov, obratno, karakterističnim i za Srbe i Ukrajince smatrali su djelovanje „slobodoljubivih militantnih muzičara“.

Teorija feudalnog porijekla epa odrazila se i na pokušaj pronalaženja analogija kada je riječ o dvorskim pjevačima. Tako je M. Sumcov dopuštao da su takve funkcije mogli vršiti banduristi na dvorovima bogatih Kozaka ili neposredno u Zaporožkoj vojsci. A. Famincin dopuštao je čak mogućnost boravka srpskih putujućih pjevača na dvorovima bogatih Kozaka što je, prema njegovom mišljenju, moglo dovesti do prodiranja elemenata srpskog epa u ukrajinski.

Osim sadržaja, istraživači su primjećivali tragove „uticaja“ u melosu ukrajinskog folklornog epa. Prema A. Famincinu ovo se moglo izraziti u ritmici duma, a prema M. Sumcovu – u prisutnosti recitacije. M. Daškevič sumnjao je uopće u originalnost melodije ukrajinskih duma. Kao i neki drugi autori, on je tvrdio da je bandura nastala od južnoslovenske pandure. Gusle, smatrao je M. Sumcov, takođe su stigle iz slovenskog juga preko Ukrajine, na šta, prema njegovom shvatanju, ukazuju epiteti karakterični za leksiku Juga.

Vodeći se tezom o južnoslovenskom uticaju, istraživači su skretali pažnju na neke druge činjenice koje bi mogle potvrditi ovu tezu. Tako u zapadnoukrajinskom folkloru postoji igra „hajduk“, na šta je obratio pažnju M. Daškevič. Nešto kasnije ovo je potvrdio I. Franko koji je locirao i mjesto njenog nastanka u XIX vijeku – Bukovinu. M. Halanski je ukazivao u tekstovima nekih srpskih pjesama na prisutnost toponima „Kijevo“, „polje Kijevo“, „Kijevo – visoka planina“. Mnogi istraživači bilježili su bliskost srpskog i ukrajinskog jezika, što je takođe moglo doprinijeti uspostavljanju uzajamnih uticaja.

Koncepcija direktnog uticaja južnoslavenskog epa na ukrajinski, bila je, naravno, često na udaru oponentata. Naučnici, uključujući i one koji su nastupali kao pristalice teze direktnog uticaja, istovremeno su obilježavali nacionalnu originalnost interpretacija zajedničkih motiva u dumama. Još je J. Golovacki, koji je jedan od prvih u ukrajinskoj folkloristici ukazao na srodnost ukrajinskog i srpskog epa, ukazao je isto tako i na njihovu nacionalnu specifičnost. M. Daškevič naglašavao je da ovaj uticaj, iako je postojao, nije mogao biti odlučujući za formiranje ukrajinskih duma, koje su nicali na nacionalnom tlu. Neki od naučnika, kao recimo - M. Teršakovec, J. Timčenko, imali su drugačije stavove. Oni su osporavali mogućnost kontakata i uticaja južnoslovenskog epa na dume, smatrajući takve tvrdnje neosnovanima.

Problem uporednog izučavanja ukrajinskog i srpskog narodnog epa najviše se odrazio u radovima I. Franka koji je kritički ocijenio osnovne tendencije u interpretaciji ovog pitanja, i ukazao na perspektive njegovog izučavanja. Za ovog ukrajinskog književnika, Srbi su „bratski narod“, i postoji vruća želja naučnika da što više dozna o njegovom životu i kulturi o kojoj mi, prema njegovim zapažanjima, skoro ništa ne znamo. Prateći srpska periodična izdanja, I. Franko je težio da, prije svega, više dozna o životu običnog naroda, „srpskog seljaka, radnika ili zemljoradnika“, i zbog toga je posebnu pažnju posvetio folklorističkim radovima. Poznavao je zbirke Vuka Karadžića, i drugih sakupljača, održavao je kontakte s poznatim južnoslovenskim slavistima. Radovi I. Franka dokazuju njegovo izuzetno poznavanje pitanja ukrajinsko-srpskih folklornih veza, što podrazumijeva i ep. Za Ivana Franka nije bilo sumnje u srodnost ukrajinskih i srpskih epskih pjesama, koje je on nazivao „dumama“. Karakter kulturno-istorijskih veza među dva naroda I. Franko je označavao kao stvaralački i nazivao „plusom u kulturnoj istoriji Slovenštine“. Za razliku od migracionih, prema I. Franku u osnovu uporedne analize bili su smješteni socijalni faktori. Kriterijum srodnosti kod njega su bili zajedništvo uslova stvaranja epa („borba za svoju vjeru, slobodu i narodnost“), kontekst postanka pjesama te njihovo funkcionisanje („ili u vrijeme pohoda u neprijateljski kraj, ili nakon njih“)

i idejno-vaspitno značenje tradicije („kao u Srbiji, tako i kod nas te dume i pjesme su vaspitavale pokoljenja...“) i t.d.

Pitanje uticaja južnoslavenskog epa na ukrajinski I. Franko je smatrao otvorenim. On je tvrdio da još nema dovoljno poznatih činjenica o istorijskim vezama za tezu o direktnim uticajima. Istovremeno, naučnik se nije slagao s poricanjem nekadašnjih uzajamnih odnosa i mogućih refleksija ovog procesa u usmenoj književnosti. U cijelosti, kako je on naglašavao, tragove i posljedice ovih odnosa „treba tražiti putem detaljnog poređenja“.

Ivan Franko je predložio i neke konkretne metode razrade ovog problema. On je djelio mišljenje drugih naučnika da su se neposredne ukrajinsko-srpske veze mogle uspostaviti već tokom XV–XVI vijeka, kada su Srbi, bježeći pred pritiskom Osmanlija krenuli na istok. Dopuštao je mogućnost da su tada u Ukrajini boravili „srpsko-hrvatski kolonisti, vojnici, hajduci, muzičari i pjevači („oni su donijeli nama, moguće, i muzički instrumenat banduru“). Pozdravljajući bilo kakve istraživačke napore koji bi bacili svjetlo na ovaj problem „posebno u tamno vrijeme XVI–XVII vijeka“, I. Franko je smatrao, da je u tadašnjoj nauci, nažalost, prikupljeno malo činjenica za odgovor na pitanje da li se odrazio (i u kojoj mjeri) uticaj srpskih junačkih pjesama u ukrajinskim dumama.

U svoje vrijeme, još je Jakov Golovacki izrazio misao o većoj sličnosti lirske poezije Ukrajinaca i Srba nego epske. Ovoj tvrdnji se približavao I. Franko. U ukrajinskom folkloru, posebno zapadnog regiona, on je pronašao niz lirskih pjesama, koje, prema njegovom mišljenju, imaju južnoslovensko porijeklo. „Moguće bi bilo naći i više takvih pozajmica – zaključuje autor - i onda pokazati da se srpski uticaj, ako se odrazio na našem narodnom stvaralaštvu, najbolje vidi u *pjesmama* (Jevg. P.), djelima stvorenim za pjevanje, a daleko manje u dumama“.

U pjesmama koje su, prema mišljenju Franka, mogle biti pozajmljene od južnoslovenskih izvora i transformisane u ukrajinski folklor, on izdvaja tipizirane teme: nevjera žene, uzidavanje žive djevojke, otac prodaje kćer Turčinu, svekrva u zatočeništvu zeta, plač zarobljenica, tatarske navale na selo, te druge, u kojima se, umjesto Turaka, kao što je to bilo

Ukrajinskii pisac i naučnik Ivan Franko(1856–1916)

u južnoslovenskim sadržajima, javljaju Tatari. U prilog svojih tvrdnji I. Franko, kao i M. Dragomanov, ukazuje na analogne motive u zbirnama V. Karadžića i drugih južnoslovenskih sakupljača.

Nacionalno obilježje pjesama I. Franko je određivao prije svega na temelju sličnosti jednog ili drugog sadržaja sa uobičajenim motivima, koje je poznao iz južnoslovenskih izvora. Pri tome je obraćao pažnju na neke ukrajinske pjesme koje su zapisane prema govorenju „čovjeka iza Dunava“. Prema njegovoj pretpostavci takve pjesme su mogle „ukazivati na srpske i bugarske pjevače, koji su donosili u naš kraj svoje pjesme i političke novosti“. Na ukrajinskoj teritoriji ovi i drugi sadržaji, smatrao je istraživač, odijevali su se u nacionalno ruho, a i same pjesme postajale su sastavni dio mjesnog folklornog repertoara. Ne samo sadržaj, već i same pjesme mogle su biti obrazac za stvaralaštvo ukrajinskog autora, koji je, prema mišljenju I. Franka, često imao pred sobom srpske pjesme, te prema njima stvarao svoje.

Jedan od primjera takvog procesa autor primjećuje analizirajući pjesmu „Ivan i Marijana“. Pregledavši pet varijanti pjesme o nevjernoj ženi i osveti muža za nevjeru, Franko primjećuje, da ovaj siže nije tipičan za ukrajinski folklor i kaže da su ovu pjesmu koja se „sakrila u Pokuttju između Pruta i Čeremoša“, mogli donijeti „iz južnoslovenskih krajeva putujući pjevači, o čijem gostovanju u našem kraju imamo mnogo pisanih dokaza iz XVI te XVIII vijeka“.

Problem ukrajinsko-srpskih folklornih veza ne ograničava se u ukrajinskoj slavistici razjašnjenjem mogućih uticaja. Već u 30-im godinama XIX vijeka, u nauci se istakao glavni pravac istraživanja – od analogija do nacionalne originalnosti srpskog i ukrajinskog epa, pri čemu se velika pažnja, osim konteksta, posvećivala i pitanjima uporedne poetike. O. Bodjanski u svojoj disertaciji 1837. g. primijetio je cijeli niz elemenata, koji zahtijevaju uporedno razmatranje. Ovo je, prema njegovoj terminologiji – sastav, hod, jezik, obraćanje, izrazi, poređenja, očuvanje tradicije, izvođenje pjesama oba naroda“, Mnoge istraživače, kako smo već spomenuli, zanimao je ritmički sastav epa. Neki autori su pretpostavljali mogućnost uticaja srpske epske ritmike na ukrajinsku, a Ivan Franko je smatrao da se u

osnovi ukrajinske i srpske pjesme nalazi zajednički ritam *kolomejki* (on je ovo primijetio za vrijeme boravka u Beogradu, 1894. g. kada je čuo srpske pjesme). Primjećujući u srpskoj pjesmi prozodiju ukrajinske, I. Franko je istovremeno ukazivao, da se može govoriti i o obrnutoj pojavi – prisutnosti prozodije srpske epike u ukrajinskoj pjesmi, smatrajući ga ne slučajnim i pozivajući da se istraže njegovi izvori.

Kao dokaz da je problematika uporednog izučavanja poetike srpskih i ukrajinskih pjesama bila veoma aktuelna, mogu poslužiti i radovi O. Potebnje, koji je, iako se ovim pitanjem nije specijalno bavio, ostavio zapažanja, važna za daljnje izučavanje usmene epske poezije Slovena.

Pitanje razlika u epskoj strukturi takođe je privlačilo pažnju nekih naučnika. O. Bodjanski karakterizira srpsku junačku pjesmu kao herojsku, suprostavljao joj je dramatizaciju ukrajinske dume, što se moralo odgovarajuće odraziti i na poetici. I. Franko takođe je obraćao pažnju na suprostavljanje u načinu obrade teme.

Studije i istraživanja I. Franka, kao i drugih naučnika, dokazuju da je problem ukrajinsko-srpskih folklornih veza bio izuzetno važan u folkloristici. Međutim, iako je zanimanje za ovu temu bilo snažno ono se, nažalost, nije ostvarilo u temeljitom istraživanju. Jedno od glavnih pitanja, koje je posebno zanimalo naučnike – zajednički odnos i mogućnosti uzajamnih uticaja u narodnom epu – ipak nije našlo odgovor. V. Gnatjuk koji kao da je shvaćao rezultate dobivene izučavanjem ove oblasti, sažeo je to u nekoliko riječi: „U odnosu uticaja srpskih narodnih pjesama na naše i obrnuto, teško je reći nešto odlučujuće... Do sada, međutim, nisu sprovedene komparativne studije iz ove teme i nije potpuno dokazan taj uticaj, pa zbog toga takve hipoteze treba primati s rezervom“.

Spomenuto komparativno izučavanje ukrajinskog i srpskog epa, posebno u barokno doba, svjedoči da pitanje međuslovenskih odnosa u vrijeme baroka ne gubi na aktuelnosti, potvrđujući perspektivnost razvoja nauke o baroku.

Gusle

Pogovor

Istorijska misija nacionalne kulture, kao predstavnika i vođe humanizma, s punom snagom pojavila se u međunarodnim vezama ukrajinskog baroka s kulturama drugih naroda, o čemu svjedoči ostvarena analiza.

Barok – to je karakterističan evropski krug, kojem su ranije ili kasnije pristupali umjetnički sistemi drugih naroda. Ukrajina je ušla u ovaj krug sinhrono s evropskim ritmovima u XVII vijeku, što je bilo istorijska zakonitost, budući da je ukrajinski prostor, i pored gotovo tradicionalno ne postojanja uslova za skladan razvoj, neprekidno demonstrirala svoj priključak prema osnovnim etapama kulturnog napretka Evrope.

Barok čini posebnu vrijednost kao dokazano svjedočenje održivosti ukrajinske duhovnosti, koja se uprkos tome što su Mongoli svojim upadima oduzeli mogućnost nastanka renesansnih temelja, podizala na snažnom temelju nacionalnog srednjovjekovlja. Ne gubeći originalnost refleksa u evropskim kulturnim impulsima, Kijev je u XVII–XVIII vijeku sakupio duhovne vrijednosti koje su mu vraćale funkciju lidera. O tome svjedoče realno ostvareni uticaji u ortodoksnoj kulturi, koji su se ukrajinskim posredovanjem uključivali u evropski barokni krug. Čak i nakon teških udara koje je ukrajinskim nastojanjima da održe nezavisnost činila ruska imperijalistička politika, Kijev je i u XVIII vijeku čuvao status duhovnog učitelja. Ovo dokazuje učinjeno istraživanje.

Glavni motivi kojima su se vodili ukrajinski, najčešće kijevski nosioci duhovnosti, odražavali su jednu od karakteristika ukrajinskog baroknog čovjeka – njegovu humanističku usmjerenost prema cilju sa značajnom dozom altruizma. Taj altruizam je imao ideološku osnovu, ali se naslanjao na slovenski patriotizam i ubjeđenje o potrebi pružanja pomoći tamo gdje je ona potrebna, a srpska situacija je bila tako kritična, da to nije moglo ne naići na odaziv u ukrajinskoj sredini. Pomoć Srbima bio je produžetak ukrajinskog baroknog slavizma, koji se odrazio u kompleksu poljsko-ukrajinsko-hrvatsko-bjelorusko-moskovskih veza još u XVI–XVII vijeku, o čijem karakteru I. Goleniščev-Kutuzov kaže: „Sjetite se *slobodnih darova*

(Jevg.P.) na polju školskog pitanja, obrazovanja, retorike i pjevanja, koji su pristizali na jugoistok iz Ukrajine i Bjelorusije“. Samo kao „slobodne darove“ mogu se okarakterisati rezultati djelovanja ukrajinskih učitelja, slikara, književnika i drugih na srpskom terenu i za njegovim granicama.

Značaj ovih odnosa teško je procijeniti, uzimajući u obzir onu bezuslovnu činjenicu da je ukrajinska pomoć pristizala u vremena kada se rješavalo pitanje egzistencije srpskog naroda u granicama Austrijske monarhije. Bezuslovan je i konačan rezultat odnosa, koji ne samo da su oživjeli propadajuće institucije (štamparstvo), osnovali nove škole, dali podstrek za razvoj ekspanziona kulturne svijesti na nacionalnom tlu (jezik, generacije stvaralačke inteligencije), stvorile ranije nepoznate umjetničke pojave (pozorište, vertep, pjesništvo i dr.), ostvarili originalnu „malu revoluciju“ (slikarstvo itd), ali su i unosili svoju kulturu u evropsku orbitu.

Ukrajina je i u XVIII vijeku nastupala kao posrednik u kulturnom procesu južnog regiona, ostvarujući evropeizaciju kulture tamo gdje se to odvijalo sa zakašnjenjem. Ovi odnosi su bili istinski epohalni i nisu imali marginalno značenje, budući da je Ukrajina neposredno učestvovala u društvenom i kulturnom razvoju srpskog društva u vrijeme formiranja nacionalne svijesti, obnavljanja i stvaranja duhovnog života. Ostvarivala se istinita revolucija, trenutačan skok iz jednog svijeta u drugi. Sve ono na čije se stvaranje u Ukrajini gubilo više od jednog vijeka, u srpskom društvu je nicalo tokom desetljeća, a rezultat su bile velike stilske promjene koje su činile novi stil – barokni. Karakteristično je da srpska kultura, kao i ukrajinska, ostvaruje takav prelaz, zaobilazeći renesansno doba, koje iz tih istih razloga nije ni imala.

Na srpskom terenu ostvaruje se analogan proces susreta srednjovjekovne tradicije vizantijskog tipa sa zapadnoevropskom – katoličkom. Za razliku od ukrajinske sinteze, ovdje zapažamo sudar kasnovizantijske tradicije sa zapadnom tradicijom u posrednom obliku – preko ukrajinskog pravoslavnog slavizma ostvaruje se susret sa barokom u njegovom ukrajinskom obliku.

Srpski naručioc pozivali su ukrajinske umjetnike koji su objedinili davne tradicije sa novim oblicima, srednjovjekovne modele odijevali u baroknu

odjeću. I kod Srba vidimo analogan proces primanja evropskih pozajmnica i formiranje novog stila putem simbioze raznih izvora. Činjenica da je srpski barok izrastao na isti način kao i ukrajinski svjedoči o opštim zakonitostima razvoja ovog stila kod Slovena jugoistočne Evrope.

Sličnost vanjskih faktora – rađanje kulture i uslova borbe za nacionalno preživljavanje – još jednom ukazuje na sličnost ukrajinskog i srpskog baroka, razlikujući ga od druge sloveno-vizantijske tradicije, moskovsko-ruske, koja se razvijala kao državna kultura, stičući ekspanzivnost, i poistovjećujući se sa imperijalističkim karakterom austrijske politike.

I srpsko i ukrajinsko društvo objedinjuje vjerovanje u neophodnost razvoja duhovnog oružja kao načina suprostavljanja onima koji ugrožavaju njihovu samostalnost. Ukrajinsko društvo ovo oružje kalilo je u direktnom dijalogu sa Evropom, razgovaralo s njom njenim jezikom, kao što to demonstriraju kijevski latinisti baroknog tipa ili ukrajinski unijati. Mimo svih tragičnih i kontroverzних okolnosti, koje su pratile ukrajinski unijatizam, on se u konačnosti odrazio patriotizmom, prihvaćanjem od strane društva dokazavši da je unija s Rimom pružila ukrajinskoj nacionalnoj ideji više od unije s Moskvom.

Direktna povezanost duhovnih centara sa katoličkim svijetom, kao i pojava unijatizma, bitno razlikuju prirodu ukrajinskog kulturno-političkog organizma od srpskog, koji se približava moskovskoj duhovnosti XVII vijeka, gdje su ksenofobija i strah od katolicizma bili normom. O tome ubjedljivo svjedoči katolički slavenofil Juraj Križanić, koji je jasno razlikovao „latinizarane“ Kijevljane od Moskovita koji su strahovali od „latinizacije“. Distanciranje Srba od katoličke kulture bilo je prirodno, budući da se vjerska pripadnost poistovjećivala s agresivnošću i otuđenim okruženjem, koje je odražavalo znakove kulturno-vjerske politike. Za Srbe je tada mnogo značilo upravo pravoslavno „porijeklo“ umjetnosti. U tome se nalazi paradoks or-todoksne opozicije prema evropskom katolicizmu, „obzirom da za mnoge nije bilo jasno, da se radi o adaptiranom u Ukrajini baroknom crkvenom slikarstvu Zapada“. Ova anomalija još jednom potvrđuje logiku ukrajinske direktne povezanosti sa Zapadom u svim oblicima takvih veza –

od polemičke do unijatske i svjedoči o značaju ukrajinskog posredovanja za kulturu ortodoksne tradicije: u moskovskoj sredini „latnizirani“ Kijevljani su pripremali teren za njenu daljnju evropeizaciju u petrovskoj Rusiji, a u srpskoj su pripremali uključivanje u evropsku cirkulaciju.

Nije vjerovatno da bi takvu funkciju mogla obaviti neposredno peterburška barokna kultura, koja nema tako izraženih tragova u srpskoj sredini kakve je ostavila kijevska kultura. Nabrojani politički, istorijsko-kulturni, društveni, te drugi uslovi, omogućili su zakonitost veza i bitno su se razlikovali od ruske (peterburške) kulture.

Stilske osobine ukrajinskog baroka najviše su odgovarale istorijskoj stvarnosti Srba, što se objašnjava sličnoću socijalno-istorijske sudbine dva naroda. Obje kulture pripadaju jednom subregionu jugoistočne Evrope. Formirajući se u vrijeme suprotstavljanja srednjoevropskom baroku, srpska kultura je primila istočnoevropski tip u njegovoj ukrajinskoj varijanti. Srpski umjetnici, koji su se školovali u Ukrajini, razvijali su dalje ovaj tip pravoslavnog baroka u svojoj domovini. Na kraju, ukrajinski stil stigao je do granica Austrije, a otuda se širio dalje na velikom prostoru srpske dijaspore, od Balkana prema granici sjevernog Jadrana.

Govoreći o jačini ukrajinskog baroknog talasa, koji se široko razlio po srpskom prostoru, treba spomenuti da on nije poplavio njegov nacionalni identitet, nije razvodnjavao stare tradicije koje su i dalje ostale temelj nove barokne građevine. Ukrajinski uticaj postao je jak pokretač za izražavanje nacionalnih, političkih i kulturnih interesa srpskog društva, ohrabrujući ga za stvaranje vlastitog nacionalnog identiteta. Istovremeno, ukrajinska kultura nalazila je potvrdu svog značaja u očima druge kulture, otkrivajući ovdje sebe punije i dublje. Ovaj susret je imao dijalektičan, a ne asimilatorski karakter. Dvije kulture nisu se slijevale i mješale, već se potvrđivale i uzajamno obogaćivale. U konačnosti ovog plodnog dijaloga, stil ukrajinskog baroka je otkrio svoje dubine, a srpska kultura, pobjeđujući zatvorenost i jednostranost, postepeno je stvarala svoj vlastiti stil, koji je legalizovan kao srpska nacionalna varijanta baroka.

Ostvaren na temeljima genetičkih i kontaktnih veza, srpski barokni stil čini poseban milje kao sinteza kasne vizantijske i evropske umjetnosti, obilježene upravo u ovoj simbiozi nacionalnom originalnošću kao tip nove umjetničke kulture. Konačan rezultat srpskog baroknog razvoja – ulazak u evropski kulturni krug – jeste važan materijal za izučavanje Evrope. Pobjeda baroka u tako specifičnom regionu, kakav je srpski, bilježi trijumf Evrope u njenom kulturnom zajedništvu, mimo političkih i vjerskih konfrontacija, koje su pratile razvoj ovog stila. Istovremeno, aktualizira se karakter dijaloga između Zapada i Istoka, nemogućeg bez specifičnog ukrajinskog liderstva u XVII vijeku i posredovanja među „latinskom“ i „grčkom“ kulturom. Smještanje centra vage na stranu Zapada i stvaranje kulturne sinteze bili su zakonitost ukrajinskog historijsko-kulturnog nastupa i potvrđivanje otvorenosti ukrajinske duhovnosti za iskustvo i duhovne vrijednosti evropskog Zapada.

Srpska sredina nije mogla, zbog obilježenih nacionalnih problema, slobodno odabrati zapadni model, ali kasnije je to učinila, jer je to postala životna potreba. Prema zajedničkom priznanju istraživača, samo u baroknoj Evropi se razvila nacionalna svijest. Upravo je barok bio za Srbe jedno od najvažnijih političkih i društvenih raskršća, kamen temeljac novijeg postojanja i priprema pokretačke snage koja je vodila prema obnovi države. Barokizacija srpskog društva prolazila je zaobilaznim putevima preko Ukrajine, koja je za Srbe vršila funkciju blisku onoj kakvu je ranije činila Poljska za Ukrajinu: bila je „zona kontakata i tipološke varijante“. Tako je preko baroka u njegovoj srpskoj varijanti zatvoren evropski krug, potvrđujući logičnost i zakonitost postojanja opšteg evropskog baroknog prostora u njegovim različitim nacionalnim varijantama.

Bez obzira na usmjerenu denacionalizaciju ukrajinskog društva, koje se pretvaralo u provinciju imperije, a Kijev – na udaljen rezonator peterburško-moskovskih impulsa, ukrajinska sredina i dalje ostaje snažno izvorište značajnih kulturno-istorijskih ličnosti, koje su svoju etničku samosvijest razvijali u drugoj nacionalnoj sredini, zadržavajući sve svoje nacionalno ili pak proživljavajući njegovu sudbinu. Na tlu „zlatnih epoha“ u kulturi

susjednih imperija, ukrajinska kultura XIX vijeka, otkinuta od direktne veze sa Zapadom, bila je prisiljena da živi u duhu s narodnom tradicijom, koja je odigrala neprocjenljivu ulogu u očuvanju nacionalne originalnosti. Ipak, ona je ograničavala kulturni profil samo folklorizmom, što u normalnim uslovima razvoja kulture ne može biti jedini predstavnik nacionalne kulture.

Raskid sa Zapadom i prisilna orijentacija na sjeveroistok vodili su prema katastrofalnim posljedicama, potvrđujući kao hitnu potrebu i uslov kulturnog napretka povezanost ukrajinske sredine sa cijelom Evropom. Kao dokaz takve orijentacije postao je ukrajinski barok koji je demonstrirao svoju humanističku ulogu na velikom sloveno-neslovenskom prostoru.

Ukrajinsko-srpske veze XVII–XVIII vijeka čine samo jednu veličanstvenu sliku značenja ukrajinskog baroka, koji se dostojanstveno prikazao u vezama sa drugim sloveno-neslovenskim kulturama, a što iziskuje daljnja istraživanja.

Ukrajina se uključila u srpski kulturni razvitak u kritičnome razdoblju, kada se srpsko društvo našlo pred ponorom gubitka nacionalnog identiteta. I austrijska monarhija, i ruski carizam su vidjeli u srpskome društvu samo instrumenat za utvrđivanje vlastitih velikodržavnih interesa. Za razliku od osvajačkih ambicija tadašnjih imperijalnih tvorevina – austrougarskog, velikoruskog ili osmanlijskog, ukrajinsko je društvo kroz duhovne ustanove nastupalo kao faktor progresa, solidarizacije, pomoći, što i potvrđuje karakter, tok, razvoj ukrajinsko-srpskih veza baroknoga doba. To razdoblje predstavljalo je samo jedan, značajan period u neprekidnim komunikacijama između ukrajinske i srpske kulture.

Bez obzira na intervencije izvane, tradicionalno agresivne, osvajačke, te veze imaju duboke korijene, prosežu kroz stoljeća i perespektivne su kao izraz uizajamnosti koja je potvrđena stoljećima.

Barokno rezbarenje, Lavov

Korištena literatura

- Angyal A. Slawische Barockwelt. - Leipzig, 1961. - 321 p.
- Аполонова лютня. - Київ, 1982.
- Аскоченский А. Киев с древнейшим его училищем Академиею. - В 2-х т. Т. 2.- Киев, 1856.
- Білодід І.К. Києво-Могилянська академія і розвиток східнослов'янських літературних мов в XVII-XVIII ст. - Київ, 1973.
- Васић П. Руски утицај у српској уметности // Браничево. - 1964. - № 1/2. - С. 7-26
Венцловић Г. Црни биво у срцу. - Београд, 1986.
- Герасимова-Персидська Н.О. Специфіка національного варіанта барокко в українській музиці XVIII ст. // Українське барокко та європейський контекст. - Київ, 1991.
- Герасимова-Персидська Н.О. Українські партесні мотети початку XVIII століття. З югославських зібрань. - Київ, 1991.
- Гнатюк В. Зносини українців з сербами. - Львів, 1906.
- Голенищев-Кутузов И.Н. Гуманизм у восточных славян: Украина и Белоруссия.- Москва, 1962. - С. 73.
- Головацький Я. Народні пісні Галицької та Угорської Русі. - Т. I. - С. 206; Т. II.
- Грачотгі С. Спадок Ренесансу в українському бароко // Українське бароко. Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців. Київ, 1993.
- Грдинић Н. Морална симболика и емблематика украјинског порекла у српској књижевности 18. и прве половине 19 века // Зборник за славистику. - Нови Сад, 1983. - № 24.
- Грујић Р. Како се поступало са српским молбама на двору цесара аустријског последње године живота патријарха Арсенија III Чарнојевића // Зборник историјских докумената. - Нови Сад, 1906. - Т. 1.
- Грујић Р. Прилози за историју српских школа у прво половини XVIII века //

Споменик САН. - Београд, 1910. - № 42.

Грујић Р. Српске школе (од 1718-1739 г.). - Београд, 1908.

Гудзий Н.К. Литература Киевской Руси и древнейшие инославянские литературы // Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике. - Москва, 1960.

Гудков В.П. Книжно-письменный язык у сербов в XVIII - нач. XIX вв. // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. - Москва, 1981. - С. 135-149.

Гудков В.П. К изучению русского лексического наследия в сербскохорватском языке // Вестник Моск. ун-та. филология. - 1978.

Давидов Д. Иконе српских зографа. - Београд, 1977. - 198 с.

Давидов А. О украјинско-српским уметничким везама у XVIII веку / / ЗЛУМС. - 1968. - № 4. - С. 211-236.

Давидов Д. Српска графика XVIII века. - Нови Сад, 1978.

Давидов Д. Стилски преображај фрушкогорских манастира // Манастир Шишатовца. - Београд, 1989.

Давидов А. Украјински утицаји на српску уметност средине XVIII века и сликар Василије Романович // ЗЛУМС. - 1969. - № 5. - С. 137.

Дашкевич Н.М. Несколько следов общения Южной Руси с югославянами. - Киевская старина, 1904. - Кн. 3, II.

Дашкевич Н. Несколько следов общений Южной Руси с югославянами в литовско-польский период истории, между прочим - в думах // Изборник Киевский. - Киев, 1904.

Драгоманов М. Украјинци і центри. - Громада. - 1878. - № 2.

Ђелап Ј. Колонизација Запорошких Козака у данашњој Војводини у XVIII столећу // Зборник друштвених наука. - Матица српска, 1959. - № 24. - С. 130.

Ђурић-Клајн С. Историјски развој музичке културе у Србији. - С. 32-33.

- Железняк І.М. М.Козачинський і літературна мова сербів другої половини XVIII ст. // 3 історії української та інших слов'янських мов. - Київ, 1965. - С. 157-170.
- Железняк І.М. Становлення літературної мови в Далмації у XVII-XVIII ст. // Тези доповідей VI Укр. слав. конф. - С. 82-83.
- Житије Герасима Зелића. - Београд, 1987.
- Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. - Київ, 1983.
- Ерчић В. Мануил (Михаил) Козачинскиј и његова Траедокомедија. - Нови Сад - Београд, 1980. - 765 с.
- European cultural routes - Baroque routes. Colloquy "The baroque contribution to European thought and art". - Strasbourg, 1988. - 228 p.
- Ивић П. Српски народ и његов језик. - Београд, 1977.
- Івченко Л.В. Український кант XVII-XVIII ст. - Київ, 1990.
- Историја школа и образовања код Срба. - Београд, 1974. - С. 132-134.
- Історія міст і сіл України. Вінницька область. - Київ, 1965.
- Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. - Київ, 1972.
- Історія Русів. - Київ, 1991. - 257 с.
- Історія українського мистецтва. - В 6 т. - Т. 3. Київ, 1968.
- Јовановић М. Руско-српске уметничке везе у XVIII веку // Зборник Филозофског факултета - 1963. - № 7. - С. 379-409.
- Јовановић М. Срби у руским школама у XVIII в. - Скопље, 1926.
- Кашанин М. Два века српског сликарства, - Београд, 1942. - 75 С.
- Кашанин М, Петровић В. Српска уметност у Војводини. - Нови Сад, 1927. - 215 с.
- Кириловић Д. Популарност Орфелинове песме «Плач Србије» // Летопис МС. - 1951. - № 368.
- Кичовић М. Школско позориште код Срба у току XVIII и на почетку XIX века // Зборник радова САНУ. - Београд, 1952. - Књ. 2. - С. 99.

Ковачевић Б. Стефан Стефановић и његово дело // Смрт Уроша Петого: Трагедија у 5 чинова. - Београд, 1951. - С. 5-20.

Коларић М. Српска графика XVIII века. - Београд, 1953. - 73 с.

Коларић М. Српска уметност XVIII века. - Београд, 1954. - 112 с.

Коларић М. Модернизација српског сликарства у роздобље зографа и молера // ЗМС - 1954. - № 8. - С. 14-27.

Коларић М. Основни проблем српског барока // ЗЛУМС - 1967. - №3. - С. 235-275.

Корній Л.П. До питання про особливості музичної частини української шкільної драми XVII - першої половини XVIII ст. // Українське барокко та європейський контекст. - Київ, 1991. - С. 227, 229.

Костић М. Српска насеља у Русији. - Београд, 1923.

Kuchowicz Z. Człowiek polskiego baroku. - Lodz, 1992. - 420 S.

Кулаковский П. Начало русской школы у сербов в XVIII в. // Изв. отд. рус. яз. И словесн. имп. Акад. наук. - 1903. - Кн. 3. - С. 278.

Лихачев Д.С. Поэзия садов. - С.-Петербург, 1991. - 369 С.

Логвин Г. Украинское искусство X-XVIII вв. - М, 1963.

Љубинковић М. Неколико сачуваних икона старограничног иконостаса XV века // Зборник Народног музеја. - Београд, 1959. № 2.

Медаковић Д. Барокне теме српске уметности // ЗЛУМС - 1979. - № 15. - С. 343-353.

Медаковић Д. Српска уметност у XVIII веку. - Београд, 1980. - 284 с.

Медаковић Д. Путеви српског барока. - Београд, 1974.

Медаковић Д. Трагом српског барока. - Београд, 1976. - 280 с.

Медаковић Д. Велько Петровић као историчар уметности // Гласник СКЗ. - 1968. - Књ. XXIII. - № 1. - С. 16-18.

Медакович Д. Наша духовна едність // Київ. - 1986. - № 6. - С. 126-128.

Медаковић Д. Трагом српског барока. - Нови Сад, 1976.

- Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. - Київ, 1989.
- Микиї О. Майстори прелазног периода. - Нови Сад, 1981. - С. 79.
- Міляєва Л. Російсько-українсько-сербські зв'язки XIV-XVIII століть // Образотворче мистецтво. - 1976. - № 4. - С. 7-12.
- Міляєва Л., Логвин Г. Українське мистецтво XIV - першої половини XVII ст. - Київ, 1963.
- Михайловић Р. Бојани и Библија Пискатора // Зборник Филозофског факултета.-1967. - № 9. - С. 282-307.
- Михајловић Р. Иконостас XVIII века. Циклус Христових страдања // Зборник Светозара Радојчића. - Београд, 1969.
- Михайловић Р. О кончетистичким основама слика природе у српској уметности XVIII века // ЗЛУМС. - 1968. - № 4.
- Михайловић Р. Представе анђела у уметности XVIII века // ЗЛУМС. - 1972. - № 8. - С. 281-361.
- Михајловић Р. Српска библиографија. XVIII век. - Београд, 1964.
- Михайловић Р. Утицај западноевропске уметности на српско сликарство XVIII века // ЗЛУМС, 1965. - С. 283-305.
- Наливайко Д.С Українське літературне барокко в європейському контексті // Українське літературне барокко. - К, 1987. - С. 75.
- Наливайко Д.С Я русин, гордий цим.” - Українці в західноєвропейських університетах XV-XVII ст. // Наука і суспільство. - 1970. - № 3. - С. 37-40.
- Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. - Київ, 1985. - 222 с.
- Нудьга Т. Українська пісня і дума в Югославії // Народна творчість та етнографія.- 1968. - № 1.
- Обрадовић Д. Живот и прикљученија. - Београд, 1970.
- Овсїйчук В.А Майстри українського барокко. - К, 1991. - 400 с.
- Oralinski L. Poeta Nowy. - Klimowicz M. Oswiecenie. - Warszawa, 1972.
- Остојић Т. Историја српске књижевности. - Београд, 1922.

- Остојић Т. Српска књижевност од велике сеобе. - Ср. Карловци, 1905.
- Остојић Т., Ћоровић В. Српска грађанска лирика XVIII ст. Из старих песмарица. - Ср. Карловци, 1926.
- Павић М. Барок // Историја српске књижевности. - Т. 2. - Београд, 1991. - С. 115.
- Павић М. Гаврил Стефановић-Венцловић // Књижевност. - 1965. - № 4-12.
- Павић М. Историја српске књижевности барокног доба (XVII-XVIII век). - Београд, 1970. - 527 с.
- Павић М. Симеон Пишчевић // Књижевност. - 1963. - № 7-8. - С. 125.
- Павловић Д. Административна и црквена политика аустријска у Србији // Глас Српске Краљевске Академије. - 1901. - XII.
- Павлюченко О.В. Україна в російсько-югославських суспільних зв'язках (друга половина - початок XX ст.). - Київ, 1992.
- Пашченко Є. Зустріч з Властимиром Ерчицем // Всесвіт. - 1974. - № 5.
- Пашченко Е.Н. Изучение сербского барокко в СФРЮ // Зарубежная историография славяноведения и балканистики. - Москва, 1986. - С. 282-301.
- Пашченко Е.Н. «Политика» Ю.Крижанича как произведение литературы барокко // Советское славяноведение. - 1983. - № 5. С. 48-56.
- Пашченко Є. Сто років у Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко. Київ. 1995. – 351 с. (digitalni oblik: <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/eras-cenko-100.html>)
- Пашченко Є. Українське барокко в Сербії // Всесвіт. - 1977. - № 1. - С. 175-179.
- Пашченко Јевг., Рашковић С. Украјинци и српска народна песма // Преводна књижевност; Сборник радова II Београдских сусрета преводиоца. - Београд, 1978. - С. 174-181.
- Пелешенко Ю.В. Розвиток української ораторської агіографічної прози кінця XIV - початку XVI ст. - К, 1990. - 144 с.

- Песня о Сербе. - Киевская старина, 1884. - Кн. 12. - С. 757-758.
- Петковић С. Руски утицај на српско сликарство XVII-XVIII века // Старинар. - 1961. - № 12. - С. 10-24.
- Петров Н. Воспитанники Киевской академии из сербов с начала синодального периода. - Известия ОРЯС - IX - СПб, 1904.
- Петров Н.И. Значение Киевской академии в развитии духовных школ в России // Тр. Киев. духовн. акад. - 1904. - Т. 11.
- Петров Н.И. Исторический взгляд на взаимные отношения между сербами и русскими в образовании и литературе. - Киев, 1876.
- Петровић Н. О неким специфичностима српске нације у Хабсбуршкој империји // Југословенски историјски часопис. - 1970. - № 1-2. - с. 45.
- Петровић Д. Српска музика и руско-српске културне везе у XVIII веку // Југословенске земље и Русија у XVIII веку. - Београд, 1986. - С. 304.
- Петровић Д. Српско народно црквено појање и његови записивачи // Српска музика кроз векове. - Београд, 1973. - С. 253.
- Петровский М.П. Илларион, митрополит Киевский, и Доментиан, иеромонах Хиландарский // Известия ОРЯС - 1908. - XIII. - С. 17-24.
- Полицкий А. Сербь в гетманщине. - Киевская старина, 1896. № 6, 7, 8, 9.
- Портрети Срба XVIII века. Галерија Матице српске. - Нови Сад, 1965. - 156 с.
- Путилов Б.Н. Русский и южнославянский героический эпос. - М., 1971. - 312 с.
- Грица С.И. Украинская песенная эпика. – Москва, 1990. - 259 с.
- Радојчић Ђ. Јужнословенско-руске културне везе до почетка XVIII века // Зборник Матице српске за књижевност. - 1965. - Књ. 13. - С. 261-309.
- Радојчић Ђ. Стара српска књижевност у Средњем Подунављу // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду. - 1975. - Т. II.

Радојчић Ђ. Стари српски писци руске народности од краја XV до краја XVII века // Годишњак Филозофског факултета у Новому Саду. - 1960. - № 5. - С. 199-200.

Раич Й. Трагедиа сиреч Печалная повесть о смерти последнего царя сербскаго Уроша Пятаго и о падении Сербскаго Царства. - Будим, 1798. - С. 1-4.

Рајић Ј. Историја Катихисма православних Србаља у цесарским државама. - Панчево, 1884. - С. 24.

Ређеп Ј. Легенда о краљу Звонимиру. - Нови Сад, 1987.

Rousset J. La literature de l'age baroque en France. - Paris, 1963. - 190 p
Руварац Д. Историко-критична црта о Вићентију Јовановићу. - Земун, 1886. Руварац Д. Покрово-Богородичне школе у Карловцима (1749-1769). - Ср. Карловци, 1926. Српска штампана књига XVIII века. - Нови Сад, 1963.

Руварац Д. Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730 // Споменик САН. – Београд, 1898. - № 34.

Сборник ответов на вопросы по литературоведению. VI Международный съезд славистов. - Москва, 1958.

Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края.- Ч. I. - Одесса, 1850.

Скерлић Ј. Историја српске књижевности XVIII в. - Београд, 1923. - С. 120.

Словник української мови. К., 1978.

Соболевский А.И. Неизвестная драма Козачинского. - Киев, 1901.

Софронова Л.О. Київський шкільний театр і проблеми українського барокко // Українське літературне бароко: Збірник наукових праць. - Київ, 1987. - С. 109-130.

Софронова Л.А. Поэтика славянского театра XVII-XVIII вв. - Москва, 1984.

Софронова Л.О. Український театр барокко та християнські культурні традиції // Українське бароко та європейський контекст. - Київ, 1991.

Сперанский М. Сербские школьные вирши // Русская литература XI-XVII

- веков среди славянских литератур. - Москва-Ленинград, 1963. - С. 408.
- Старицький М, Сербські народні думи і пісні. - Київ, 1876.
- Степовик Д.В. Леонтій Тарасович і українське мистецтво барокко. - Київ, 1986.
- Стефановић М. Песме Јована Рајића у рукописним песмарицама // Српско грађанско песништво. - С. 106-107.
- Стојановић Љ. Стари српски записи и натписи. - Т.1. - Београд, 1902.
- Тітов Хв. Стара вища освіта в київській Україні кінця XVI - поч. XIX ст. - К., 1924. - С. 220.
- Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков. - Москва, 1988.
- Толстой Н.И. Литературный язык сербов в XVIII в. (до 1780 г.) // Славянское и балканское языкознание. - Москва, 1974.
- Толстой Н.И. Литературный язык сербов в конце XVIII - нач. XIX вв. // Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков. - Москва, 1978. - С. 269-328.
- Толстой М.І. Вплив української словесної культури на південнослов'янську в XVII-XVIII ст. // Тези доповідей VI Укр. слав. конф. - Чернівці, 1964. - С. 103-106.
- Українська поезія: кінець XVI - початок XVII ст. // Упорядники В.П. Колосова, В.І. Кречотень. - Київ, 1978. - 512 с.
- Уманцев Ф.С. Троїцька надбрамна церква Києво-Печерської лаври. - Київ, 1970.
- Українське барокко та європейський контекст. - Київ, 1991. - 255 с.
- Фолклорни театар у балканским и подунавским земљама. - Београд, 1984. - 275 с.
- Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. - Київ, 1981.

Франко И. Южнорусская литература // Зібрання творів у п'ятидесяти томах.
- Т. 41. -Київ, 1984.

Hanzal J. Od Varoka k romantizmu. - Praha, 1987. - 225 S.

Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. - Казань, 1914. - Т. 1. - С. 42. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской.

Hernas S. Varok. - Warszawa, 1978. - 669 S.

Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - Київ, 1981.

Чистов К.В. Русские народные социально-утопические легенды. - Ленинград., 1967.

Чурић А. Стихови Доситеја Обрадовића, Емануила Козачинског и Јована Рајића у песмама Јеврема Лазаревића о Карађорђевоу устанку // Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. - 1967. - № 33. - С. 12-24.

Ягич В. История славянской филологии. - СПб, 1910.